

Nr. inw. 1918.

ІВАН ФРАНКО

Т В О Р Н

XXVIII

Кн. 1

К Н И Г О С П І Л К А

ІВАН ФРАНКО

ТВОРИ

ДО ДРУКУ ВИГОТУВАВ
ІВ. ЛИЗАНІВСЬКИЙ
ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ С. ПИЛИПЕНКА

ЛЬВІВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

„КНИГОСПІЛКА“

Nr. inv. 1918.

ІВАН ФРАНКО

ТВОРИ

т. XXVIII

З ЧУЖИХ ЛІТЕРАТУР

ДРАМАТИЧНІ ПОЕМИ
ТА ІНШЕ

„КНИГОСПІЛКА“

Бібліографічний опис цього видання вмі-
щено в „Літопису Українського Друку“
„Картковому репертуарі“ та інших по-
кажчиках Української Книжкової Палати

ПІДГОТОВЛЕНО ДО ДРУКУ
Й НАДРУКОВАНО
КООПЕРАТИВНИМ
ВИ-ЦТВОМ
РУХ

ГОРДОН БАЙРОН

КАЇН

МІСТЕРІЯ В ТРЬОХ ДІЯХ

ОСОБИ МІСТЕРІЇ:

Мужчини: Адам, Каїн, Авель.

Жінки: Єва, Ада, Цілла.

Духи: Ангел господній, Люцифер.

Містерія (релігійна драма) „Каїн“ написана 1821 року
й присвячена автором Вальтерові Скотові.

ЗАМІТКА ПЕРЕКЛАДЧИКА

Хотячи зрозуміти основну думку „Каїна“, треба зважити його з двох боків: з психологічного й історичного. Мислячий, бажаючий знання й правди дух людський, поставлений серед таких людей і таких обставин, котрі ніяким способом не можуть придати йому сили і здібності до дальшого розвитку, серед людей або надломаних горем, як Адам та Єва, або вихованих у смирності та безмисній улягності авторитетам, як Авель та Цілла, — такий дух конечно мусить обридати собі життя, що запирає перед ним вхід до знання, обридати собі людей, будь вони й найближчі йому й найдобродушніші, мусить рватися думкою в безмір, мучитися всіма тими важкими питаннями, котрими від віків мучиться все чоловіцтво. Традиції релігійні, з котрими стрічається на кожному кроці, дразнять його, побуджують до безплідного мислення про рай та смерть, але при тім він невпинно розкриває всі їх суперечності й мучиться ними, не маючи ні сили ні вмілости настільки, щоб їх відкинути зовсім, а не можучи в них ніяким способом найти заспокоєння.

А тепер подумаймо собі, що станеться з тим чоловіком коли нараз отвориться перед ним вхід до пожаданого знання і він в одній годині зуміє обняти оком безмір світовий, зуміє вяснити собі минувшість і теперішність. Безконечний прилив нових вражінь і понять оголомшить його. Він бачить докладно, що це справді знання, котрого так бажав, але він розчарований: знання те вказує йому тільки факти, голі, мертві факти, добутки потужних сил і впливів, котрим він підлягає, як найменший атом і як безмірне світове тіло. А він ждав указівок, успокоєння. Він не знав, що воно лежить у фактах, що поза ними його нема, що треба тільки вміти складати їх, щоб почути в душі убагороднюючий, піднеслий вплив правди. Його дух, що виріс під гнітом авторитету, мислить дедуктивно,

шукає насамперед „принципів“, „основ“, з котрих би міг усе виводити, а факти не дають їх, вони домагаються мислення індуктивного, до которого він ще нездібний. Це доводить його до розпуки, до проступку. Проступок надломить його тіло, затемнить його думку, але не зломить його духа, не вгне його під ярмо авторитету. Ось психологічне, глибоко правдиве й людське значіння „Каїна“.

Але при тім усім „Каїн“ — проява історична. Це мислячий чоловік двадцятих років нашого століття. Велика політична реакція того часу, страшний суспільний і розумовий гніт це ґрунт, на котрім він виріс. Найважливіші, найпіднесліші духові потреби чоловіка старанно придавлювались, а найслабше їх заявлення вважалось гріхом, проступком. Думка, скована кайданами „Святої спілки царів“, не могла розвиватись вільно і прогонялась, мов дикий звір. Наука після широких, хоч пустих, ідей XVIII віку звернулася до слідження малесеньких часток, спеціальностей і витривало, хоч поволі, громадила цінні матеріяли на пізніше, але своїм сучасникам не могла ще дати нічого, а найменш усього — широкого світогляду, принципів і — успокоєння. Такі широкі погляди, конечні для життя, брались від мислителів вісімнадцятого віку, переважно від Руссо з одного, а Юма з другого боку. Скептицизм Юма — основна риса „Каїнового“ характеру.

А побіч цього болючого, вічно бажаючого й вічно невдоволеного духа якжеж пречудово ясніє зірка нової надії, ідеал жінчини, ідеал нової людськості — Ада. Любов до людей у неї безгранична й та любов, мов чудодійна ласка, рішає й розпутує всі труднощі, в котрих путається й мучиться Каїн. Мисль її, правда, не зовсім ще розвита, але сила любови додає мислі крил. „Хоч бог тебе покине, — я буду любити тебе!“ — ось той вершок, до которого підносить її безгранично ніжне чуття. Любов одним проблеском стрясає з неї пута авторитету, в котрих виросла і за котрими стоїть у початку драми, вона при кінці — тільки чоловік, вона не стане ніколи викидати Каїнові його діло, не стане винити його за його і свою недолю, як Адам винить Єву, — вона радше підопре його в дальшій праці думок і своєю щирістю постарается загоїти, бодай по-часті, глибоку його рану.

Іван Франко.

ПЕРША ДІЯ

А д а м.

Боже, премудрий, вічний, безконечий!
Ти, що з нічого всемогучим словом
На водах світло сотворив, о честь ти¹!
Зі сходом сонця слава ти¹, Єгово!

Є в а.

Боже, ти день назвав і день від ночі —
Передше нероздільні — відділив,
І води розігнав і через них
Сухую землю утвердив, — о, честь ти!

А в е л ь.

Боже, ти все, що видим², сотворив:
Вогонь і море, землю, воздух, день
І ніч і ті світила, що раз світло
Раз тінь приносять, а між ними й нас,
Щоб ми втішались вічно³ їх красою,
Тебе і їх любили, — честь ти, слава!

А д а.

Боже предвічний, отче всього світа!
Ті найкращі, найліпші з твоїх творів,

¹ Ти—тобі (діялект.).

² Видим—видимо, бачимо (діялект.).

³ Вічно—вічною (діялект.).

Над все любимі, тільки не над тебе —
Дай ми¹ любить тебе і їх! О, честь ти!

Ц і л л а.

Боже, що все—благословиш і любиш,
А прецінь² дав змії залізти й вигнать
З раю вітця і матір,—хорони нас
Від всього злого! Честь ти, честь і слава!

А д а м.

Мій старший сину, Каїн, ти мовчиш?

К а ї н.

Що маю говорити?

А д а м.

Помолись.

К а ї н.

Чи ж не молились ви?

А д а м.

О, так, сердечно!

К а ї н.

І голосно,—я чув вас добре.

А д а м.

И бог нас

Почує, надіюся твердо!

А в е л ь.

Амінь!

¹ Ми—мені (діалект.).

² Прецінь—адже.

А да м.

Но ¹ ти, мій сину, чом нічо ² не говориш?

Ка ї н.

Волю мовчати.

А да м.

А чому волиш?

Ка ї н.

Ніщо просить.

А да м.

І дякувать нізащо?

Ка ї н.

Нізащо.

А да м.

Не живеш хіба?

Ка ї н.

А вмерти

Хіба не мушу?

Є ва.

Ах, ось знов ті плоди

Заказаного дерева!

А да м.

І знов

Ми кушаєм їх! Боже, чом радив
Ти дерево знання?

Ка ї н.

Чом ви не їли

Із дерева життя? Тоді б нічо
Не погубило вас.

¹ Но—але (діялект.).

² Нічо—нічого (діялект.).

Адам.

О сину мій,
Не говори так, то змії слова.

Каїн.

Ну та й що в них? Змія сказала правду
Було, бач, дерево знання, було
І дерево життя. Знання—добро
І життя—добро. Чи ж можуть бути злом
Обоє враз?

Єва.

Мій сину, ти так кажеш,
Як я казала грішна, ще заким
Ти вродивсь. Не відновлюй мого горя
Цими словами. Много я терпіла.
Хай же не бачу хоч свою дитину
Поза раєм в тій самій вражій сіті,
Що нас в раю обпутала! Вдоволюсь
Тим, що тут є. Коб¹ ми в раю те знали,—
Не гризся б ти тепер! Ох, сину мій!

Адам.

Но помолившись, ходімо кожне
До своєї праці,—не тяжка вона,
Та все ж конечна. Та земля дівича
Плід щедро родить і без много поту.

Єва.

Мій сину, Каїн,—глянь, ось як твій отець
Спокійний, тихий! Жий і ти, як він.

Адам і Єва відходять.

¹ Коб—коли б (діялект.).

Цілла.

Ти так не хочеш, брате мій?

Авель.

Пощо

Та хмара на чолі у тебе, Каїн?
Вона тобі нічого не допоможе,
Лиш гнів предвічного на тебе стягне.

Ада.

О, Каїн любий,— чи й на мене ти
Гнівний?

Каїн.

Ні, Адо, ні! Я хочу сам
Остатись хвильку. Авель, в моїм серці
Болить щось,— але те мине! Йди, брате,
Наперед, я сейчас прийду. Й ви, сестри,
Ідіть, не стійте. Ви так ніжні, тихі,—
Нізащо гніватись на вас! Сейчас
Прийду.

Ада.

Як ні, то я прийду сюди,
По тебе.

Авель.

Брате, супокій небесний
Хай вкриє духа твого. Авель, Цілла й Ада відходять.

Каїн

сам.

Ось життя!

Роби! А для чого? Бо мій отець
В раю не всидівсь. Що мені до того?

Мене ще не було тоді,—не персь я
На світ, не люблю також сеї жизні,
Яку тепер веду. Пощо отець
Змії і жінці дався на підмову?
А дався,—так защо ж мені терпіти?
І що за гріх? Таж дерево росло,—
Чом не для нього? А як ні,—пощо
Бог посадив го¹ близько нього, в раю
На самій середині? Вони на те
Усе одне лиш кажуть, як спитай їх:
„Бог так хотів, і добре так було!“
Хто зна, чи добре? Чи як він всесильний,
То мусить бути й добрий? Я лиш овоч
Усього бачу,—а він страх гіркий,
І я го мушу їсти за гріх других.—
Но хто це там? До ангела подібний,
Понурий лиш, сумніший із лиця
Неземний дух. Но я—чого ж дрижу?
Чи ж боюсь більш його, ніж других духів,
Котрих щодень з мечем вогнистим бачу
При вході раю? Часто я круг нього
Смерком повзу, щоб глянути хоч раз
В той сад,—мою батьківщину правдиву,
Заким не вкриє ніч високі мури
І дерева святі, що зносять гордо
Вершки свої над стіни неприступні.
Меч ангелів огнистий не лякає
Мене; чого ж дрижу я перед тим,
Що йде сюда? Здаєсь від них він дужчий,—
Не менш хороший, та не так хороший
Як був, або міг бути: сум якийсь
Мутить його красу. Чи може бути?
Чи ж сум можливий не лиш у людей?
Но ось він!

¹ Го—його (діялект.).

Люцифер.
Смертнику!

Каїн.

А ти хто, духу?

Люцифер.

Пан духів.

Каїн.

Що? Пан духів,—і ти духів
Покинув і тут з порохом говориш?

Люцифер.

Я знаю мислі, що той порох мислить,
Я друг його і жаль мені його.

Каїн.

Що, мої мислі знаєш?

Люцифер.

А хіба це

Не мислі всіх, котрі спосібні мислить?
Це ж іменно безсмертна часть твоєї
Істоти мислить!

Каїн.

Як? Безсмертна часть?

Про те не знаю. Нерозумний батько
Не скоштував із дерева життя,
А лиш із дерева знання вкусив
За швидко, через матери намову,
А плодом цього—смерть.

Люцифер.

Вони збрехали.

Ти будеш жити.

Каїн.

Я й живу, но лиш
На те, щоб умерти; і не бачу
В життю нічо, про що бим¹ смерти мав
Боятись. Тільки вроджений наклін,
Гидкий, але непоборимий потяг
Держить мя² при життю. Усе ми збридло,
І сам я збрид собі, а вмерти годі.
Так я живу. О, радше б я не жив ніколи!

Люцифер.

Живеш і мусиш вічно жить! Не вір,
Що прах цей, із котрого ти повстав,
Що це життя! Він щезне, ти останеш
Таким, як є.

Каїн.

Таким? Чому не більшим?

Люцифер.

Може таким, як ми.

Каїн.

Які ж ви?

Люцифер.

Вічні.

Каїн.

Щасливі ви?

Люцифер.

Ми сильні.

¹ Бим—би я (діял.).

² Мя—мене (діял.).

Каїн.

А щасливі?

Люцифер.

Ні! Хіба ж ти щасливий?

Каїн.

Як я можу

Щасливий бути? Глянь на мене!

Люцифер.

Бідна

Пилино,—думаєш, що ти нещасна!
Ти!

Каїн.

Я нещасний! Але ти, з усею
Твоею силою, хто ти такий?

Люцифер.

Я тим хтів бути, що тебе створив,—
Я б не таким тя¹ був створив, як єсь².

Каїн.

Ти наче бог, і майже...

Люцифер.

Я не бог.

Невдалося мені зробитись богом,—
Остану тим, чим я на правду є!
Він побідив, нехай панує.

Каїн.

¹ Тя—тебе (діял.).

² Єсь — еси.

Люцифер.

Той, що Адама сотворив і землю—

Каїн.

І небо й все, що є в нім. Чув я часто
Це в піснях ангелів, в молитвах батька.

Люцифер.

Вони моляться й співають так, бо мусять,—
А ні, то стануть тим, чим серед духів
Я, а чим ти серед людей.

Каїн.

А чим ми?

Люцифер.

Ми душі, що свою безсмертність чуєм,
Ми душі, що всесильному деспоту
В лице предвічне глядимо і сміло
Говорим: „зло твоє добром не буде!“
Він сотворив нас — сам те каже, я
Не знаю і не вірю — но не може,
Раз сотворивши, умертвити нас,
Бо ми безсмертні;—так, він цього хоче,
Щоб мучить нас! Лишім го! Він великий,
Но в своїй величі не щасливіший,
Ніж ми в борбі. Чи ж доброта зло творить?
А що він сотворив крім зла? Лишім го!
Хай з свого трону, в безмірі самотний,
Світи він творить, щоб не так його
Давила вічність безконечно довга
І непроглядна, сіра самота!
Хай сіє зорі!—Адже ж він один
Тиран незнівещимий, необнятий,

Як би він міг ся знищити¹, — це було б
Для нього щастя більше від всіх щасть,
Які він другим уділив! Нехай
Панує й сам ще множить своє горе!
В людей і духів є хоч співчуття:
Ми разом терпимо,—і наші муки,
Хоч незлічимі, через те лекшають.
Но він,—всесильний, а нужденний! Творець,
А в горю! Вічно лиш творити мусить.
Раз-в-раз творити!..

Каїн.

Ти таке говориш,
Як ті гадки, що здавна, мов крізь сон,
І в мене мелькали. Не міг ніколи
Я погодити те, щом бачив, з тим,
Щом чув. Отець і мати вповідали
Про змії, древа, овочі: я бачу
Вхід того, що вони раєм звуть — при нім
З мечем вогнистим ангел—вартовий,
Що не впуска мене ні їх; я чую
День-в-день утому і гадки пекучі,
І бачу світ, серед котрого я
Немов щезаю; а гадки у мені
Встають такі, що, бачиться, могли би
Перемочи весь світ. І думав я сам в собі:
Це я лиш так нещасний. Батько мій
Надломаний, і мати вже забула
Про жадобу знання, що не боїться
Й прокляття вічного. Мій брат хлопчина,
Пастух хороший, з своєї череди
Всі первачки жертвує тому, що
Сам наказав землі — давать нам плоди
Без поту. Цілла, наша рання пташка,

¹ Ся знищити—знищитися (діял.).

Виспівує подяку богу. Навіть
Моя сердечна, люба жінка, Ада,
Не розуміє тих думок, що так
Давлять мене. Ніколи не стрічав я
Істоти, щоб була мені подібна.
Нехай і так! Волю здружитись з духом!

Люцифер.

Якби не був ти вже готов душею
Для моєї дружби, ніколи б я
Не став перед тобов¹, як стою ось.
Досить було б змії, щоби тебе
Підмовить так як матір.

Каїн.

Га, то ти це

Підмовив матір?

Люцифер.

Я не підмовляю
Нікого,—тільки вказую що правда.
Чи ж не було то дерево знання?
А дерево життя хіба ж було
Без плодів? Чи ж наказував я Єві
Не їсти з нього? Я хіба всадив
Заказані ті дерева близь них,
Невинних і в невинності цікавих?
Ні, я би був богів із вас зробив!
Це сам він вигнав вас, для того вигнав,
„Щоб ви не з'їли з дерева життя
І не були б богами,—так як ми!“
Хіба ж це не його слова?

¹ Тобов—тобою (діалект.).

Каїн.

Його, його,—
Я чув їх так від тих, котрі їх чули
У громах.

Люцифер.

Хто ж тут демон був? Чи той,
Котрий життя не дав вам? Чи знов той,
Що був би вічне вам життя вділив,
І щастя, силу і знання?

Каїн.

О, щоб вони
Були з обох дерев вкусили плодів,
Або не тикали їх зовсім!

Люцифер.

Що ж,
Один вже ваш, а другий буде ваш.

Каїн.

Як?

Люцифер.

Будьте тим, чим єсте вже — його
Противниками. Духа не уб'є
Ніяка сила, скоро дух той хоче
Тим бути, чим повинен — осередком
Цілого світа. Він повстав на те,
Щоб панувать.

Каїн.

То це не ти звів Єву?

Люцифер.

Я? Бідний праху! А пощо? І як?

Каїн.

Вони говорять: та змія, то дух був.

Люцифер.

Хто „вони“? Тамтой не записав так цього, —
А він, гордий, фалшивити не стане;
То лиш великий людський страх і гордість
Дрібна складає власну низьку слабість
На духів. Змій був змій, нічого більше, —
Але й не менше, як вони самі:
З природи порох, як вони, но мудріший,
Бо перемовив їх і бачив, що
Знання затруло їх дрібну утіху.
Чи ж я би зичив¹ вид істот смертельних?

Каїн.

Но був же демон в тій змії якийсь?

Люцифер.

Ні, — вона лиш в Єві демона збудила
Язиком своїм хитрим. Я ти² кажу:
Змія була не що більш як змія.
Спитай хоч ангела, що стереже
Дерев таємних. Може, як пройдуть
Літ тисячі над нашими кістками,
Колись який син тих будучих літ
Пристроїть³ в казку гріх той і надасть
Мені той вид, котрим я бриджуся,
Як бриджусь всім, що перед Тим ся⁴ хилить,
Котрий на те лиш сотворив істоти,
Щоб догодити власній гордоті.
Ми видим правду і все правду кажем.

¹ Зичив — позичив.

² Ти — тобі (діял.).

³ Пристроїти — приоздобити, прикрасити.

⁴ Ся хилить — хилиться (діял. форма).

Твої безумні родичі змія
Послухали і впали. Пощо ж духам
Зводити їх? І що в тіснім тім раю
Було таке, щоб зависть в нас збудило,
В духах, що світ ввесь... Та що то й казати—
Ти ж цього всього розуміть не можеш
Помимо дерева знання.

Каїн.

Но все,
Що про знання ти кажеш, рад я знати,
Бажаю знати, і спосібний¹ знати.

Люцифер.

І маєш смілість бачити?

Каїн.

Стрібуй²!

Люцифер.

Побачить смерть?

Каїн.

Ніхто ще її не бачив.

Люцифер.

А прецінь всіх вас жде вна³.

Каїн.

Батько каже,
Що вона страшенна; мати слізьми плаче,
Як лиш згадать про ню, а Авель зносить
До неба очі; Цілла похиляєсь,

¹ Спосібний—спроможний, здібний.

² Стрібувати—попробувати.

³ Вна—вона.

Молитви шепчучи, а Ада тихо
Глядить на мене.

Люцифер.

А що ж ти?

Каїн.

Мене

Палять, давлять несказані гадки,
Як лиш почую про ту смерть всесильну,
Котрої, здаєсь, ніхто з нас не уйде.
Скажи, мож¹ з нев² боротись? Хлопцем ще
Боровся я для забавки із львом
Аж поки, ревучи, не втік ми³ з рук.

Люцифер.

Вона без тіла, але всі тіла,
Що зродились з землі—пожре.

Каїн.

Ах? Я

Гадав, що вона жива. І як вона може,
Не живучи сама—життя пожерти?

Люцифер.

Спитай нищителя.

Каїн.

Кого?

Люцифер.

Ну, творця! Зви го⁴
Як хоч. Він сотворив на те, щоб нищить.

¹ Мож—можна.

² З нев—з нею.

³ Ми—мені.

⁴ Зви го—зови його (діял.).

Каїн.

Не знав я цього, но і сам так думав,
Як вчув про смерть. Що вона таке—не знаю,
Но, бачиться, страшне щось. Часто дивлюсь
В пусту нічну пільму,—визираю
Її, а як побачу в пільмі тінь
Від мурів раю, а з-за неї блиск
Від ангельських мечів,—наслухую
Тривожно, чи не йде вона: но враз
З тривогою й тоска давить ми серце—
Пізнати, що мя так тривожить. Але годі.
І відвертав я втомлені очі
Від рідного, утраченого раю
До тих світил над нами в синяві.
Вони такі хороші! Чи й вони вмруть?

Люцифер.

Може й умруть,—но вас переживуть.

Каїн.

То добре! Я не хтів би смерть їх бачить,
Я так їх люблю! Що це—смерть? Я боюсь
Її, і чую щось страшного в ній,
Но що,—не знаю. Всі ми їй підпадем
І злі і добрі. Кажуть, що вона—зло;
Що це—зло?

Люцифер.

Стати порохом назад.

Каїн.

А мож це чути?

Люцифер.

Не вповім ти того,
Бо я не знаю смерти.

Каїн.

Будь я глина
Спокійна—це ж не було б зле. Бодай я
Не був ніколи нічим більш.

Люцифер.

Мізерне
Бажання! Сам Адам бажав щось більше:
Знання!

Каїн.

Но не життя! Бо для чого ж не рвав
Плід з дерева життя?

Люцифер.

Не мав коли вже.

Каїн.

Нещасний блуд! Було насамперед
Той плід зірвати! Но заким знання
Вкусив,—не знав про смерть. І сам я, ах!
Її не знаю, а однак боюсь,
І боюсь, сам не знаючи чого.

Люцифер.

А я все знаю і нічого не боюся.
Знання, то лік.

Каїн.

О, дай мені знання.

Люцифер.

Дам, но за одну вимінку.

Каїн.

Кажі!

Люцифер.

Впадь ниць, узнай у мені свого пана.

Каїн.

Ти не той пан, котрого чтить мій батько?

Люцифер.

Ні!

Каїн.

Ти йому подібний?

Люцифер.

Ні! Ні в чім
Не схожий з ним і бути не хочу! Рад я
Чимсь вищим бути, нижчим, всім, лиш тільки
Не спільником його, ані слугою.
Я сам живу, но я великий. Многі
Мені підвласні, — більше ще їх буде:
Будь одним з перших ти.

Каїн.

Ніколи досі
Не кланявсь я богу батька мого,
Хоч брат мій Авель часто мя благав,
Щоби-м ураз з ним жертву му приніс.
Пощо ж ми кланялись тобі?

Люцифер.

Ніколи

Не кланявсь ти Йому?

Каїн.

Я ж ти казав.
Чи ж ще казати ти? Сам хіба не знаєш?

Люцифер.

Хто йому не кланявся, кланявся мені.

Каїн.

Не кланявся я йому й тобі не вклонюсь.

Люцифер.

Но все ж ти мій слуга. Вже тим ти мій став,
Що не вклонивсь йому.

Каїн.

І що ж ми з того!

Люцифер.

Це визнаєш тут і — там.

Каїн.

Відкрий ми тільки
Тайницю мого суття.

Люцифер.

Ходи,

Куди тя поведу.

Каїн.

Но я йти мушу
Орати поле, — бо прирік єм —

Люцифер.

Що?

Каїн.

Зібрати перші плоди.

Люцифер.

А пощо?

Каїн.

Враз з Авелем на вівтар їх зложити.

Люцифер.

Ти ж мовив, що ніколи досі ще
Не кланявсь тому, що тя сотворив?

Каїн.

Так, — але Авель конче упросив мя...
Його це жертва радше, не моя, —
І Ада —

Люцифер.

Чо ж¹ ти став?

Каїн.

Моя сестра,
Враз роджена зо мнов, з одного лона, —
З сльозами вимогла на мні ту жертву, —
А я волю вклонитись, впасти ниць
Перед кимбудь, ніж бачить її сльози.

Люцифер.

Ну, добре, — то ж ходи зо мнов.

Каїн.

Піду.

Ада входить.

Ада.

Мій брате, — я по тебе йду. Година
Утіхи й спочинку надійшла, —
Вона гірка нам, як тебе нема.
Ти нині не робив нічо, — но я
Зробила все за тебе. Спілі плоди

¹ Чо ж — чого ж.

Пишаються, як світло золоте.
Ходи!

Каїн.

Не бачиш?

Ада.

Бачу ангела.

Чимало бачила-м їх; може хоче
Спочити з нами, — то приймем го¹ щиро.

Каїн.

Він не такий, як ті, котрих видаєм.

Ада.

Або ж є й інші? Все одно, — приймем го,
Як і тамтих. Вони гостили в нас, —
Чи хоче й він?

Каїн

до Люцифера.

Будеш наш гість?

Люцифер.

Ти будеш

Мій гість.

Каїн.

Я піду з ним.

Ада.

Покинеш нас?

Каїн.

Так.

Ада.

І мене?

¹ Го—його (діял.).

Каїн.

О, Адо, люба!

Ада.

Я

Піду з тобою.

Люцифер.

Їй не мож іти.

Ада.

Хто ти, що серце відрива від серця?

Каїн.

Він — бог.

Ада.

І злий так говорив — і звів.

Люцифер.

Не він звів, Адо! Чи ж не було, справді,
Це дерево знання?

Ада.

Так, нам на горе!

Люцифер.

Знання — то горе; змій, значить, не звів вас;
А коли звів, то тільки правдою, —
А правда все сама собов — добро.

Ада.

Но все, що ми відтак пізнали, — тільки
Нешастя приносило нам: з раю
Прогнав нас бог — терпіти мусим
Страх і утому, біль і гризоту,
Жаліти того, що пройшло, — а того,

Що не прийде ніколи — сподіватись.
Не йди з тим духом, Каїн! Все зноси,
Як я, люби мене, як я тя люблю!

Люцифер.

Більш ніж вітця?

А да.

Так! Но хіба ж це гріх?

Люцифер.

Ще ні. Но буде! Твоїм дітям вже
Гріхом буде.

А да.

Моя дочка не сміла б
Любити Еноха, свого брата?

Люцифер.

Так як ти Каїна,—не смітиме.

А да.

О, боже, вни не мали би любитись,
Ні плодити люблячихся істот?
Хіба не ссали вни з моєї груди?
Чи він, отець їх, не родивсь зі мною
В одній годині із одного лона?
Чи ж ми не любимся? А множачись,
Чи ми не збільшуем число істот,
Що будуть ся любить, як ми їх любим?
Зваж, Каїн, на любов мою, не йди
З тим духом,—це не є приятель наш!

Люцифер.

Гріх, про котрий говорю—не мое
Це діло; він не гріх для тебе, тільки
Гріхом буде потомкам твоїм смертним.

А да.

Що то за гріх, що не є гріх сам в собі?
Чи побічні обставини рішають,
Що гріх—а що добро? Як так, то ми
Раби—

Люцифер.

Рабами й вищі є від вас;
А більші від тих вищих були б ними,
Як не воліли б свободу і муку
Над гладку гниль улеглости й покори
Посеред співів, арф і самолюбних
Молитв до всемогущого, тому лиш,
Що він всесильний,—і то не з любови,
Ні, з самолюбства і страху!

А да.

Всесильний

Враз і ласкавий мусить бути.

Люцифер.

Видно,—

Бо з раю вигнав вас!

А да.

Не підводи мя,

Злий духу, красою своїх слів!
Як змії—ти гарний і як змії фалшивий!

Люцифер.

Кажі: правдивий! Запитай лиш Єву:
Хіба ж не знає вна, що зле, що добре?

А да.

О, мати, мати! Ти зірвала овоч
Згубніший для потомків, ніж для тебе.
Ти ж моло дістьбодай в раю прожила,

Невинна і щаслива, посеред
Щасливих духів; ми, твій рід, не знаєм
Райського щастя й окружені
Демонами, що зводять нас у пропасть
Словами божими, і власними
Цікавими, неситими думками,
Так як тебе звела змія в щасливій
Недбачній, дитинній сліпоті!
Мій ум безсильний проти вічного,
Сильного духа цього; я не можу
Ненавидіти го; гляджу на нього
З розкішною тривогою, а прецінь
Від нього не втікаю; потяг сильний
В його очах приковує мій погляд
Тремтячий до його лиця; мені чогось лячко,
А прецінь щось мов тягне мя до нього
Все ближче, дужче! Ох, рятуй мя, Каїн!

Каїн.

Чого ти боїшся? Це не є дух злий.

Ада.

Не бог він і не божий... Херувимів
І серафимів бачила-м¹,—но він
Не те, що вни.

Каїн.

Є ще сильніші духи,
Архангели!

Люцифер.

Є ще й від них сильніші.

Ада.

Но не святіші.

¹ Бачила-м—я бачила (діалект.).

Люцифер.

Як неволя і святість
Одно,—то не святіші.

Ада.

Сераф більше любить, херувим більш знає.
Сесь¹ певно херувим, бо він не любить.

Люцифер.

Коли ж хто більше знає, той не любить,—
То він не любить, бо все знає; Його тож
Не може той любити, хто го знає.
Коли знаючий херувим менш любить,
То серафим люб'ячий—нич² не знає.
Що це одне несхідне з другим, видно
Із кари твого батька—за знання.
Любов або знання—оце єдиний
Твій вибір. Батько вибрав: у страсі
Служити богу.

Ада.

Каїн, вибирай любов!

Каїн.

За тебе, Адо, я не вибираю;
Зо мнов родилась ти,—крім тебе я
Нічо не люблю.

Ада.

А вітця, а матір?

Каїн.

Чи вни любили нас, їдячи овоч,
Що всіх нас вигнав з раю?

¹ Сесь—цей.

² Нич—нічого.

А да.

Нас тоді ще

На світі не було; а хоч би й так,—
Чи ж не любить нам їх і наші діти?

Каїн.

Малого Єноха й його сестричку!..
Коби я знав, що вони будуть щасливі,
Я би напів забув—та ні, в сто поколіннях
Забути цього годі! В-вік буде
Проклята пам'ять того, хто в одній
Годині зарід людськості і горя
Засіяв. Наші родичі зірвали
Знання плід і гріха,—та не досить
Було їм свого горя,—сплодили
Мене,—тебе,—і тих живих кількоро
І тих неpolіченних, незлічимих
Мілійони, миріяди, що ще прийдуть,
Щоби в наслідстві від віків наросле
Прийняти горе; я—отець їх горя!
Краса вся й любов твоя й моя,
Всі хвилі розкоші, всі любі дні,
Все, що ми любим в собі, в дітях наших
Лиш нас і їх по многих чи не многих
Літах у гріх і муку заведе,
І в смерті лютої обняття! О,
Збрехало дерево знання! Згрішивши,
Повинні б ми хоч знати все, що треба,—
Значить, і смерть. А що ми знаєм? Те лиш,
Що ми нещасні! Чи було аж тра
Змії та овочу, щоб те пізнати?

А да.

Я нещасна, Каїн, коб лиш ти
Щасливий був...

Каїн.

Будь ти сама щаслива;
Я не бажаю щастя, що мене
Понижує.

Ада.

Сама — щасливов бути?
Не можу і не хочу. Но з ріднею,
Здаєсь, була б щаслива, мимо смерти,
Котрої не лякаюсь, бо не знаю.
Хоч, кажуть, вна — мара якась понура.

Люцифер.

Сама, значить, не була б ти щаслива?

Ада.

Сама — щаслива? Боже, хто ж сам може
Щасливим бути й добрим? Самоти я
Боюся, мов гріха, і проганяю
Її думками про дітей, братів
І родичів.

Люцифер.

А отже бог твій — сам!
Чи він щасливий? В самоті — чи добрий?

Ада.

Не сам він! Щастя ангелів, людей
Від нього йде, — і він щаслив їх щастям.
Найбільша розкіш других веселити.

Люцифер.

Спитай вітця про ту велику радість, —
Спитай ось брата і свої думки,
Чи вни спокійні?

А да.

Ні! — А ти? Ти з неба?

Люцифер.

Ні, я не з неба. А пощо і відки
Тото захвалене загальне щастя,
Спитай Його, великого, святого,
Живого творця! Він лиш сам те знає,
І він мовчить. Ми мусимо терпіти, —
Дехто противиться Йому — се пусто,
Як кажуть ангели, — но таки варто,
Бо ліпшого й почати ніщо. В духа
Є погляд бистрий, — швидко найде правду,
Як ваше око, смертники, сейчас
В блідій небесній синяві знаходить
Зірницю ясну, що звіщає день.

А да.

Я люблю її, вона така хороша.

Люцифер.

А д'ній не молишся?

А да.

Отець ся молить
Одному невидимому богу.

Люцифер.

Но все ж то краще представлять собі
Невидимого в видимім.

А да.

Отець
Говорить, що самого бога бачив,
Котрий його і матір сотворив.

Люцифер.

А ти го бачила?

А да.

Лиш в його творах.

Люцифер.

Але самого?

А да.

Ні, лиш у вітці,

Що на його створений подобу,
У ангелах, тобі подібних, тільки
Ясніших, хоч не так хороших, сильних,
Як ти. Мов ясний тихий південь, світом
Облиті вни; а ти подібний радше
До ночі ясної, що в довгі, білі
Хмар пасмуги пурпурне небо вбере,
І незглибимим морем зізд засіє.
І блискотять вони на темнім зводі,
Немов би кожна хтіла сонцем стати,
Пречудні, незлічимі,—і манять
Нам серце з груди, блиск ллють так лагідний,
Що аж до сліз мя зворушують; і ти, так
Здаєсь, що ти нещасний; не роби й нас
Нещасними! Бач,—плачу за тобою!

Люцифер.

Плач, плач! Сліз море попливе!

А да.

Від мене?

Люцифер.

Від всіх.

А да.

Яких всіх?

Люцифер.

Від тих мільйонів
І міріад, що всю безлюдну землю
Заселять і все пекло наповнять,—
А з твого лона вийдуть!

Ада.

Каїн, Каїн,—

Він проклинає нас!

Каїн.

Цить, хай говорить!
Я з ним піду.

Ада.

Куди?

Люцифер.

В такі місця,
З котрих поверне за годину, но
Пізнає більше, ніж за много літ.

Ада.

Хіба ж це мож?

Люцифер.

Хіба ж не сотворив
Ваш Бог цей світ і всі світи в кількох днях?
А я, що помагав йому
При творінню, хіба ж усі ті твори
Не зможу показати за годину?

Каїн.

Веди мя!

Ада.

І він верне за годину?

Люцифер.

Так. Час не є пан наших діл: всю вічність
Ми можем збити у одну годину,
Годину в вічність можем роздовжити.
Під земну міру не підходять духи,—
Но, годі вже. Ходи зо мною, Каїн.

А да.

А верне він?

Люцифер.

Не бійся, жінко, верне,—
Єдиний, перший і послідній з смертних,
Крім ще одного — вернеться живий
З тих місць до тебе, щоб тамті німі,
Пусті світи народом заповнити,
Так як цю землю,—бо тепер ще мало
Там мешканців.

А да.

Де ж мешкання твоє?

Люцифер.

В просторі світа. Де ж би мало бути?
Там де твій бог, або твої боги,—
Там я. Усього часть моя: життя
І смерти, вічності й часу, землі
І неба й того, що ні небо, ні
Земля, а півне тих, що заповняли
Або заповнять ще і небо і землю,—
Це все,—мій дім! Де він пан, там і я,—
А де я пан,—там він не має місця!
Якби не був я тим, чим вам говорю,—
Чи ж міг би-м бути тут? Та ж ангели
Його близь нас.

А д а.

Вони й тоді були,
Як змій до Єви говорив.

Люцифер.

Ти, Каїн,
Рішивсь. Знання бажаєш—я ти дам
Знання й без овочу, котрий би міг
Єдине те добро твоє згірчити,
Яке лишив ти¹ Сильний. Ну, ходім.

Каїн.

Веди мя, йду. Люцифер і Каїн відходять.

А д а.

Мій брате! Каїн! Каїн!

¹ Ти—тобі.

ДРУГА ДІЯ

I

ПРОСТІР УСЕСВІТНІЙ

Люцифер. Каїн.

Каїн.

Іду воздухом, а не паду, но боюсь
Упасти.

Люцифер.

Здайсь на мене, то тя воздух
Понесе, бо я цар його.

Каїн.

Но чи
Я не згрішу за тебе перед богом?

Люцифер.

Вір, а не впадеш! Сумнівайсь—а згинеш!
Так би сказав тамтой бог, що мене
Зве „демоном“ при своїх ангелах;
А ті повторюють це при мізерних,
Незрячих творах, що, крім своїх змислів
Тісних, нічим діяти не можуть правди,—
І хиляться вни перед кожним словом,
Яке лиш вчують; не розглянуть, чи
Вно зле, чи добре. Я таким ся бриджу.
Чи кланяйсь ми, чи ні,—а все ж побачиш

Світи поза маленьким твоїм світом.
Я не буду тортурами карати
Твій сумнів, що ся пре з границь тісних.
Прийде ще час, що, на кількох краплинах
Води імчачись, скаже чоловік
До другого: „Вір в мене і імчись
На водах!“—і той ступить на-безпечно
По хвилях. Я не стану ти казати:
„Вір в мене, або гинь!“ Лети зо мною
Враз через бездну світа; я ти вкажу
Те, що не зможеш заперечити:
Світи минулі, нинішні й будучі.

Каїн.

Га, демоне, чи боже,—будь, хто будь ти,—
Чи це земля он?

Люцифер.

Що ж, не пізнаєш
Землі, з котрої зроблений твій батько?

Каїн.

Це справді вна? Те сине колісце,
Що котиться в просторі, з другим, менчим
Кружком—до місяця подібним? Це ж
Той рай? Де мури, сторожі його?

Люцифер.

Вкажи ми, де рай?

Каїн.

Як же ж мож? Між тим,
Коли мов промінь сонця ми мчимось,
Вна меншає, дрібнішає, щезає,
Розсвічується світлом, наче круга
Дрібна зоря, яких мілійони-м бачив,

Круг раю блудячи. Здаєсь, чим далі
Ми відлітаєм—що ті дві змішались
З безліком других зір, що вокруг нас,
І побільшили їх число собою.

Люцифер.

А як би ти знав, що світи є більші
Від твого світа, що на них живуть
Істоти більші і число їх більше,
Ніж пилинок там на землі, і якби
Пилінка кожна мала жизнь і душу,
Жила і гибла і терпіла,—що ж би
Тоді ти думав?

Каїн.

Я б гордивсь своїм
Знанням.

Люцифер.

А як би те горде знання
Було закуте в підлу, грубу глину,
І як би дух твій вгору персь, до світла,
А тіло путало його в мізерних
Низьких потреб гидкі кайдани? Як би
Твоя найбільша розкіш показалась
Униженням і привидом брудним,
Що тіло жре і духа, і манить тя
Новії тіла плодити і душі,
Що слабші, нужденніші ще від тебе?

Каїн.

Духу, не знаю смерти я, но-м¹ чув
Від родичів, що вна страшне щось, що
Це спадщина гірка, що нам дісталась
Від них ураз з життям. Но скоро правда

¹ Но-м—але ж, але я (діял.).

Те, що ти кажеш, (а я чую в собі
Важку, хоч темну муку тої правди),
То вбий мя! Бо давати тим життя,
Котрі терпіти лиш будуть і мерти,
Та ж це значить—розплodжувати смерть,
Множити горе.

Люцифер.

Але ти не зчинеш
Зовсім; одно щось житиме раз-в-раз.

Каїн.

Цього не сказав Тамтой вітцю,
Коли го з раю виганяв, з клеймом
Прокляття на чолі. Но хай пропаде,
!Що є смертельне в мені, щоб я впрочім
Таким, як ангел, ставсь.

Люцифер.

Я ангел; хочеш
Таким, як я, зробитись?

Каїн.

Я не знаю
Тебе, лиш тільки знаю, що ти сильний.
Ти вказуєш ми те, чого не може
Моя вся сила досягнуть. А прецінь
То ще за мало для бажання мого.

Люцифер.

Чого ж бажає те горде бажання,
Таке горде, що аж із червяками
У пилі¹ риєсь?

¹ Пиль—пилюга, порох.

Каїн.

Чого ж ти, так сильний,
Ти, що природу, вічність обняв духом,—
А все ж нещасний?

Люцифер.

Я такий, як бачиш.
Проте й тебе питаюсь, чи хотів бись
Безсмертним бути?

Каїн.

Ти ж сказав, що мушу
Безсмертним бути. Досі цього я
Не знав. Но як вже мушу, то навчи мя,
Чи в щастю чи нещастю, но вперед
Свою безсмертність чути.

Люцифер.

Заким я ще
Прийшов до тебе, ти вже вмів це.

Каїн.

Як?

Люцифер.

Ти мучивсь.

Каїн.

Чи ж та мука буде вічна?

Люцифер.

Побачиш — ти і всі тобі подібні.
Но глянь, чи це не красота?

Каїн.

О, чудний,
О, незглибимий світе! О, ви стада
Блискучих незлічимих зір! Скажіть,

Що ви? Що та блакїтна бездна, етер
Бездонний, у котрїм пливете ви,
Як листя зісхле я видав пливуче
На кришталювих хвилях райських рїк?
Чи ваша путь означена, чи, може,
Мчитесь ви слїпо в воздушнїм просторї
В безмїрну даль, для думки недостижну,
Що духа безконечнїстю п'янить?
О, боже! О, боги, чи хто ви будь там,—
Як ви хорошї! Як хорошї дїла;
Чи власнї тїла вашї тї, чи що це!
О! дайте вмерти ми, як мруть атоми,
(Коли вни мруть), або пізнати вас,
Всю силу і мудрїсть вашу! Ох, ти, духу,
Убий мя, або дай поглянуть зблизька!

Люцифер.

Чи ж це не близько? Глянь назад на землю.

Каїн.

Де вона? Нічо не бачу, тільки безлїк
Світел.

Люцифер.

Он там.

Каїн.

Не бачу її.

Люцифер.

Ади,

Вона блищить.

Каїн.

Он, то?

Люцифер.

Так!

Каїн.

Що ти кажеш?

Я бачив часто вогняні мушки,
Вночі в хащах та на луках зелених
Літали вни, а блиск їх був ясніший,
Як того світа блиск, що носить їх.

Люцифер.

Ти бачив і мушки й світи однако
Хороші і ясні;—що ж про них гадаєш?

Каїн.

Вни гарні—кожне в своїм власнім крузі,
А ніч обом їм додає краси—
Дрібонькій мушці золотій у гаю,
І зорям вічно в безмірі імчачим,—
Значиться, ніч їх водить.

Люцифер.

Але як?

Каїн.

Оце вкажи ми.

Люцифер.

А глядіть посмієш?

Каїн.

Або я знаю, чи посмію! Досі
Все, щось¹ вказав ми, смів я оглядати.

Люцифер.

Ходи ж. А що хоч бачить, чи безсмертні
Чи смертні річі?

¹ Щось—що ти (діял.).

Каїн.

Що це „річі“?

Люцифер.

Все.

Но що тепер найближче серцю твоєму?

Каїн.

Те, що ось бачу.

Люцифер.

Но що хтів ти бачить?

Каїн.

Те, щом ніколи ще не бачив, щом
Не міг ще бачить,—таємниці смерти.

Люцифер.

Що ж, як побачиш вимерлі вже твори,
Так, як вже багато бачив-єсь безсмертних?

Каїн.

Вкажи!

Люцифер.

Ну, в лет на наших сильних крилах!

Каїн.

Як порем¹ ми блакіт! Щезають зорі!
Земля! Моя земля! Де вона, вкажи ми!
Я син її.

Люцифер.

Тепер її не видно,
Вона пилінка в світі, так як ти
На ній; но ти на ню повернеш,—мусиш
Вернути відси в прах її назад;
Обом нам з нього в-вік не отрястися.

¹ Порем—поремо (від пороти).

Каїн.

Куди ж ми йдем?

Люцифер.

Побачить те, що було,
Побачить тінь тамтого світа, що
Твоя земля одна лиш з нього крішка.

Каїн.

Та як же? Світ не є новий?

Люцифер.

О, світ

Так давній, як життя, а вно давніше,
Ніж я, ти, ніж усе, що більшим
Здаєсь від нас обох. Є много річей
Безкраїх; многі тим гордяться, що вни
Без початку, а початок їх низький,
Як твій; і кращі річі пощезали,
Лишивши місце бридшим, аніж ми
Подумать можем. Час лиш і простір
Існують все і ніколи не загинуть.
Но зміна, се не смерть—окрім для глини.
А глина—ти, і те лиш розумієш,
Що було глинов, те і тут побачиш.

Каїн.

Глину? Що ти і я те можу бачить.

Люцифер.

Летім!

Каїн.

Померкли світла всі нараз,—
Хоч так інощо сяли і більшіли,
Немов світи цілі.

Люцифер.

Вни й є світи.

Каїн.

Раї є тож в них?

Люцифер.

Може?

Каїн.

Люди також?

Люцифер.

Так,—або вищі твори.

Каїн.

Так? І змії?

Люцифер.

Чи ж можуть люди бути без них? Чи ж люди
Лиш мають право жити—гади ні?

Каїн.

Як ми далеко вже від зір! Скажи,
Де летимо ми?

Люцифер.

В тіней світ, між твори.
Що вимерли, між твори, що ще будуть.

Каїн.

Як темно тут! Всі зорі пощезали.

Люцифер.

А прецінь бачиш.

Каїн.

Щось, мов жар страшний
Не сонце це, не зорі ані місяць,—
А навіть синява нічного неба

В густій втонула тьмі; а прецінь виджу
Огромні, чорні маси—не такі,
Як ті світи, що ми оце минули,
Що, бачилось, ясніли і жили.
Хоч навіть зблідло світло їх далеке,
І зблизька форми різнії виднілись,
Глибокі доли, гори височезні,
Одні вогнем палючі, а інші
Залиті рівним, не зміримим морем,
Отсі круг себе світлі паси мали,
Тамті знов місяці летучі, так
До моєї землі подібні! Тут
Понуре все.

Люцифер.

Але виразне. Хочеш
Смерть бачити й давно померлі твори?

Каїн.

Хотіть—не хочу. Знаю, що смерть є,
Що батьків гріх мене і батька з всім,
Що зветься нашим,—смерти призначив;
Тож рад бим сейчас бачить те, що таки
Колись побачить мушу.

Люцифер.

Глянь.

Каїн.

Лиш пільма,

Та пільма.

Люцифер.

Так все буде. Але ми
Втворімо брами смерти.

Каїн.

Чорні хмари
Валять кругом;—що це?

Люцифер.
Вступай.
Каїн.

А верну?

Люцифер.

Конечно. Хтож би намножив людей
Для смерти? Ще порожнє її царство,—
Колись заповниться; це ти і рід твій
Його заповнить.

Каїн.

Розступились хмари
В широке колесо довкола нас.

Люцифер.

Вступай вперед!

Каїн.

Ну, а ти?

Люцифер.

Не бійся!

Без мене ж ти б з землі не був ся рушив!
Ну, далі, сміло! Щезають у хмарах.

II

Пекло.

Люцифер і Каїн.

Каїн.

Як глухо, пусто в сумрачнім тім світі.
Ні! бачиться, світів тут много; люду
В них більш, ніж на огромних ясних зорях,
Що там вгорі так густо кружать, більш
Подібні до блискучих жителів
Небес незримих, ніж до тіл, що служать
Мешканням живим істотам; тільки

Зближаючись до них, я бачив в кожній
Твердих матерій склади безконечні,
Способні радше плодити життя,
Ніж жити й дихати самі. Но тут все—
Лиш тінь та мгла, мов спогадки неясні
Минулих днів.

Люцифер.

То царство смерти! Хочеш
І ти остати мешканцем його?

Каїн.

Не відповім на теє, пок¹ не знаю,
Що є в нім справді. Но як те в нім є,
Що в своїх довгих бесідах мій батько
Говорить—боже, то це щось таке,
Що й думать страшно! Хай буде проклятий!
Хто винайшов життя, що смерть лиш плодить!
Ту дрібочку життя, котре живе,
А гинуть мусить, стратити життя,
Хоч без вини!..

Люцифер.

Та ж це клинеш ти батька!

Каїн.

Чи ж він мя не прокляв, коли мя сплотив?
Чи не прокляв мя в матері утробі,
Їдячи плід заказаний?

Люцифер.

Це так;

Прокляття за прокляття. Но дітей
І брата?

¹ Поқ—поки.

Каїн.

Хай паде й на них частина, —
На брата, на дітей! Прокляття прецінь
Єдина спадщина моя! Прокляття
І їм лишаю. О, безмірні темні
Простори,—мглисті, величезні тіні,
Одні доразу видні, другі ледве
Слідні, но сильні всі й понурі,—хто ви?
Живете ви? Жили?

Люцифер.

Це й те потрохи.
Каїн.

Що ж смерть таке?

Люцифер.

Чи ж творець ваш не мовив,
Що смерть також життя—лишень інакше?

Каїн.

Ні, він сказав лиш, що все вмерти мусить.

Люцифер.

А не сказав, то скаже ще колись.

Каїн.

Щасливий буде день той!

Люцифер.

О, щасливий!

Жаль тільки, що неказані торттури
Принесе, вічні муки незлічимим,
Ще непородженим міріадам душ,
Що зродяться для мук, самі
О тім не знаючи.

Каїн.

Що це, ті тіні
Огромні коло мене? Не такі вни,
Як ангели, що раю брам пильнують,
І не такі, як чоловік, як Авель,
Адам, я, сестри й діти наші. Прецінь
Подоба в них, коли не людська
Й не ангельська, то щось таке, що
Не ангел, але вищий від людей,
Величне, повне сили і горде,
Хороше, хоч і дуже дивовижне.
Таких істот не бачив я. Нема в них
Крил ангельських, ні людського лиця,
Ні форм звірячих, ні, нічо такого,
Як нині ще живе. А все ж вни сильні,
Хороші, рівні найсильнішим
І найкращим з живучих, хоч до них
Так неподібні, що не смів бим звати
Живими їх.

Люцифер.

А таки вни жили.

Каїн.

Де?

Люцифер.

Там, де ти.

Каїн.

Коли?

Люцифер.

Вни заселяли

Те, що ти звеш землею.

Каїн.

Адам перший.

Люцифер.

З таких, як сам — то перший, — хоч не годе¹
Послідним быть з їх роду.

Каїн.

Що ж вони?

Люцифер.

Те, чим ти будеш.

Каїн.

Но чим вони були?

Люцифер.

Жили пишні, розумні, добрі, гарні,
Остільки вищі від твого вітця
В раю, о скільки в зіпсуттю гнилім
Тебе й твого сина перейде
Стотисячне далеке покоління:
А зваж по собі, як слабе вно буде.

Каїн.

Ах, вони вигибли?

Люцифер.

Зі свого світу, —
Як із землі колись твій рід.

Каїн.

І був то

їх світ?

Люцифер.

Так.

Каїн.

Але не такий, як нині;

¹ Не годе — не може, не в силі.

Тепер він за-малий і за-нужденний,
Щоби такі носити твори.

Люцифер.

Світ був кращий.

Каїн.

Пощо ж пропав?

Люцифер.

Спитай у того, хто

Звалив го.

Каїн.

Але як?

Люцифер.

Невпинна, люта

Руїна й знищення змінили світ той

У хаос, із котрого він повстав був.

Те, хоч в часі лучаєсь рідко, прецінь

У вічності вно часте. Ось ходи,

Поглянь на ту минувшість.

Каїн

Ах, страшна вна!

Люцифер.

Але правдива. Глянь на тії тіні:

Вони були колись живі як ти.

Каїн.

А буду я такий, як вни?

Люцифер.

Нехай ти

Той скаже, хто тя сотворив. Я вказую

Лиш те, що з давніх прасвітів лишилось.
А чим були вни, чуєш сам, лиш слабше
О стільки, о скільки менш чуття у тебе,
О скільки менш вічного добра
Дістав ти — розуму і сили тіла,
Одно лиш в'яже з ними тебе — життя;
Одно лиш спільне в вас обох — це смерть.
Все проче, що є в тебе, личить хробам
В багні, в намулі сплодженим з окрайців
Величнішого світа, — що, розбитий, ставсь
Планетою нужденною — землею,
Житлом людей, котрих найбільше щастя
Те мало бути, щоб сліпі жили
В раю дуреньства, щоб немов отрути —
Знання боялись. Глянь, що з вищих тих
Істот лишилось, — догадайся, які
Були вни за життя! Як ні, як прикро
Тобі — вертай домів, ори, як досі,
Твердую скибу, я замчу¹ тя швидко.

Каїн.

Ні, тут лиши мя!

Люцифер.

Доки?

Каїн.

Вічно. Адже ж
І так прийдеш колись з землі сюда
Вертатись: радше лишусь тут відразу.
Життя ми збригло. Тут в тій пітьмі останусь.

Люцифер.

Ні, годі! Все тут — дійсна правда, но
Ти все те бачиш, мов крізь сон. Щоб жить тут

¹ Замчу — від мчати, — скоро бігти; тут скоро нести.

Тре перед тим те перейти, що всі ті
Істоти перейшли—ворота смерти.

Каїн.

В які ж ворота ми сюда зайшли?

Люцифер.

В мої,—но ними мусимо вернути.
Моя це мла дихати дає
Тобі тут, де, крім тебе, ще ніщо
Не дихало. Оглянь сесь¹ край, но тут
Лишитись не гадай, аж час твій прийде.

Каїн.

А ті, чи можуть ще вернуть на землю?

Люцифер.

Ні,—їх землі нема,—вона в руїнах!
Ані одного місця не пізнали б
Вни на новій, не зовсім ствердлій ще
Поверхності! Їх світ пропав! Ах, що це
За чудний² світ був!

Каїн.

Чи ж земля не чудна?

Хоч важко її орати, но не те
Давить мене, що тра боротись з нею,
А те, що всеї красоти її
Вживать не можу без грижі, що своїх
Думок невпинних наситить не можу
Знанням,—ні тисячних тривог приспати,—
Тривог о те життя, тривог о смерть.

¹ Сесь—цей (діял.).

² Чудний—чудовий.

Люцифер.

Чим є твій світ,—те бачиш,—но не можеш
Поняти й тіни того, що було.

Каїн.

А ті огромні твори, ті страшила,
Не так, здаєсь, розумні, як тамті,
Котрі ми йно що бачили,—подібні
Де в чім до диких лісових звірів
Землі, до велитів, що в гущаках
Ревуть в ночі, лиш десять раз страшніші
І більші; ростом вищі, ніж райський
Мур недоступний; з поглядом огнистим,
Як херувима меч при райських дверях;
З зубами, наче конарі¹ дерев
Без гілля і кори,— хто вни?

Люцифер. То само

Що мамути у твоїм світі—кості їх
Лежать глибоко в глині.

Каїн.

Всі мертві?

Люцифер.

А що ж! Твій рід, слабий в війні із ними,
Гнеть вигиб би, й прокляття, що тяжить
Над ним, на кім же ся могло сповнити?

Каїн.

Але пощо ж війна?

¹ Конар—галузь

Люцифер.

Хіба не тямиш,

Що він так хтів, коли вас з раю вигнав?
Війна всім творам,—так,—і смерть усім,
І біль для многих, мука і грижа;
Це овочі заказаного дерева.

Каїн.

Чи і звірі їх їли, що також
Вмирати мусять?

Люцифер.

Творець ваш сказав,

Що вни для вас, а ви для нього. Чи ж
Їх доля має бути краща, аніж ваша?
Як Адам впав, то з ним і все упало.

Каїн.

Ах, нещасливі жертви! Їх прокляття
Адамове давить, як і дітей
Адамових, хоч вни й не їли плоду,
Не знають нашого знання гіркого!
Та ні,—брехня—яке ж у нас знання?
Знання ми овоч смертю окупили,
Та все ж—знання—а що ж тепер ми знаєм?

Люцифер.

Хоч те, що смерть веде д' найбільшому,
А хай ід найпевнішому знанню,
Ід тому: що для всіх вна найпевніша.
Плід був смертельний, але що ж—правдивий!

Каїн.

Простори темні—виджу вас—но що в вас—
Не знаю.

Люцифер.

Бо ще час твій не прийшов,
Бо тіло духа не пійме ніколи
Доразу. Але все ж і те значить щось —
Знати, що є такі простори.

Каїн.

Ми

Давно вже знали, що є смерть.

Люцифер.

Но того

Не знали ви, що є по смерті.

Каїн.

Чи ж

Тепер я знаю це?

Люцифер.

Та ж бачиш! Стан це,
Стани розличні, не такі як твій.
Ще нині рано цього ти не знав.

Каїн.

Но все якесь так мглисте і понуре.

Люцифер.

Не бійсь,—з часом усе вно проясниться.

Каїн.

А той безмірний ясний пласт блакитний,
Що велично розливсь над нами, мов
Вода, подібна до води рік райських,
Що попри дім мій котяться, лиш сесь
Без краю, берегів, мов етер,—що це?

Люцифер.

Подібні на землі є, тільки менші,
Над ними діти житимуть твої,—
Це океану тінь.

Каїн.

Він сам, мов світ,
Мов плинне сонце... А що це за твори
Гуляють по його блискучих фалях¹?

Люцифер.

Ті, що жили в нім, велити предвічні,
Лев'ятани.

Каїн.

А той ogromний гад,
Що з бездни виставив страшенну гриву
І голову звів вище десять раз
Від найвищого кедру, мов би хтів
Цілі світи обвити й здрухотати,—
Чи він такий, як той, що в раю грівся?

Люцифер.

Це Єва скаже, чи такий ї² звів.

Каїн.

Ні, цей страшний. Тамтой був, певно, кращий.

Люцифер.

Ти го не бачив?

Каїн.

Бачив не одного
З їх роду й назви, но не того, що
Підмовив ї,—ані йому подібних.

¹ Фалля—хвиля (народне).

² Ї—її (діял.).

Люцифер.

Отець не бачив?

Каїн.

Ні,—його лиш мати

Намовила за радою змії.

Люцифер.

Мій друже, як тя жінка,—женщина
Яка-будь стане намовлять до чого,—
Вважай наперед, хто її намовив.

Каїн.

За-пізна рада! До чого ж би ще
Зміям намовлять жінок?

Люцифер.

Є дещо,

До чого може звести жінка мужа,
Муж жінку. Накажи синам, хай стережуться!
Я щиро раджу, бо звичайно з свого
Гіркового досвіду. Та що, не станесь,
Як раджу,—ну, і не велика шкода!

Каїн.

Не розумію цього.

Люцифер.

Це найліпше

За молодий ще ти й твій світ! Ти мислиш,
Що дуже ти нещасний, переступний,—
Що, правда?

Каїн.

Переступків я не знаю,
Но болю много я зазнав.

Люцифер.

О, перший

Потомку найперших людей! Ввесь стан твій
Теперішній: гріхи (а злий ти справді)

І біль (а біль також ти знаєш),—це

Невинний, чистий рай на протів того,

Чим швидко можеш стати,—а і то знов,

Ціла та мука—рай на протів того,

Що пізні правнуки твої, поволі

Намножившись, мов порошок (справді тільки

Його й намножать)—діяти й терпіти муть.

Тепер назад на землю!

Каїн.

Чи на те лиш

Завівсь мя тут, щоби ми те сказати?

Люцифер.

Хіба ж ти не хотів знання?

Каїн.

Такого,

Котре б вело до щастя.

Люцифер.

Скоро¹ правда

Веде до щастя, маєш її.

Каїн.

О, добре

Зробив бог батька мого, наказавши

Нещасне дерево.

Люцифер.

Ліпше б був зробив,

Якби не був садив го. Хто не знає

¹ Скоро—коли.

Зла, той ще перед злом не є безпечний;
Вно часть усього,—робиться, як мусить.

Каїн.

Усього? Ні! Мій дух добро бажає.

Люцифер.

Хто не бажав би? Хто шукає зла
Для зла самого? Но воно конечно
Мов закваска для всього, що існує.

Каїн.

А ті світи пречудні, що я бачив,
Заким ми в цей рай сумрачний втонули,—
Далекі, ясні, без ліку яркії,—
В них зла нема, занадто вони хороші.

Люцифер.

Ти здалека їх бачив.

Каїн.

І що ж з того?

Віддаль лиш блеск зменшила,—зблизька він
Запевно ще несказано сильніший.

Люцифер.

Що найкраще здаєсь ти на землі,—
Приглянься зблизька тій красі.

Каїн.

Глядів я.

Що найкраще,—то найкраще зблизька.

Люцифер.

Так ти здаєсь. Що ж це таке, що зблизька
Здаєсь ти кращим, ніж краса далека?

Каїн.

Моя кохана Ада! Ясні зорі
І темне небо впівночі і місяць,
Мов дух або сріблистий духів дім,
Змрік і пречудний сонця схід і захід
Несказано хороший, що з очей
Розкішні сльози витиска, коли
Поволі гасне і мій дух нечутно
Летить за ним в безодню хмар вечірніх,—
Тінь лісова,—зелений луг,—спів птахів,
Що по росі несесь, мов звук любови,
Із херувимів псальмами мішаєсь,
Коли заходить змрік над райські мури,—
Все це для мого ока й серця менше,
Ніж Адино лице; від неба і землі
Відверну очі, щоб на ню дивитись.

Люцифер.

Вна так хороша, як лиш може бути
Слаба істота смертна в першім ранці
Землі, як перший плід любови, перших
Смертельних родичів,—но це мана.

Каїн.

Ти так гадаєш, бос¹ не брат її.

Люцифер.

Я тим брат, у котрих дітей нема.

Каїн.

Значить, нам, людям, не товариш ти.

Люцифер.

Но, може, ти мені товариш. Ну-тко²,
Коли у тебе пара так хороша,

¹ Бос—бо ти (діялект.).

² Ну-тко—а ну (діял.).

Що вся краса нічим супротив неї,—
Чо ж ти нещасний?

Каїн.

Я чому? А чом
Нещасний ти? Чом все? Той, що сотворив нас,—
Він теж, хоч творець, щастя знать не мусить!
Бо чи то щастя — нищить те, що сам
Створив? А прецінь,— як мій батько каже,—
Він всемогутий! Відки ж зло взялося,
Коли він добрий? Я про те питаю
Вітця; той каже, зло — то стежка до
Добра. Це диво. Мало ж би добро
Від найбільшого свого ворога,
Від зла родитись? Ось колись, гляджу,—
Вкусила гадь ягня; худоба бідна
Запінена качаєсь по землі,
А мати жалібно блее в страху.
Отець мій вирвав зілля, приложив
До рани, і поволеньки ягня
Прийшло до себе, піднялось і знов
Почало ссати матір, що дрозачи
Лизала радісно свою дитину.
„Дивися, сину,— скаже батько,— як
Із зла добро йде“.

Люцифер.

А ти що?

Каїн.

Мовчав,—

Бо він отець мій. Алем погадав си¹,
Що для ягняти найліпше б було,

¹ Алем погадав си — але я погадав собі (си—собі) (діял. форма).

Якби нічого не вкусило — аніж
Сво життя маленьке мало так
Страшною муков окупить, хоч лік
І переміг її.

Люцифер.

Но ти сказав,
Що над усе тоту кохаєш, що
Ураз з тобою ссала груди Єви,
А нині своїми годує твоїх
Дітей. —

Каїн.

Так! Чим би я без неї був!

Люцифер.

А я чим?

Каїн.

Ти хіба нічо не любиш?

Люцифер.

А бог твій любить що?

Каїн.

Всіх нас, як каже
Отець, — хоч в'житні того в нас не видно.

Люцифер.

Так тож не видно, чи я люблю, чи
Не люблю, — окрім лиш великих цілей,
Всесвітніх, супротів котрих усе,
Мов сніг, щезає.

Каїн.

Сніг? Се що таке?

Люцифер.

Будь рад, що го не знаєш. Твоїм внукам
Він дасться знать в краях хмарних, холодних

Каїн.

Так ти не любиш таких, як ти сам?

Люцифер.

Любиш ти себе?

Каїн.

Так,—но ще більше
Те, що життя моє красить, що вище
Ніж я, тому, що я го люблю.

Люцифер.

Любиш,

Бо гарне, так яблуко колись
Було для Єви. Як краса загине,
То й любов твоя, як дим, розвієсь.

Каїн.

Краса загине? Як се може бути?

Люцифер.

Час її зітре.

Каїн.

А отже час не стер
Краси ні з Єви, ні з батька мого.

Люцифер.

Зажди ще трохи,—ввидиш, що вна згине.

Каїн.

Жаль! А й таки погадать не можу,
Щоби любов моя пропала. Адже ж
Як щезне їх краса, то Він, їх творець,

Ще більш від мене стратить, як таке
Прекрасне діло зопсується.

Люцифер.

Жаль ми
Тебе, що любиш те, що гнеть¹ зів'яне.

Каїн.

Мені тебе жаль, що нічо не любиш.

Люцифер.

А брат,— чи любиш і його?

Каїн.

Чому ні?

Люцифер.

Отець твій любить го, і бог.

Каїн.

І я.

Люцифер.

То дуже смирно й гарно.

Каїн.

Смирно?

Люцифер.

Він

По тобі другий родивсь,— його мати
Найбільше любить.

Каїн.

Най го любить та,
Котру змія підмовила!

¹ Гнеть — геть чисто, скоро.

Люцифер.

А батько?

Каїн.

Та що ж? Чи не любити те, що люблять всі?

Люцифер.

Єгова тож, повільний пан, лагідний
Раю пустого садівник, і він
Всміхаєсь рад, на Авеля глядючи.

Каїн.

Я не видав го,—чи смієсь — не знаю.

Люцифер.

А ангелів видав?

Каїн.

Часом.

Люцифер.

А всеж.

Чень помітив ти, що й їм Авель милий;
Від його жертви наймиліші богу.

Каїн.

Замовкни,— що говориш ми о тім?

Люцифер.

Бо ти о тім вже думав.

Каїн.

А хоч думав,—

Пощо будити мислі в мні... що... запинаєсь.
Духу,

Я в твоїм світі; ти про мій не згадуй.
Ти показав ми дива, велитів
Старого світа, із котрого наш
Лиш купа звалищ,— ти вказав ми звізди,
Світи безмірні між котрих земля —
Далекий, темний призвіздок,— всі тайни
І бездни житні,— ти вказав ми тіні
Із того царства, про котре Адам ми
З страхом лиш згадував,— із царства смерти;
Ти показав ми багато, но не все;
Вкажи ми, де живе Єгова, де
Його властиве царство, а твоє де?

Люцифер.

Тут всюди в світовім просторі!

Каїн.

Прецінь

З вас кожний має власне царство, як
Земля свій прах, як другії світи
Щось друге. Що живе, все має місце
Своє осібне; так чень і Єгова
І ти; та ж разом не живете ви?

Люцифер.

Пануєм разом, но живем осібно.

Каїн.

Коб лиш один з вас був! Одного воля
Ввела би, може, згідність в різні сили,
Що нині лютий бій ведуть з собою.
Як ви розумні духи безконечні
Могли так роз'єднатись? Ви ж брати
По своїй суті, по природі й силі!

Люцифер.
А ти і Авель не брати хіба?

Каїн.
Брати є й будем. А хоч би й не так,
Чи ж тіло те, що дух? І відки в вас,
У вічного з безсмертним боротьба?
Між вами спір,—а світ весь у недолі!
О що?

Люцифер.
О власть.

Каїн.
Ти ж мовив, що оба
Ви вічні?

Люцифер.
Так.

Каїн.
А той безмір блакитний,
Котрий я бачив,—він же безконечний?

Люцифер.
Так.

Каїн.
Чи ж обом вам годі панувати?
Чи мало вам? О що ж вам ще боротись?

Люцифер.
Оба пануем.

Каїн.
Но один зло сіє.

Люцифер.

Котрий?

Каїн.
Ти. Бо коли нам, людям, можеш
Добро робити, то чому ж не робиш?

Люцифер.

Чом той не робить, що вас сотворив?
Я не творив вас,—не мое ви діло,
Але його.

Каїн.

Лиши ж нас в нього, або
Вкажи ми твій дім і його.

Люцифер.

Се міг бим.

Прийде той час, коли в однім з них будеш
На віки жити.

Каїн.

Чом же не тепер?

Люцифер.

У твого духа сили не стає
В лад звести ту дробину¹, що ти бачив,—
А ти ще прешся у великий тайник,
У царство двох основ всього суття!
Ти бачить хочеш їх на земних тронах!
Пдроше, зупинись! Як бис побачив
Одну лиш з них,—ти згинув би на місці.

Каїн.

То най і згину, най лиш їх побачу.

Люцифер.

Се каже Єви син, що ябко² з'їла.
Но ти розпавсь би, а не бачив їх.
Щоб бачить, треба в інший стан вийти.

¹ Дробина—мала кількість, дрібка.

² Ябко—яблуко.

Смерть?

Каїн.

Люцифер.
То лиш почин.

Каїн.
Добре! Менш її боюсь,
Пізнавши, що і вона д'чомусь веде.

Люцифер.
Тепер на землю віднесу тя знов;
Множи Адамові там плем'я; їж,
Пий, смійся, плач, лякайся, спи і згинь.

Каїн.
Пощо ж ти вказував ми все, щом бачив?

Люцифер.
Ти хтів знання. А в тім, щом показав ти,
Хіба ж ти не пізнав себе самого?

Каїн.
Ах, я здаюсь нічим!

Люцифер.
Вся ваша мудрість
Не дійде дальше поза те: нічим ми;
Перекажи се своїм дітям; много
Мук ошадить їм повністю сеї правди!

Каїн.
Високий духу,—гордо ти говориш,
Но понад тебе є ще вищий хтось!

Люцифер.

Ні! Клянусь небом, де панує Він,
Безднею, всім світом і життям,
Котре обом нам спільне,—ні! Він в бою
Спроміг¹ мене,—но він не пан мій. Всі
Йому кланяються,—я ні. Я борюсь
З ним, як боровсь у найвищому небі.
У вічності, в просторі незміримім,
У незглибимій бездні царства тьми,
Я все і всюди борюсь з ним. Світ кожний
І зоря кожна, кожний атом житні,
Все мусить впасти на вагу, аж поки
Скінчиться бій великий,—а скінчиться
Не швидше, аж я згину або він!
А чи ж нам, вічним, згинуті є змога?
Чи втихне люта взаїмна ненависть?
Він дужчий, слабшого злим називає,—
Яке ж добро він робить? Якби я
Його спроміг, тоді його би діла
Були виключно злі. А ви, нові,
Недавно зродженії смертні,—що він
Дав доброго вам на ваш світ маленький?

Каїн.

Не багато, тільки горечі досипав.

Люцифер.

Вертай же знов на землю і гляди,
Які ще дари там на вас зіслав він!
Добро і зло стаєсь добром і злом
Само собою, а не через того,
Хто го дає. Як він вам дасть що добре,
Кажіть се сміло; як вам зле що дасть,
То не кажіть, що зло від мене, поки

¹ Спромогти—перемогти.

Не доконаєтесь про все! Не вірте
На слово й духам, но судіть о всім
Аж з наслідків. Одно добро дало вам
Те ябко—розум: не давайте ж го
Зглушити грозьбами тиранськими,
Ані нагнуть до віри там, де спротивляєсь
Ваш власний досвід і чуття глибоке.
Терпіть і думайте; у власній груді
Збудуйте кращий світ, як сей вам збридне;
Тоді аж ближчі станете нам, духам,—
Спроможете той прах, котрий вас в'яже.

Щезають.

ТРЕТЯ ДІЯ

Земля близь раю, як у першій дії

Каїн та Ада

Ада.

Ступай потихо, Каїн.

Каїн.

Так, но чом же?

Ада.

Малий наш Енох спить, он там у листю
Під кіпарисом.

Каїн.

Кіпарис,— то древо
Понуре: ніби все над тим сумує,
Хто спить під ним. Пощо все в тінь його
Кладеш дитину нашу?

Ада.

Тінь густа,
Мов ніч,— і в холодку найкраще спати.

Каїн.

О, так,— посліднім вічним сном! Но тихо,—
Ходімо д' ньому! Ідуть ід дитині. Як же любо
дише!

Маленьке личко, чисте, пурпурове,
До рож подібне, на котрих лежить.

А д а.

А усточка, які хороші! Ні,
Ні, не цілуй його,—не тепер, він швидко
Пробудиться; його південний сон
Мине швиденько,—не буди го швидше.

Каїн.

Так, так. Не буду я будить його.
Він спить, всміхаєсь! О, всміхайсь і спи,
Малий, щасливий пане сього світа,
Так молодого, як і ти! Всміхайсь
І спи! Ще дні твої й години ясні,
Невинні! Ти ще овочу не кушав;
Не знаєш ще, що нагий ти! Чи мусить
Прийти й для тебе час важкої муки
За гріх не твій, не мій? О, спи спокійно!
Ось дужчий усміх личко рум'янить,
Дрожать його прозірчасті повіки
И рісниці чорні, як той кіпарис
Над ним,—до пів отверті, а з під них
Виднієсь ясне, синє, сонне око.
Йому щось сниться. Що? Рай? О, вітай
В нім, в страченій вітцівщині! Хоч в сні
Глянь на заказане, щасливе місце!

А д а.

Мій Каїн,—не шепчи ти над дитинов
Такі слова понурі! Чо' тужить?
Чо' жалувать все за раєм пропалим?
Ми насадім новий рай.

Каїн.

Де?

А да.

Тут, або

Де хочеш. Де ти є, тим я не чую
Утрати того чудного раю.
Досить тебе ми¹ і дітей, вітця,
Сестри коханої і брата й мами,
Що нам дала життя й добра так багато!

Каїн.

О так, і смерть в додатку до добра.

А да.

О, Каїн,— той гордий дух, що водив тя
Світами,— ще тя в більший сум вігнав.
Я думала, що дива ненаглядні
І тайни світа й прасвітів картини
Знанням спокійним наситять, утишать
Твій дух,— а вно, як бачу, провідник твій
Згіршив ще лихо. Но всеж я му вдячна,
Все му прощаю за тото, що швидко.
Вернув тя.

Каїн.

Швидко?

А да.

Двох годин нема ще,
Як ви пішли; для мене вни були
Страх довгі,— но по сонцю — дві години.

Каїн.

А прецінь був я близько сонця, бачив
Світи, котрим воно колись світило,
Світи, котрим не сяти ме ніколи
Ані не сяло. Бачилось,— роки
Довжезні я літав.

¹ Ми—мені (діял. фор.).

А да.

Ні,— лиш години.

Каїн.

То видно, дух власть має над часом
І мірить го лиш, тим, що бачить, будь вно
Приємне або прикре,— безконечне
Або дрібне. Я бачив твори незглибимі
Предвічних сил; минав світи загаслі;
Глядів у вічність, і, здавалось, кілька
Краплин взяв безконечности її.
Але тепер знов чуюсь так дрібним!
Дух правду мовив, що ввесь я — нічо.

А да.

Він так сказав? Єгова так не каже.

Каїн.

Ні,— доста вже, що нас нічим зробив!
Отуманив наперед порох блеском
Раю і вічності,— відтак прогнав го:
Йди прах до праху! І за що?

А да.

Ти ж знаєш,—

За родичів гріх.

Каїн.

Що ж він нас обходить?
Вони згрішили,— най вони і мруть.

А да.

Не мов¹ так, Каїн, не твоя се думка,
А того духа, що з тобою був.
Я вмерла б радо, щоб вони жили.

¹ Не мов—не говори (діял.).

Каїн.

І я б умер, коб жертва наситила
Його, неситого життя,— коб син наш
Малий, що онде любо спить, ніколи
Не знав відтак ні горя ані смерти,
І не лишив їх в спадку дітям своїм.

Ада.

А чень колись якась велика жертва
Світ вибавить?

Каїн.

Невинний пожертвуєсь
За винних? Що ж би се була за правда!
Та ж я невинний. Що я завинив,
Що маю бути жертвою за гріх
Поповнений, заким ще я родився?
І пощо має знов хтось жертвуватись
За той чужий, предківський гріх? І чи ж
Се справді гріх такий — знання шукати?

Ада.

Ах, Каїн,— ось ти й сам грішиш,— безбожнов
Здаєсь ми бесіда твоя.

Каїн.

То кинь мя.

Ада.

Ніколи, хоч би й бог тебе покинув.

Каїн.

Що се?

Ада.

Два вівтарі, котрі поставив,
Зак¹ ти в світах був, Авель, щоб на них
Принести богу жертву, як ти вернеш.

¹ Зак — поки.

Каїн.

А як він знав, що я так радо стану
Палити жертви, як ось він день-в-день,
Покірно схилений — тота покора
То більше страх, ніж честь, — то підла штука,
Щоб окупити ласку творця!

А да.

Ні,

Він добре робить.

Каїн.

Найже си¹ й жертвує!
У мене ніщо жертвувать.

А да.

Плід земний,
І свіжі парости й пречудні цвіти, —
Се все для господи приємна жертва,
Лиш принеси її з скрухов, смирним серцем.

Каїн.

Я мучився, орав, копав і піт лляв,
Як Він заляв; чого ще хоче в мене?
За що коритись? Чи за боротьбу
З природою, заки вона хліб ми дасть.
За що му² дякувати? Чи за те,
Що — порошок, рийсь в поросі, аж сам
Знов в порошок змінюсь? Я нічо! кой³ так,
Пощо ж фалшивить ще за те „нічо“,
Й чинитись, що мій біль для тебе милий?
А скруха за що? Чи ж гріх батька мого
Вже не відкуплений всім нашим горем,
Чи не буде відкуплений аж надто
Тим морем горя, що жде рід Адамів?

¹ Си — собі (діалект. форма).

² Му — йому (діалект. форма):

³ Кой — коли.

Мій спячий, любий син не знає того,
Що в нім є зарід безконечних мук
Для міріад. Волів бим в сні невиннім
Узяти го й розбити о скалу,
Ніж має жити, щоб...

А д а.

О, боже! Каїн—
Не рушай го,—мою, твою дитину!

Каїн.

Не бійсь! За всі ті звізди, за всю міць,
Що котить їх, я б не діткнув його,
Хіба устами—щирим поцілуєм.

А д а.

Пощо ж такі страшні слова говориш?

Каїн.

Я лиш сказав, що краще б му загинуть,
Ніж плодити колись таку недолю,
Яка судилася йому й—що тяжче—
Його потомкам. Но коли тя так
Разить ся мова, то скажім си тільки:
Волів би був не родитись на світ.

А д а.

Ох, не кажи так! Я ж би не була
Зазнала щастя матері, що кормить,
Годує го і любить! Стій,—збудивсь!
Мій Енох любий! Іде д'дитині.

Каїн, глянь на нього,
Який живий, цвітучий, крепкий, гарний
І втішний! Як на мене подобає
Й на тебе,—скорос ласкавий! Тоді ми
Всі подобаємо на себе, правда?

Отець і мати й син,—всі наші риси
Однак, наче образи у чистій
Воді, як фаля¹ тиха, і як ти
Спокійний. О, люби нас, Каїн, і
Себе для нас, як ми тебе всі любим!
Глянь, він смієсь і витяга ручки,
Глядить на тебе своїм синім оком,
Немов вітає батька, і тільки
Малесеньке, мов риба, втішно мечесь²!
Забудь грижу! Бездітний херувим
Позавидів ти батьківського щастя.
Благослови дитя. Ще вно не вміє
Устами дякувать, но вміє серцем.

Каїн.

Благославлю тя,—як лиш може людське
Благословенство знищить зміїне
Прокляття!

Ада.

Знищить, Каїн! Благословенство
Вітця всю хитрість зміїну відверне.

Каїн.

Не вірю тому,—но благословлю го.

Ада.

Глянь, ось надходить брат наш.

Каїн.

Твій брат, Авель.

Авель
входить.

Вітай, мій брате! Божий мир з тобою!

¹ Фаля—хвиля (народне).

² Мечесь—кидається.

Каїн.

Здоров був!

Авель.

Чув я від сестри, що враз
З потужним духом ти літав далеко
Поза звичайні нам границі. Чи то
Такий був дух, яких видаєм¹ часто,
З якими розмовляєм,—як наш батько?

Каїн.

Ні.

Авель.

Чого ж ти приставав з ним? Може він
Єгови ворог?

Каїн.

Але друг людей;
Чи той, як звеш го там—Єгова,—теж?

Авель.

„Як звеш“... Ти чудно щось говориш, брате.
Лиши нас, сестро Адо, на хвилину,—
Ми жертву принесем.

Ада.

Прощай, мій Каїн;
Но ще дитину поцілуй. Його
Невинний дух і Авельова жертва
Най і тебе в спокоять і очистять! Відходить з дитиною.

Авель.

Де ж ти бував.

Каїн.

Не знаю.

Авель.

А що ж бачив?

¹ Видаєм—бачимо.

Каїн.

Мертвих і вічних, безконечних, сильних,
Страшнії тайники простору, безлік
Світів існуючих, минувших,— словом
Бездну огромних творів, сонць, земель
І місяців, що з музикою грому
Котились в безмір своїми шляхами;
Так, що сказати сього в людській мові
Не мож. Лиши мя, Авель.

Авель.

В твоїм оці
Неземний жар горить: вогнем незвиклим
Лице палає; дивні і важкі
Слова твої; мій брате, що тобі?

Каїн.

Мені? А що ж би?.. Прошу тя, лиши мя!

Авель.

Ні, аж враз жертву принесем з молитвов.

Каїн.

Будь ласкав, Авель,—сам жертвуй! Тебе
Єгова любить.

Авель.

І тебе чень тож.

Каїн.

Ні, тебе більш,—но що мені до того!
Ти ліпше вмієш му служити, ніж я,—
Ну, і служи му сам,—а не зо мною.

Авель.

Не варт бим, брате любий, бути сином
Адамовим, якбим не чтив тебе

Як старшого, і не зазвав тя разом
Зо мнов служити богу, і тобі
Не дав першенства, так як ся належить.

Каїн.

Но я не домагавсь першенства того.

Авель.

Тим дужче жаль ми. Прошу тя тепер хоч,
Зроби се! Дух твій, бачиться, обдав
Якийсь туман. А се тя успокоїть.

Каїн.

Ні, ні! Нічого мене не успокоїть!
Вспокоїть кажеш? Серцем я ніколи
Не був спокійний, хоч стихала буря.
Лиши мя Авель, або я тебе
Самого лишу туй.

Авель.

Не відганяй мя!
Сповнімо враз оба святее діло.

Каїн.

Га,—так, то й так. Скажи, що тра робити?

Авель.

Бери си вівтар.

Каїн.

Ні, ти вибирай;
Для мене вни,—лиш дерня та каміння.

Авель.

Ні, вибирай.

Каїн.

Ну, сесь¹.

¹ Сесь — цей.

А в е л ь.

Сесь вищий, справді
Він личить старшому. Теперка жертву
Приладь.

Каїн.

А де ж твоя?

А в е л ь.

А ось поглянь:
Із стада первістки і товщ із них,
Скарб пастуха.

Каїн.

У мене стад нема:
Рільник я, можу дати тільки те,
Що потом своїм з поля добуваю. Збирав плоди.
Глянь, як пишаються між цвітів плоди!

Оба складають свої жертви — кожний на своїм вівтарі,
і підкладають вогонь.

А в е л ь.

Ти, Каїн, старший, — наперед молись,
І з жертвою зложи подяку богу.

Каїн.

Ні, — я ще в тім не вправний, — ти наперед
А я відтак, як зможу.

А в е л ь
клячучи.

Боже, ти,
Що сотворив нас і віткнув свій дух
У наше тіло й нас благословив,
І, хоч згрішив отець, — ласкавий дітям,
Не дав їм вмерти, як були повинні,

Коли б не втишила твій правий гнів
Твоя безмірна ласка й доброта,
І не зілля прощення, мов рай,
Замість тяжчих кар! О, царю світла,
Добра, краси і вічності,— ти, без
Котрого все було би зле, хіба
Для дальших цілей вічної любови,
Котрі, хоч незглибимі, все ж сповняться,—
Ось перший твій пастух покірно перший
Стад приплодок тобі жертвує,— жертва
Нічтожна,— бо і що ж тобі всі жертви?
Но в знак подяки її прийми від того,
Що ось перед лицем твоїх небес
Складає її і своє лице глибоко
У порох хилить, із котрого взявсь,—
Тобі і твому імені на славу!

Каїн
стоїть просто.

Духу, будь ти хто чи що будь,— всесильний,
Нехай і так,— і, коли добрий, добрий
Тим, що не має злого в ділах твоїх —
Єгова на землі, бог в небі, може
Ще різно звань, бо твоя істота
Так розмаїта, як і твої діла:—
Коли вже конче тя благать молитвов,
Прийми й мою! Коли вже конче жертвов
Єднать тебе,— прийми і нашу жертву!
Дві ти ї¹ ось істоти принесли.
Ти любиш кров? Направо ось ся курить
Кров пастухових жертв, тобі проллята
З ягнят, котрих криваве м'ясо тліє
На вівтарі, немов кадило д' небу.

¹ Ти ї — тобі її (народ. форма).

Коли ж плід земний і пречудні цвіти
Пахущі,—мій дар, зложений на чистій
Траві перед лицем блискучим сонця,
Що їх зростило — більш до вподоби
За те, що менше мучились і радше
Діл твоїх образ, а не дар благальний,—
Коли глядиш прихильно на вогонь
Без крові і на віттар без м'ясива,
То глянь на мій! Той, що ти се приносить,
Такий, як ти го сотворив: ні о що
Тебе не просить на колінах. Вбий го,
Як злий! Ти ж всемогутий, ти се можеш,—
А він безсильний. А як добрий, вбий го,
Або не вбий, як хочеш! В твоїй силі
Все: зло й добро лиш з твоєї дієсь волі
А вна чи зла чи добра,—я не знаю,
Бо ні всесильний я, ані суддя
Всесильному: я маю лиш терпіти,
Що він зішле, так як терпів і досі.

Вогонь на Авельовім віттарі розгоряється в ясну полумінь
і палахкотить догори, між тим вихор розвалює Каїнів
віттар і розкидає плоди по землі.

А в е л ь
на колінах.

Молись, мій брате, бог гнівний на тебе.

Каїн.

Защо?

А в е л ь.

Бач, плоди по землі розкинув.

Каїн.

Нехай ідуть там, відкіля взялись;
Їх сім'я свіжі плоди ще зародить.
Твоя офіра — м'ясо зашкруміле —

Миліше, бачу; глянь, як небо наче
З'їдає полумінь важку від крові.

А в е л ь.

Не думай про приємність мої жертви,
А о новій від себе жертві, Каїн,
Пок не запізно!

Каїн.

Ні вже, ні сам жертви
Складати не буду, ні тобі не дам!

А в е л ь
встаючи.

Що ти задумав, Каїн?

Каїн.

Розвалити

Оцього підлизайка хмар, брудного
Мізерних твоїх псалмів віщуна,
Сесь вівтар, кров'ю збризьканий з невинних
Ягнят!

А в е л ь
заступає вівтар.

Стій, і до грішних слів грішніших
Ще діл не додавай! Остав сей вівтар,
Бо він святий через тоту вподобу,
З якою бог прийняв із нього жертву!

Каїн.

Вподобу! То такий му милий дим
Спаленого м'ясива, скріпла кров,
І матерей блюючих жаль за плодом
Порізаним? Така му мила мука
Худоби бідної, що в'ється з болю,
Ніж в серці чуючи? Проч з тим кривавим
Столом, най дня святого не поганить!

А в е л ь.

Дай спокій, брате! Не руйнуй насилу
Мій вівтар! Лиш тоді ти го віддам,
Як схоч нову на нім принести жертву.

К а ї н.

Нову?! Вступись! А ні, то може ще
Та жертва...

А в е л ь.

Що ти кажеш?

К а ї н.

Проч! Вступися!
Твій бог кров любить! Стережись, щоби не
Дістав ї більше ще!

А в е л ь.

Нехай! Він свідок!
Но я не вступаюся від вівтаря,
Що був му милий!

К а ї н.

Як себе сам любиш,
Вступись, най дерня се розмечу по
Землі, з котрої взяте, бо...

А в е л ь

не дав.

Я люблю

Більш бога, ніж життя!

К а ї н.

То дай же му
Життя своє,—і так життя він любить!
Каїн ухопив сук з вівтаря й ударив Авеля в скронь.

А в е л ь.

Що робиш, брате!

К а ї н.

Брате!..

А в е л ь.

Боже мій,
Прийми мій дух до себе і прости
Тому, хто убив мя: він не знав, що робить!
Каїн, дай... дай ми руку... і скажи
Нещасній Ціллі...

К а ї н

по хвилі остовпіння.

Вся рука моя

Червона. Що се?

Довго мовчить, поглядаючи блудом довкола.

Де я? Сам саміський.

Де брат мій Авель? Каїн де? Чи правда,
Що я ось тут? О, брате мій, стань! Що
Лежиш так на мураві? Не час спати.
Чогос¹ так зблід? Що в тебе? Ще недавно
Був ти здоровий, сильний!.. Авель, не жартуй!
Я вдарив в злості, але не на смерть.
О, пощо ж боронивсь ми²?.. Се мана!..
Ти хочеш мя злякати... Один одніський
Удар! О, рушся, рушся,—тільки рушся,—
Так,—добре, так!.. дихни на мене!..
О, боже, боже!

А в е л ь

потихо.

Хто згадав про бога?

¹ Чогос—чогось (народнє).

² Боронивсь ми—боронив ти мені (народнє).

Каїн.

Я, твій забійця.

Авель.

Бог прости тя! Каїн,
Втіш бідну Ціллю,—лиш один лишивсь їй брат.
Умирає.

Каїн.

Мені—ніюдин! Хто мя брата збавив?
Він дивиться,—значить, він не мертвий!
Смерть, се ж сон мов,—а сон повіки жмурить.
Уста отверті тож,—значить, він дише!
А прецінь духу не слідно! А серце,—
Чи б'єсь воно? Здає ми ся¹! Ні, ні!
Чи все те сон, чи я враз опинився
Ув іншій, гіршій світі! Піді мною
Земля дрижить!.. А се знов що? Щось мокре...

Прикладає руку до чола і відтак обзирає її.

Роси нема... Се кров!.. Моя се кров.
Кров мого брата, лиш пролита мною!
Пощо ж я ще живу, колим кров власну
Життя позбавив? Ні, не може бути,
Він не мертвий! Чи ж мовчанка — то смерть?
Він збудиться, я тут зажду при нім.
Життя не так слабе, щоби так швидко
Загасло! Ні! Він говорив ще впівся...
Як я до нього заговорю?.. „Брате“?
Ні,—годі: брат же брата чень не б'є.
А прецінь... прецінь... О, скажи хоч слово!
Хоч словечко тим голосом лагідним,—
Щоб ми мій власний голос не обрид!

Цілля надходить.

¹ Здає ми ся—здається мені.

Цілля.

Я чула стук глухий; що се таке?
Се Каїн ось сторожить мужа мого.
Що дієш, брате? Він заснув? О, небо!
Який блідий!.. Ся пасмуга,—ні, ні,
Ні, се не кров! Хто ж міг би кров його
Пролить? Мій Авель, що ти? Хто се вдіяв?
Не рушаєсь, не дише,—наче камінь.
Рука його мертва паде із мої!
Недобрий Каїн,—чом ти не прибіг
В пору, не боронив його? Щобудь
Його напало,—ти ж сильніший, ти
Повинен був го заступить собов
Від ворога! Адаме! Єво! Адо!
Сюда! Сюда! На світ ся смерть з'явила.

Вибігає.

Каїн

сам.

А хто на світ ї визвав? Я, щом бридивсь
І слова „смерть“ і гадкою самою
О ній так мучивсь, хоч ем ще й не знав,
Як виглядає вна! Я в світ приніс ї:
Я кинув брата у її холодні
Обняття,—наче б і сама вона
Не в силі того вдіяти без мене.
Тепер я пробудився—сон понурый
Отуманив мя—но, він спить на віки!

Адам, Єва, Ада і Цілля входять.

Адам.

На Ціллі крик тривожний надбігаю.
Що тут? Чи справді?.. Сину мій! Мій сину!
Жінко, глянь,—діло ось змії й твоє!

Є в а.

Ох, не нагадуй! Зуб змії гризе
Ми серце. Авель! Наймиліший мій!
Боже,—ся кара тяжча, ніж мій гріх!
За що ж, за що ти видер го мені?

А д а м.

Хто або що зробило се? Мов, Каїн,—
Ти був при тім! Чи дух противний богу,
Чи дикий звір лісний?

Є в а.

Га, світло блисло
Мені, мов перун з чорних хмар!.. Сей сук
Тяжкий, кривавий, з вівтаря добутий
І надгорілий, а червоний...

А д а м.

Сину,
Озвись, повідж нам, щоб, хоч як нещасні,
Ми ще стораз не стали нещасніші.

А д а.

Скажи, мій Каїн: се не ти!

Є в а.

Він! Він!

Вже видно! Винну голову схилив,
Закрив руков, кривавов від забійства,
Погані очі.

А д а.

Мати,—стій, що кажеш!
Виправдайся, Каїн, з тяжкої завини,
Котру на тя¹ в розпуці мати вергла.

¹ На тя—на тебе (діялект. форма).

Є в а.

О, боже! Вічне зміїно прокляття
Нехай на нього спаде, лиш на нього!
Най не кидає го розпука!..

А д а.

Стій!

Не проклинай го, мати—се ж твій син!
Не проклинай го, мати,—се ж мій брат!
Мій муж!

Є в а.

Він не лишив ти брата! Видер
У мене сина, в Ціллі видер мужа:
Тож най, проклятий, проч іде від мене!
Я вирікаюсь го, як він ся вирік
Чуття і серця!.. Смерте, смерте! Чом
Мене ти першу не взяла,—я ж перша
Накликала тебе! Пощо мні жити?

А д а м.

Ні, Єво,—не гріши ще в лютім горю!
Давно важкая доля нам судилась,—
Ось початок; зносім же засуд наш,
Щоб бачив бог наш, що ми вірні слуги
Його святої волі.

Є в а.

Божа воля?

Ні, воля сього диявола—не сина,
Котрого-м зродила, щоб трупом світ сей
Укрив. Най всі прокляття житні падуть
На нього! Най пустинями жене го
Така розпука, як із раю нас,—
Аж власні діти те з ним зроблять, що
Він з братом своїм! Най вогнисті духи

З мечами гонять го день-в-день! Най змії
Заляжуть стежку перед ним! Най плоди
Землі в його устах розпопеліють!
Най листя, на котрім він спати ляже,
Скорпйони вкриють! Най убитий в сні го
Не покидає, а на яві най го
Не покида смертельний страх! Вода
Най в кров ся змінить, скоро він нагнесь,
Щоб закрапить уста свої плюгаві!
Най все, що є, втікає перед ним!
Проч! Жий у муках, від котрих би другий
Згиб! Смерть твоя страшніша будь від смерти,
Бо ти ї перший світу показав!
Проч, братовбійце! „Каїн“ най повік
Звесь братовбійця в пізніх поколіннях,
Котрі тя клястимуть, хоч ти й отець їх!
Най висхне під тобов трава! Най ліс ти
Відмовить тіні, вся земля—могили
І гробу, сонце—світла, бог—небес! Відходить.

А д а м.

Іди геть, Каїн! Нам не жити разом.
Іди, лиши мені вмерлого. Сам я
Останусь. Нам не бачитись ніколи.

А д а.

О, отче,—не прогонюй го! Не кидай
Ще й ти проклять на нього окрім Єви.

А д а м.

Я не клену. Проклін його,—то совість.
Ходімо, Цілла.

Ц і л л а.

Ні, я з трупом лишусь.

Адам.

Ми вернемо, як він піде,—сповнити
Важкий свій обов'язок. Ну, ходи.

Цілла.

Ще поцілую те бліде лице,
Уста, недавно теплі ще... Мій милий! Авель!

Адам і Цілла відходять, плачучи.

Ада.

Каїн, ти чув,—нам треба геть іти;
Я вже готова; діти гнеть будуть;
Я возьму Єноха, а ти сестричку.
Ходімо відси, заки сонце зайде,
Щобисмо в пущі в пільмі не зблудили!..
Озвись до мене, Каїн! До своєї Ади.

Каїн.

Лиши мя.

Ада.

Адже всі тебе лишили.

Каїн.

Чом ти не йдеш? Чи ж не боїшся жити
Ураз із тим, котрий оце зробив?

Ада.

Одного боюсь лиш: без тебе жити!
Страшне се діло, що взяло ми брата,—
Но я о тім не смію говорити;
Воно осталося між тобов і богом.

Голос.

Каїн! Каїн!

Ада.

Чи чуєш голос?

Г о л о с.

Каїн! Каїн!

А д а.

Се ангел кличе! Ангел господній входить.

А н г е л.

Де брат твій, Авель?

Каїн.

Хіба ж я сторож брата свого?

А н г е л.

Каїн,

Що ти зробив? Кров брата твого кличе
З землі о месть до бога. Від тепер
Будь ти проклятий на землі, що з твоїх
Нещадних рук кров брата твого пила.
Коли відтак почнеш орати поле,
Воно не дасть ти плоду свого; блудом
Ходити мусиш по землі до смерти.

А д а.

Чи ж зможе знести він страшну ту кару?
Ось ти го гониш з рідної землі,
І мусить він скриватись перед божим
Лицем, ходити блудом по землі?
Але ж його уб'є, хто го де здибле!

Каїн.

Ох, коб так сталося! Але хто ж уб'є мя?
Коли сей світ пустий ще і безлюдний?

А н г е л.

Ти брата вбив,—а хто ж тобі поручить
Що власний син твій не уб'є тебе?

А д а.

О, світлий духу! Змилуйсь! Не кажи,
Що ся болюща груди убійцю кормить,
Та й ще убійцю власного вітця!

А н г е л.

Він був би тим лиш, чим його отець.
Чи ж не кормила Єва груди його,
Що ось стоїть, сплямлений кров'ю брата?
А братовбійця родить батьковбійцю!
Но так не станесь; господь, мій і твій бог,
Велів ми знак на Каїна покласти,
Щоб безпечно йшов по світі. Хто
Вб'є Каїна, той семикратну пімсту
Прийме. Ходи сюди.

К а ї н.

Що хоч¹ від мене?

А н г е л.

Покласти знак ти на чоло, щоби
З тобов не сталось те, що ти зробив.

К а ї н.

Ні, забий мя!

А н г е л.

Не може сього бути.

Кладе знак на Каїнове чоло.

К а ї н.

Палить до мізку, но нічим той жар
Напроти того, що кипить ми в серці.
Чи маєш ще що? Все знесу, що зможу.

¹ Хоч—хочеш (народня форма).

Ангел.

Гордий, упертий був ти від дитинства,
Твердий, як поле те, що меш орати;
Но вбитий тихий, як ягня лагідний.

Каїн.

За швидко я вродивсь після гріха,
Заким ще материн очистивсь дух
Від слів змії, заким ще перестав
Адам оплакувати рай. Но чим
Я ставсь, тим є. Я не бажав життя,
Но сотворився сам; но якби смерть
Моя могла йому життя вернути...
Чому ж би ні? Приклич го до життя
А я най згину; бог віддасть життя
Йому, котрого любить—я лиш страчу
Те, що ніколи не було ми миле.

Ангел.

Не бути сьому. Сталось, що ся стало.
Іди і жий; твої будучі діла
Най не будуть такі, як се посліднє. Щезає.

Ада.

Він щез. Ходімо. Чую вже, як в нашім
Шатрі маленький Єнох плаче.

Каїн.

Ах,
Він ще не зна, чого він плаче! Я,
Щом братню кров пролляв,—не можу плакати?
Но й штири ріки не обмили б мої
Душі. Як мислиш, Адо,—чи мій син
Ще може глянути на мене?

А да.

Як бим

Гадала, що не зможе, то бим...

Каїн.

Ні—

Не тра грозить!—І так досить нам того!
Йди до дітей. Я швидко прийду д тобі.

А да.

Ні, не лишайсь при трупі сам. Ходім враз.

Каїн.

О, свідку ти мертвий а вічний, ти,
Котрого кров не змита небо й землю
Чернить! Чим ти тепер—не знаю; но
Якби ти знав, чим я, то ти би певно
Простив мя,—хоч ні бог, ні власне серце
Мене ніколи не простить! Прощай же!
Не смію я, не важуся діткнути
Твого трупа. Я, що вийшов з того
Самого лона, що і ти,—що ссав
Ту саму грудь і часто д своїй груді
Тебе в дитинній ласці притискав,—
Тепер не смію й глянути на тебе,
Ні те зробити, що ти б зробив для мене—
Твоє холодне тіло в гріб зложити—
У перший гріб, на сій землі проритий!
А хто прорив той гріб? О, земле, земле!
За всі ті плоди, щос мені давала,
Я ось що дав ти! А тепер в пустиню!

А да

схиляється й цілує труп Авеля.

Сумна, завчасна смерть тобі судилась,
Мій брате! З всіх, що за тобов сумують,

Лиш я не смію плакати. Я тепер
Не проливать,—сушить повинна сльози.
А прецінь я найбільш тебе жалію,
Тебе й того, що тя вбив. Ну, Каїн,
Тепер готова я іти з тобов.

Каїн.

На східний бік від раю стежка наша.
Там найпустіше—найкраще для мене.

А да.

Беди мя, а най бог тебе веде.—
А діти наші на руках несім.

Каїн.

Убитий брат бездітний був. Підтяв я
Корінь нового роду, щоби швидко
Розвився був в пречудне, чисте древо,
І злагодив мою гарячу кров,
Рід Авеля змішавши з моїм родом.
О, брате, брате!

А да.

Мир душі його!

Каїн.

А моїй?

Відходять.

ИОГАН В. ГЕТЕ

ФАВСТ

ТРАГЕДІЯ

ЧАСТЬ ПЕРША

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

В початку 1790 р., майже рівночасно з вибухом великої революції в Франції, вийшла в німецькій місті Липську невеличка книжечка, мало зазначена тоді за загальним трепетом та шумом і очікуванням новин з Парижа. А прецінь та маленька книжечка була також свого роду революцією, рівнобіжною, а може й рівно глибокою — хоч не рівно голосною — як і революція французька. І як революція французька породила героїв воєнників, про котрих довгий час зі страхом, з тривогою та очіданкою говорила ціла Європа, так і ця книжечка породила героїв, про котрих світ не менше від тамтих говорить і знає, про котрих буде говорити і знати й тоді, коли про тамтих забуде. Ця невеличка книжечка мала надпись „Faust, ein Fragment von Johann Wolfgang v. Goethe“.

„Фавст“ був об'явом революції, тої самої котра спалахнула в Парижі грізним пожаром, зруйнувала автократичне королівство, панування шляхти й попів, і оголосила „право чоловіка“. Тільки коли в Франції революція вибухла на суспільно-політичній полі, в Німеччині вона обняла поле духове: філософію і штуку. Але ріжниця була тільки формальна; зміст революції був один і той сам: обалення середньовікових границь, що путали свободу чоловіка, обалення в ім'я вроджених, природних прав людини-одиниці.

Складна машина феодалного ладу в суспільній політиці і схоластично-богословська премудрість у науці, надавали до кости цілу людськість у середніх віках, обкручуючи кожну одиницю тисячними вузлами на кожному її кроці, спиняючи її вільний хід і вільне ділання, придушуючи її силу й її природні нахили, а все в ім'я перестарілого, будім то богом даного ладу. Релігійна реформація, вже для того самого, що була релігійною і що була реформацією, а не революцією, не розбила старої шкаралуші, а рух, викликаний нею, не був ще сам освободженням, а дав хіба товчок до освободження. Навіть у

церковнім згляді вона не сягла дуже глибоко, а тільки, як каже Гете в уривку „Вічного жида“:

Reformation hielt ihren Schmaus,
Vertrieb die Pfaffen von Hof und Haus,
Um wieder Pfaffen 'nein zu pflanzen,
Die in dem äussern Grund der Sachen,
Mehr schwätzen, weniger Grimassen machen¹.

Та тільки ж ті середньовічні вузли не могли спинити розросту і скріплення одиниць: скріплення економічного, т. є. повстання окремої верстви багатирів, буржуазії — і скріплення духового та розумового, т. є. розвитку науки і штуки. В тих двох складниках розвивалась і росла сила, ворожа існуючому ладові, сила революційна. І скоро лиш люди почули в собі силу, вони зараз кинулися розбивати тіснячі їх пута й замість ладу „богом даного“ установляти в усім і всюди лад „природній“. Знялась велика революційна буря на заході Європи. Ціль її була передовсім свобода в найширшій, т. є. і в зовсім неозначенім розумінню. А через те, що знаряддя до досягнення тої свободи було одно: сила — хоч уже не фізична сила меча, а сила економічна: капітал і розумова наука, що йде конечно на разі в парі або і в услужі капіталу — то й свобода, тим знаряддям здобута, мусіла мати на собі ціху сили, мусіла статися свободою сильних, а тим самим свободою значної меншости багатирів та вчених, свободою вибраних одиниць, а не цілої маси простого, сірого люду. В противенстві до розбитих середньовікових пут, революція XVIII віку в Франції проклямує свободу особи, відомо, сильної особи, сильної економічно (багатирства), а в Німеччині запановує в літературі плем'я геніяльних новаторів, настає т. зв. Sturm-und Drang-Periode. Найвищим і найдоскональнішим плодом тої доби літературної є іменно „Фавст“².

Велике революційне, історичне значіння „Фавста“ лежить іменно в тім, що показана в ньому боротьба сильної одиниці не тільки, як каже Люїс, „проти границь її духового існування“³, але й проти гнетучих пут суспільного існування. Бо коли в початку першої части

¹ Реформація замкнула їм рота, прогнала попів з двора і хати, щоби знову насадити попів, що в дійсності були б більше мовчазні та менше кривлялися.

² G. v. Loerer у передмові до Гемпелевого вид. „Фавста“.

³ G. H. Lewes „Goethes Leben und Schriften II Th. 7“.

трагедії Фавст справді шемечеться в тісних границях людської природи й бажає вирватися з пут земного тіла, в котрих ми не можемо пізнати нічого понад те, що нам показують наші змисли, в котрім звичайно

„Чого не знаєм, того нам і тре,
Що знаєм, те й не здале ні до чого“—

то вже зараз при кінці першої частини він приходить у різкий конфлікт з суспільним ладом, і стоячи перед тюремними дверима, за котрими в нескazanім болю мучиться його любима дівчина, забираючись проти засуду суспільности увільнити її від смерті, він чув, що „все горе людськості встав перед ним“, іменно те горе, котре роблять людям люди, котре пливе не з природньої конечности, а з хибного суспільного устрою. Розуміється, ніщо й згадувати про другу частину, котра майже вся обертається на полі суспільно-політичної боротьби.

Зовсім у дусі революції XVIII віку боротьба Фавста починається тільки в імені одиниці і для одиниці, починається зовсім з еґоїстичних товчків. „Нема в мене — говорить Фавст — ні грошей, ні багатства, ні почестей, ні світовладства“; а й у розумовім згляді він, хоч і зглибив усе, що знали сучасні й попередні, прецінь не дійшов до ніякого вдоволення і переконався, що він „як був дурний, так є“. А за тою тяжкою, хоч безплідною, духовою працею він пропустив вік молодий, протратив найкращі сили, не вжив світа, а тепер він

„Застарий, щоб гратись сам з собою,
Замолодий, щоб не багать хоча.“

От з таких-то причин він виривається з тісних пут, у котрих жив досі, виривається, щоб кинутись

„ в часу клекочущії струї.
В круговорот злучаїв та подій“,

щоб „в вирі змисловости — втишити нам'єтності жаркі“. Сеї, чисто еґоїстичної, зав'язки трагедії не треба, як робили деякі польські критики, складати на німецький характер, буцім-то наскрізь еґоїстичний; ця перевага особистости, еґоїзму в першій часті „Фавста“, це її найважливіша історична ціха, це прояв загального напруження тодішньої культурної й історичної праці. Свобода сильної особи не тільки в думці й бесіді, але і в діланню, свобода без згляду на те, чи вона приносить добро, чи муку другим, с л а б и м особам, щоб тільки сильному приносила

певну суму щастя — ось яка була головна пружина суспільно-політичної й духової революції XVIII віку, — ось що становить движучу силу й трагедії „Фавст“. Очевидна річ, що така свобода — дуже двосічне оружжя, і як усяке оружжя може наробити безмірно більше шкоди безоружним, слабим, аніж справити радості своєму власникові. Попадься вона в руки сильному ідіотові, він для своєї втіхи пролле море сліз і крові людської і вкінці почне бачити всю розкіш тільки в тім, щоб шкодити другим. У його голові не збудиться застанова: чи, кому і на що хосенна ця свобода? Він або поверне цілу історію взад, у часи варварства й дикости, або сам загине через надужиття свободи. Революція французька справді таких видала героїв (Робесп'єр, Наполеон). А коли така неограничена свобода попадається в руки розумному, мислячому і чуттєвому чоловікові, то і в його руках вона не обійдеться без того, щоб часом не пошкодити другим (як, наприклад, Фавст доводить до погибелі люб'ячу його Маргарету). Та тільки ж розумний чоловік не стане на тім, не вдоволиться досягнутою свободою, а переконавшись досвідом, як небезпечна та свобода, коли не приложена до відповідної цілі, він почне шукати такої цілі, почне глядіти, кому й на що може вона придатися. На тій важній точці полягає, на нашу думку, зав'язка цілої трагедії, полягає значіння закладу Фавста з Мефістофелем. Мефістофель обіцяє Фавстові неограничену свободу ділання й більше нічого

„Ні міри, ні границь ти не становлю;
Де злюбиться, там і хапай,
А вхопиш — далі утікай,
А що тя тішить, будь ти й на здоров'я!
Бери лиш сміло, не питай!“

Але не те приймає Фавст. Він чує наперед, що свобода сама не вдовольнить його; він не бачить можності такого щастя, котре б могло зовсім успокоїти й навіки ущасливити його; він приймає свободу тільки на те, щоб шукати, добиватись, але не на те, щоб уживати й розкошувати; він дає руку Мефістофелеві на те, що

„Коли я скажу до хвилини:
Тривай іще! Так гарна ти!—
Тоді хоч в пута мя скрути,
Тоді нехай на вік загину“.

Мефістофель приймає заклад у тій надії, що неограничена свобода ослабить Фавста, що він розпадеться сам

у собі, так як розпадається бочка, скоро розірвати обручі, що її тиснуть. І справді, можна сказати, що він по частині не помилився. Фавст справді найшов таке діло, котре могло б зайняти всі його сили, по котрого скінченню він і справді міг би узнатися щасливим, міг би сказати до хвилини: „Тривай іще. Так гарна ти!“. І Мефістофель порадувався виграною — але завчасно. Хвилю таку Фавст бачив тільки в будучині, приймав тільки можливість такого щастя, а то тоді, коли кожна особа на те тільки матиме повну, широку свободу, щоб як найширше покористуватися нею в служенню суспільності, в служенню всім слабшим і упослідженим. До такого виходу дійшов Фавст, і той вихід спас його. На початку трагедії — ворог суспільності, при кінці він став борцем за суспільність. Боротьба, почата в імені одиниці, стала боротьбою тої одиниці за суспільність і для суспільності. Герой духової революції, Фавст, пішов далі і станув безмірно вище, ніж герой суспільно-політичної революції, Наполеон. Бо коли Наполеон стоїть, мов великий дуб, корінем зовсім ще в XVIII віці й тільки величезну, тьмаву тінь кидає в XIX вік, то Фавст, мов ріка, хоч джерело своє мав також в XVIII віці, прецінь найширшим і найглибшим ложиском пливе і в XIX віці.

З тим історичним значінням „Фавста“ безпосередньо в'яжеться й його загальнолюдське значіння. Ані наука сама собою, ані свободне й безжурне життя, ані почести ні слава, — ніщо те не може ущасливити чоловіка, як довго той чоловік усе й усюди мав на оці тільки себе самого. Аж коли він усі свої здобутки, всю свою силу поверне на працю коло ущасливлення других, коло запевнення їм безпечного, хоч і ненастанним трудом окуплюваного життя й розвитку, тоді чоловік може бути щасливим. Ця велика правда, котрою завершується „Фавст“, надає тому творові ще й тепер, у наш вік, живу революційну силу. Він не те що не застарілий для нас і по ідеям, але противно, може й у тім згляді — не згадуючи про незрівняну поетичну красоту — служити нам надовго ще взірцем і провідником.

Так я розумію „Фавста“ й таке його розуміння спонукало мене перекласти його на нашу мову.

Відома річ, говорячи про „Фавста“, я говорю про обидві його частини, котрі я вважаю нерозривною цілостю. А хоч поки що подаю в перекладі тільки першу частину трагедії, то надіюсь, що й друга частина незабаром за нею послідує.

Аджеж „обі часті — як каже Лепер¹ — маються до себе, як питання й відповідь, як поставлення й розв'язка загадки. І хоч випадало б бажати, щоб у тім згляді в обох частях панувала й формальна подібність, то в цім разі бажання таке мусить замовкнути супроти того факту, що бодай у кожній часті про себе панує єдність духа й тону, а при тім обі часті гарно складаються на той великий здобуток, на осягнення високої цілі цілої трагедії“. „Трагедія Фавста“ — каже в іншим місці Лепер² — з твору часового сталася твором для цілих століть, з поетичного твору сталася культурно-історичною подією. Це відноситься до трагедії як цілості, а особливо до другої часті, котра, хоч живою, теплим кольоритом і силою стоїть нижче від першої часті, за те перевищує її, може, й загалом як поетичний твір штуки, на всякий спосіб переважає її багатством думок і висловом остаточних неначе основ.

Думаю, що сказаного досі вистане для належного розуміння провідної мислі „Фавста“, для захоплення тої живої нитки, котра в'яже поєдинчі сцени в одну цілість. Коли, як і з яких джерел повстала ця трагедія, я здебільшого покажу в примітках, поміщених на кінці книжки. Примітки ті я прошу читати рівнобіжно з читанням самого тексту; в них я зібрав усе, що потрібно до належного пояснення як окремих уступів, так і їх зв'язку.

Перекладаючи „Фавста“ на нашу мову, я старався передовсім о те, щоб зробити його приступним для нашої письменної — чи сказати правду, малописьменної — громади. Я поклав головно вагу на зрозумілість і ясність бесіди, уникаючи по змозі менше вживаних провінціалізмів, окрім хіба тих не багатьох місць, де того вимагало окремішне забарвлення в самім оригіналі (н. пр. Пісня селян під липою). Правда, братів наших у закордонській Україні може разити будуть деякі „галицизми“ (як напр. в 6 пад. форма на **о в** зам. **о ю**: руков, тобов; уживання **с я** перед словом, до котрого належить; уживання скорочених форм **м и**, **т и** замість мені, тобі, і щобим, щобиш зам. щоби я, щоби ти, і т. д.). Не знаю, яка будучність тих форм в українській мові, але думаю, що на тепер вони, живучи в устах значної часті нашого народу, мають право домагатися громадянства і в літературі, а особливо в поезії, де на

¹ G. v. Loerer, у передмові до Гемпелевого видання „Фавста“, стор. 5.

² Там же, стор. 36.

них іменно полягає значна частина краси й багатства нашої ритміки.

А подруге, я старався переводити „Фавста“ вірно, оскільки можна дословно, подавати кожну думку автора по змозі в такій самій формі, як сам автор,— наскільки це було згідне з духом нашої мови. Я майже всюди задержував таке саме метрум, яке було в оригіналі, позволяючи собі хіба декуди замість 4-стопового ямбу вжити 5-стопового, замість 5-стопового — 6-стопового, і навідворіт, і то лиш там, де в самому оригіналі такі, не однако довгі, стихи помішані. Де приходили в автора штучні комплекси стихів (октави, як у „Приспівці“ та в першому прологу, терчини й ін.), там я старавсь їх у такій самій формі передати. Вільнішого перекладу і значніших ритмових відступлень допускався я тільки там, де в оригіналі стихи різноритмові або де таке відступлення потрібне було для вірнішого перекладу) (наприклад, у пісенці „Що ти робиш, Катрусенько?“).

Початок перекладу „Фавста“ (аж до сцени „Кухня чарівниці“) був уже друкований 1880 року в першому і другому випуску часопису „Правда“. Ті уступи передруковуються тут з деякими поправками, оскільки вони були потрібні для вигладження форми, або оскільки тодішнє моє розуміння тексту опісля змінилося.

ПРИСПІВКА ¹

Ви знов явились, привиди хиткії!
Так, як являлись здавна, мов з-за мгли.
Чи вдержу ж вас тепер? Чи давні мрії
Ще й досі живо з серцем ся зжили?
Ви прётесь! Так і будь! Мов мгли нічнії,
Ви хмарою круг мене облягли,
І серце в груді б'ється, молодіє
Тим чаром, що від вас на мене віє.

Із вами враз веселих днів картини
І многі любі споминки встають;
Мов призабута казка старовини
Любов найперша й приязнь сниться тут;
Біль відживає, і жалі блудними
Життя стежками, мов плачки, бридуть
Братів шукать, що скошені судьбою
Тих чудних хвиль не дожили зі мною.

Вони не вчують цього співу мого,
Вони, що чули мій найперший спів;
З тих щирих душ нема вже ніодного,
І відголос пісень тих занімів.
Незнаний люд днесь слуха співу цього,—
Його й хвала низить мя, гне долів;
А з давних другів, так прихильних д мені,
Хоч хто й жие, то блудить десь в чужині.

Мене ж незнана тягне туги воля
В таємний, тихий, мглистий духів світ;

Шепчуча пісня, звук мов струн Еоля,
Тремтячим, тихим тоном слух манить;
Дрожу, і в сльози тає біль, недоля,
І трудне серце, мов роса кріпить;
Все, що тепер круг мене—в даль щезає,
Те, що пройшло,—зближаєсь, оживає.

ПРОЛОГ В ТЕАТРІ²

Директор. Поет. Весельчак

Директор.

Ви два, що часто так мені
В недолі й смутку помагали,
Скажіте, що би ви гадали
Про наш театр в Німеччині?
Я дуже б рад подобатись народу,
Бо ж в нім життя й нам з нього жить.
Ось збито вже з дощок перегороду,
І кожний мов на празник тут біжить.
Вже всі сидять, повітріщавши очі,
І кожний чуда-дива бачить хоче.
Я знаю, чим їх смак тра вдоволяти,
Но таки все чогось ми¹ й страх;
Найкращого-то вни й не звикли оглядати,
Но начитались всі бог зна чого в книжках.
Що тут почать, щоб дати щось нового,
Щоб і важне було й забавне ще до того?
Бо й справді любо бачити той люд;
Як в нашу буду він пливе юрбою;
Як всі насилу тиснуться, гнетуть,
Трохи тісних дверець не розіпруть собою.
Як в ясний день, ледве четверта гряде,
Вже перед касов штівханка і крик,
І кожний рвесь, заким білет дістане,

¹ Ми—мені.

Немов за хліб в голодний рік.
Це чудо лиш поет зробити в силі
З людьми; мій друже, о, зроби це нині!

Поет.

О, не кажи ми про той пестрий люд;
Котрого вид відхнення проганяє!
Не вказуй ми шумний, бурливий пруд,
Що мимо волі в òмут нас втягає!
Волю тісний, но тихий рай ось тут,
Де чиста радість співакові сьєє,
Де приязнь і любов святов рукою
Леліє в серці квітку супокою!

Ах, що зародилось глибоко в груді,
Що з уст несмілим шептом пронеслось,
Нехай чи вдале, чи не вдале буде,
В миг гине тут, як в миг і почалось,
Аж спіла думка, довголітні труди,
Ті досконале діло сплodiaть ось.
Все, що блищить, — миг плодить, миг змитає,
Лиш досконале в пізній вік триває.

Весельчак³⁾.

Лиш най про пізній вік нічо не чую!
Візьмим, — про пізній вік балакати пічну я,
А хто ж буде теперішній смішить?
А цьому ж тра сміху і слід му так.
Най хоч один ми бравий тут хлопак,
То й це вже таки щось значить.
Хто добре вмів собі знайти з товпою,
Той не злякаєсь прибагів її, —
Він навіть рад хоч найбільшій товпі,
Щоб тим певніш вести її за собою.
То ж живо ви справляйтесь, як слід,
Фантаз'ї творчій дайте волю,

Вкажіть нам з розумом чуття й нам'єтність¹
в бою,
Але й дуреньства тож не залишіть!

Директор.

А особливо дійства щоб багато!
Ідуть же всі сюди, щоб много оглядати.
Коли в людей це й те на виду дієсь,
Так що вони дивуючи глядять,
От тут тобі й добро виднієсь,
Тебе полюблять, розхвалять.
На масу тільки масою впливаєш,
А кожний сам собі вже щось найдє;
Обділить многих той, хто много принесе,
І кожний, з учти мов, вдоволений вертаєсь.
Даєш ти штуку, ну, то в кусниках давай,—
А сіканець² такий і змайстрити не штука:
Раз-два, та й видумав; раз-два, й писать сідай.
А цілість клемезить³—дарма лиш мука,
Бо люд і так її на кусні рознесе.

Поет.

Но ви не чуєте, що ремісло оце
Гидке й художника правдивого не гідне.
Здаєсь, плитких людей блягузкання щогідне
І в вас війшло в засаду вже.

Директор.

Сей закид мя зовсім не оскорбляє;
Хто працювать як слід бажає,
Той о найліпші средства мусить дбать.
А вам—от мов м'які дрова лупать!

¹ Нам'єтність—страсть, жага.

² Сіканець—посічене м'ясо.

³ Клемезити—зліплювати.

Бо зважте, для кого писати вам приходить:
Цей ось з нуди в театр ходить,
Тамтой ледве піднявсь з-за ситого стола,
А вже найгірша тих юрба ціла,
Що раз-у-раз газети лиш читають.
Всі тут без думки йдуть, немов на маскараду,
Хіба цікавість їх жене пуста;
Жінки себе й свій стрій тут ставлять на
параду
І, хоч безплатно, тож комед'ю грають.
А ви, мов сонні, десь залізли в небеса,—
Чи втіха вам, як повно в залі?
Глядіть на публіку, зблизи, не здалі:
Напів холодна вна, напів безмисна вся!
Цей по театрі десь до карт засяде,
Той ніч в обняттях дівки проведе.
І для такої ж то громади
Ви бідних муз на муку зовете?
Кажу ти: лиш давай, давай, що хочеш,
То й свої цілі певно не схибиш,
Нехай, що люд той заморочиш,
Бо вдоволити го—і так не вдоволиш.
Ба що тобі? Чи радість це, чи біль?

Поет.

Іди і іншого раба шукай собі!
Поет же мав би найкраще добро,
Свободу людську, чудний дар природи
Топтать ногами за твое срібро?
Що ж до всіх душ відчинює му¹ входи?
Що чудодійну силу му дає?
Чи не гармонія, що з серця му пливе,
Тим серцем світ весь обнімає?
Коли природа вічну нить буття

¹ Му—йому.

Пряде і рівнодушно навиває,
Коли незгідна всіх істот глота
З нескладним рѳззвуком валиться і мішає,
То хто ж оживлює, рівняє, порядкує
Той вир в ритмічні, мірні струї?
З безладдя дружній хор виводить,
В акорди чуднії нескладні тони годить?
Хто вказує нам'єтність в рєві бурі?
Тишу вечірню на задуманім чолі?
Любов—не в королів пурпурі,
А замаєну в цвіти весняні?
Для всякої заслуги хто сплітає
У почесний вінець пахучий лист зелений?
Хто небеса держить, з богами нас еднає?
Це людський сильний дух, в поеті проявлений!

Весельчак.

Ужйй же чудних сил тих сміло.
І поетичне ремісло
Веди так, як ведєсь любовне діло!
Случайно взриш, стаєш, мов серця що дітклѳ,
А там глядиш—і замотався;
Тут рай—а тут де той і ворог взявся,—
Тут розкіш, тут і біль прийшов,—
Ти й не оглянувсь—і роман готов!
Отак нехай і драма йде твоя.
Сягни лиш в пѳвню людського життя:
Всі ним жием, не всім воно ласкаве,
Но де го чепиш, там воно цікаве.
В картинах пестрих суміш лиць,
Краплина правди, много путаниць,
От як звариш найліпше пиво,
Що всіх скріпить і звеселить на диво.
Тоді молодіжи найкращий цвіт
Збереться слухать твѳйого глаголу,
Тоді всі серця ніжнії посполу

Найдуть в нім своїм же чуттям привіт.
Тоді раз цього ткнеш, раз того,
Бо кожний те лиш зрить, чим повне серце
в нього.

Тепер ще легко їх смутити й веселити,—
Їх призрак веселить, їх полет пориває.
Лиш хто дозрів, зложивсь,— з таким нічо
робити;
А хто складаєсь ще, той вдячно все приймає.

Поет.

Ну, то віддай же ми¹ ті хвилі,
Коли ще сам я ріс, складавсь,
Коли, з нори мов бистрі філі,
Так рій пісень із серця ллявсь.
Коли ще мряки світ ми крили,
Ще зарід дива обіцяв,
Коли сотки я цвітів рвав,
Що густо всі луги встелили.
Я був багач, хоч нич² не мав,
Я тішивсь вимислом, хоч правди я бажав.
Віддай бажання молодії,
Глибокий біль і в болю рай,
Любов, ненависть і надії,
Мою ми молодість віддай!

Весельчак.

Мій друже, молодість тобі потрібна крем⁴),
Коли тя ворог тисне в бою,
Коли на силу за тобою
Дівчата гарні тиснуться роєм,
Коли за повабним вінцем
Біжиш до мѐти в перегони,

¹ Ми—мені.

² Нич—ніщо, нічого.

Коли до півночі без віддиху танцюєш,
Відтак до дня при чарці барашкуєш.
Но з струн знайомих любі тони
І сміло й чуло визивати,
Собі самому ціль ставляти,
І днів любісько манівцем блукати,—
Це ж ваша річ, старі співці;
Проте не менше й вас шануєм ми:
Не старість робить нас дітьми,
А нас ще застає в дитинячій віці.

Директор.

Досить буде вже мови тої,
Я діл, не слів, хочу від вас.
Один тут з другим ляснє строїть,
А міг би гідне що зробить в той час.
Та й про відхнення що верзете?
Бездільну мисль воно не навістить твою;
А обібравсь ти за поета,
То й командуй поезію.
Чого нам треба, знаєш сам:
Як пить, то вже міцнее пиво,—
То ж і берись до варки живо.
Як нині не зайдеш, не будеш завтра там,
А дармо дня не тра теряти;
Як мож зробити—сейчас сідай,
Спосібну хвилю в лет хапай;
Як раз пічнеш—не схочеш покидати,
А там вже й до кінця не довго ждати.
Вам звісно, на німецькій сцені
Трібує¹ кожний своїх сил;
Тож ви не жалуйте ми нині
Ні декорацій ні машин!
І сонце й місяць—ваша воля!—

¹ Трібує—випробовує.

Звізд—кілько хочете, беріть,
Води, вогню і скал і поля,
Звірів і птахів не скупіть.
На дощанім, тісненькім полі
Ввесь круг природи ви пройдіть,—
Ведіть нас, кваплячійсь поволі,
Із неба в пекло через світ.

ПРОЛОГ У НЕБІ⁵⁾

Господь, Небесні сили, відтак Мефістофель⁶⁾

Три архангели виступають

Рафаїл.

Дзвенить ще сонце по-старому
У дружнім хорі братніх сфер
І, як від віку, лѣтом грому
Сповняє путь свій дотепер.
Цей вид,—то кріпость наша й сила,
Хоч не зглибить го ні оден;
Твої непрослідимі діла
Так вѣличні, як в перший день.

Гавриїл.

Із незміримов бистротою
Вертиться вкруг краса землі;
То дня габою золотою,
То тьмою вкрито твар її;
В широких ложах б'ється море
О гострі ребра вічних скал,
А скали й море в даль простору
Жене кругóворотий шал.

Михаїл.

Шум'ять і бурі в хор предивний
Над сушею і морем вряд,

Викликаючи нерозривний,
Ціпкий життя і смерти лад.
Тут громи знищення й тривогу
Розносять блискавок огнем;
Но ми, післанці трону твого,
Ми радуємся твоїм днем.

Всі три.

Цей вид,—то кріпость наша й сила,
Хоч не зглибив го ні оден;
І всі твої потужні діла
Так вєличні, як в перший день.

Мефістофель.

Коли ти, господи, знов тут явився,
Питаючи, що там чувати в нас,
То й я ось тут між твоїх слуг вкрутився,—
Та ж радо ти стрічав мене нераз.
Прости,—високим штилем я не втну,
Хоч най вся та громада з мене кпить;
Мій патос би довів тя до сміху,
Як бись давно сміятись не відвик.
Про сонце, світ мені байдуже,—
Я знаю лиш мізерію людей.
Маленький бог землі все ще дурниці струже,
Все ще той сам чудак, що був і в перший
день.

✓ Ще може ліпше б жив, як бись не дав йому
Капинку відблеску з небесного вогню;
Він зве це розумом і так ним управля,
Що гіршим сам стає найгіршого звіря.
Він, вибачте вашеці, щось такого,
Як ось сверщок той довгоногий,
Що все летить, в лету ногами фиркне,
А скоро лиш в траву, знов по-старому цвіркне,

Та й коб хоч тихо ще сидів в траві,
А то вткне всюди ніс, чи тра го де, чи ні.

Господь.

А більш не маєш що сказати?
Чи все лиш мусиш обмовляти?
Чи вічно зле ти¹ на землі?

Мефістофель.

Їй-богу, господи, що кепсько так, що годі!
Аж жаль стає людей в такій лихій пригоді,—
Мені самому вже їх слъози допекли.

Господь.

А знаєш Фавста?

Мефістофель.

Доктора?

Господь.

Так, мого

Слугу.

Мефістофель.

Н-но, той вам якось дивно служить!
Напиток земний, хліб нічим для нього,
Він все за чимсь далеким тужить;
І сам напів те знає, що дурак:
Найкращих зізд бажає з неба,
Найвищих земних розкошей му треба,—
Но небо і земля ні сьак ні так
Його бездонних мрій не вдоволяє.

Господь.

Тепер ще, правда, він блукає,
Но швидко го на ясний путь введу.

¹ Ти—тобі.

Та ж знає садівник, як древо лист пускає,
Що швидко цвіт і плід буде в саду.

Мефістофель.

О щó заложитесь, що ні?
Дозвольте тільки ви мені
Легенько на мою го путь звести.

Господь.

Як довго ходить по землі,
Так довго спокушай го ти,
Усякий блудить, доки правди ськає¹.

Мефістофель.

Спасибі вам,—з мерцями й так
Ніколи я нічо не починаю.
Рум'яна свіжа твар²,—ось то найліпший смак,
А на мерця ніяк ся я не пишу,
Так як ось кіт на здохлу мишу.

Господь.

Га, добре, най буде по твому!
Стрібуй його від світла відвернути,
І хитро обмотавши в пута,
Манити го й тягти ід злому,—
А з стидом мусиш сам відтак признати,
Що добрий чоловік, хоч блудить в темноті,
Зуміє праву стежку відшукати.

Мефістофель.

Еге, най лиш стоїть на своїй правоті!
О заклад свій я й крихти не боюся.
Но як при своїм я опруся,

¹ Ськає—шукає.

² Твар—лице.

То вже дозвольте ми натішитись, як слід.
А то він буде землю гриз,—пождіть,—
Як славна гадина, моя тітуса⁷⁾!

Г о с п о д ь.

І в тім даю ти повну волю.
Таких, як ти,—ніколи-м не стісняв.
З всіх духів, що перечаться зі мною,
Найменш ми ще хитрець цей докучав.
Діяльність людська швидко послабіє,
Бо швидко чоловік в спокою і заспить;
Тож я товариша даю му, що манить
І пре го і хоч чорт—добро ділає;
Но ви, небес пречисті діти,
Вам світ краси живої світить!
Все, що росте, що двигаєсь, живе,
Люб'ячими руками обіймайте,—
І все, що в явищах хитких ще повстає
Думками сильними скріплюйте.

Небо замикається, архангели розлітаються.

М е ф і с т о ф е л ь сам.

Я радо десь-колись відвідую старого,
І не гадаюсь з ним сварити,
Бо й справді, гарно це для пана так знатного
Так людяно і з чортом говорити.

ТРАГЕДІЇ ЧАСТЬ ПЕРША

Ніч

У високосклеплений, тісній, готицькій світлиці Фавст
неспокійний на кріслі при столі

Фавст⁸).

Ах; ось я філософію,
І правознавство й медицину,
Ба, жалься бог, і теологію
Зглибляв, слівив гарячо, без упину,—
Зглибив, і тут ось все стає,
А я, як був дурний, так є.
Магістром, доктором мя звать,
І вже ось десять літ доходить,
Як доктор круто, сюд і туд
За ніс студентів своїх водить.
Лиш те пізнав, що знать нічо не можу,
І тим гризусь і мучусь і тривожу.
Хоч я і розумніший від всіх тих чопів:
Докторів, магістрів, письмак та попів,
Хоч сумніву, боязни в мене й не значно,
Хоч чорта мені ані пекла не лячно —
За тож то у мене і радости ніт,
Мені й не здаєсь, щоб я знав що, як слід,
Мені й не здаєсь, щоб я міг що навчити,
Людей на добро навести й поліпшити.
А тут не маю грошей ні багатства,
Ні почестей ні світовладства;
Вже й псу обридла б жизнь така!
То ж магії віддався я,
Чей тайна викриєсь яка ми

Свідущих духів хоч устами,
Щоб силу я пізнав, що світ
В самім ядрі його держить,
Пізнав всіх явищ зв'язок стислий,
А не слова лиш плів без мислей.

О, щоб ти, місяцю-королю,
Не бачив більше мого болю,
Так як не раз ти в північ вже
При тім столі застав мене:
А я глядів з-над письм і книг
На тебе, друже хвиль сумних!
Ах, щоб по горах так гуляти,
У твоїм блеску ся купати,
Ярами з духами летіти,
Лугами в змерку шелевіти,
Всю гніль знання стрясти з душі!
В перловій миючись росі!

Но ах,—я тут ще, в тій тюрмі?
Прокляті кліти кам'яні!
Де навіть любий блеск небес
Крізь барвні шиби мутно ллєсь.
Тут серед купи давніх книг
Погризених, запилених,
Аж до високої повали
Папером вкритих зачадженим,
Тут серед тих склянок кручених
І всяких приладів нездалих,
Де ми предківський гній розшпали—
Ось тут твій світ! Ось те твій світ!

І ти питаєш ще, чому
Так серце в груді ти щемить?
Чом біль неказаний твою
Живу натуру так давить?

Замість живучої природи,
В котрій людей бог осадив,
Ти в дим заперся, в гниль і смроди,
Серед мерців і костей жив!
Вставай! Тікай в далекий світ!
А книга ця, до всіх тайн брама,
Письмо самого Нострадама⁹⁾,
Це твій єдиний супровід.
По ній ти зізд пізнаєш путь,
Піймеш природу і всі твори,—
І мислі яснії прийдуть,
Як дух до духа заговорить.
Но дармо це письмо свячене
Сухим умом я поясняю:
Ви, духи, близько тут круг мене,
Відповідайте, що питаю!

Розмикав книжку й побачив знак Макрокозму¹⁰⁾.
Га, щò за розкіш на цей вид
Нараз проникла ми все тіло!
Святе чуття, мов філя сил живих,
Мов м'олодості жар, по жилах пролетіло.
Чи бог це написав той знак,
Що бурю втишує ми в груді,
Що в біднім серці радість будить,
І широко та ясно так
Круг мене тайники природи відкриває?
Чи сам я бог? Як все круг мене сьєє!
В тих рівних рисах рух і лад,
Природи вічнотвóрячий варстат!
Тепер аж пізнаю, що вчитель повідає:
„Світ духів не замкнувсь перед вами;
Ваш дух замкнувсь; вам в серці гниль!
Тож сміло трудне серце вмий
Зірниці ясної лучами“.

Оглядає внак.

Як все тут в цілість ся сплітає,

Жиє і в'яжесь і ділає!
Небесні сили вниз і вгору йдуть
І золоті си¹ ведра подають,
І з не вечернім блеском раю
З небес всю землю проникають,
Гармонією світ увесь проймають!

Пречудний вид! Ах, ні,—лиш привид, мрії!
Но де ж тебе, природо, мож уняти?
Де груди твоя, предвічна мати,
Котрою твори всі кормиш живії,
Д котрій я тиснусь звялений пожаром?—
Вна поїть і живить,—я прагну, смагну даром!..

Гнівню перевертає книгу й побачив знак Земного духа.
Не так вже цей мя знак морочить!
Дух земний—ближчий він мені,
Вже чуюсь кріпшим,—кров ся точить
Живіш, мов по новім вині,
Відвагу чую—в світ пуститись,
І щастя земне й біль зносити,
Із бурями безлячно битись,
І й раз не дробгнути на стрісканім судні.
Звід висне надо мнов—
Блиск місяця померк—
І лампа гасне!
Дим клубиться! Червоне проміння
Круг мої голови яріє—
З-під склепіння холод віє,
Кров морозить в мні!
Духу сильний, чую тя,—ти тут!
Вкажись мені!
Га! Як серце рветься з груді!
Силу молоду
Кров кипуча в тілі будить!

¹ Си—собі.

Всім серцем віддаюсь ти¹ я!
Явись! Явись! Хоч будь тут й смерть моя!
Бере книжку й таємничо вимовляє знак Духа. Бухає чер-
вона полемінь, Д у х землі являється в полеміні.

Д у х.

Хто зве мене?

Ф а в с т

відвертається.

Страшений вид!

Д у х.

Потужно завзивав мя ти,
Від давна в мій втискався світ—

Ф а в с т.

Ах, я не можу тя знести!

Д у х.

Ти звав мя голосом розпуки,
Щоб голос мій вчути,
В лице мое глянуть;
На зойк твій глибокий я станув,—
Ось я! Но що це,—ти тримтиш?
Ти, велит? Де ж той дух твій смілий,
Що в власній груді світ свій сотворив,
Його леліав і носив?
Що з дрожжю радости одного лиш
Бажав: щоб з нами, духами, зрівнятись?
Чи той ти Фавст, що вмів мя звати
Потужним словом з бездни аж до дня?
Чи той ти Фавст, що осьде онімілий
Від мого пòдуву до глибини тримтить,
Хробак дрібний, що в пилі ся вертить?

¹ Ти—тобі.

Фавст.

Огнистий привиде,—ні, не злякаєш мя!
Це я, це Фавст, тобі рівня!

Дух.

В життя навалі,
В діл урагані
Я скрізь ширяю.
Сную, ділаю.
І врѳдини й гріб,
Безберіжну глиб!
І філі бурхаюті,
І житні палаюті

На вічності кроснах грим'ячих я ткаю
І шату господню живу ю складаю.

Фавст.

О, духу творчий, що весь світ приймаєш,
Як близький чуюсь я тобі!

Дух.

Ти рівний тому, кого ти піймаєш,
А не мені! Щезав.

Фавст падає зомлілий.

А не тобі?
Кому ж?
Я, божа подоба,
І навіть не рівня тобі!..

Хтось стукає до дверей.

Прокляття! Фамулюс мій ось¹¹⁾!
Пропала найщасливіша хвиля!
Й чого тут лізе слизь тота застила,
Де духа слово-грим іно-що пронеслось!
Вагнер у нічній одежі й шапці, з лампою в руці. Фавст
гнівно відвертається.

Ваґнер.

Простіть, я чув, що ви деклямували;
Ви, певно, гречеську трагедію читали?
В тій штуці рад бим я що скористати.
Бо нині много це значить.
Нераз лучалось ми чувати,
Що добрий комедьянт, то ще й попа навчить.

Фа в с т.

То певно, скоро піп—комедьянт сам;
А це лучається нераз.

Ваґнер.

Ах, що! В музеї по ціліським дням там
Сидиш, і бачиш світ хіба де раз
У свято, здалека, крізь скло,—
І як намовою відтак вести його?

Фа в с т.

Якщо не чуєш сам, пуста і мова буде,
Як слово з серця не плило
З розкішним трепетом із груди,—
До людських серць уходу не найшло.
А ти сиди та мни слова,
Та саламаху ладь із огризків чужих,
Та порпайсь в попелі, де вуглики ще два,
І вогник роздувай із них!
От важна праця,—ані слова!
Для мавп забава та дітей!
Як з серця не плине ти мова,
То й не дійде до серць людей!

Ваґнер.

Но виговір для бесідника—все;
Я чую,—много не стає ми ще.

Ф а в с т.

Про чесну користь тільки дбай!
Не в пустомельстві зиск лежить!
Лиш думку щирю й розум май,
А штучних фраз не тра ліпить;
Розумно говоріть, а простими словами,—
То всіх намовите і всі підуть за вами.
Та ба,—блискучі ваші мови знаю:
З всесвітніх обрізків позліплювані штучно,—
Осінні це вітри, що лист сухий змітають
Та шелестять—і холодно і вкучно.

Ваґнер.

Ах боже, довга ж бо та штука,
А так короткеє життя!
Мене ось при критичних тих науках
Нераз глибокий жах бере.
Бо як то тяжко средств добути,
Щоби ся до саміх джерел дібрати,
А що, як так прийдеш в півпуті,
Та й мусить християнин вмирати?

Ф а в с т.

Чи ж пергамент,—то джерело святе,
З котрого раз напивсь—повік не схочеш пити?
Не здиблеш скріплення, хоч до віку гляди ти,
Як з власної душі воно ти не прийде.

Ваґнер.

Простіть,—но все то розкіш є і буде—
Переноситись в духа давнини,
Знать, що колись гадали мудрі люди,
І як у всім геть-геть їх перегнали ми.

Ф а в с т.

О, перегнали страшно, знатно!
Мій друже, весь той давній час,—
Для нас це книга ще семипечатна.

А те, що „дух часів“ зовесь у вас,
На ділі це ваш таки власний дух,
В котрім щось мерещиться може,
Та так, що як би—сохрань боже—
Побачив хто,—осліп би і оглух!
То там смітник, старого дрантя купи,
Царі та війни, вбійста, трупи.
Та гарні прѣписні моралі,
Котрі вже й горобці цвірінькать перестали.

Ваґнер.

Но світ, дух людський і життя!
Таж кожний рад пізнать все те.

Фауст.

Ну, це ще—що таке „пізнати“!
Чи мож дитя по імени назвати?
Не многі, що що-то пізнали,
І—глупі—серце відкривали
Всім людям, все чуття своє несли для них,—
Погибли на христах та стосах огняних.
Но, друже,—пізня, бач, доба,—
Вже час тоту розмову перервати.

Ваґнер.

А я й до рана не лягав би спати,
Щоб ще так вчено з вами розмовляти.
Та завтра йде Великдень; то хіба,
Вже завтра мушу вас це й те питати.
Я пильно всьому вчивсь,—та ба:
Багато знаю, но все хтів бим знати. Відходить.

Фауст сам.

І як лиш голова йому не трісне,
Що в ню раз-в-раз таке терміття тисне,
За скарбами так пѣквапно гребе,
А радуєсь, як хробака найде!

Така личина мимрити тут сміє¹²),
Де духів лет потужний віє?
Но ах, цей раз, нужденний черве науки,
Тобі я вдячний бути мушу:
Ти вирвав мя з бездонної розпуки,
Що ми¹ охвачувала душу.
Ах! Так огромною була тота проява,
Що-м проти неї чувся черваком!
Я, образ божий, щом вважавсь цілком
Вже близьким джерела добра і права,
І думав, що мені втворилась раю брама,
Що-м скинув з себе зємного Адама;
Я, більш ніж Херувим,—котрого сила
Свобідна гордо рвалася, щоб в жилах
Природи поплисти, і твóрячи, в віках
Жить божеським життям,—ох, як я впав глибоко!
Одне громове слово мя звалило в прах.

Я не рівня тобі! Не смію земне око
Зносити к тобі. Зміг тя² я призвати,
Але не зміг при собі тут держати.
Но в тій страшній блаженній хвилі
Як сильним чувсь я, як слабим!
Но ти мя гордо пхнув щосили
У безну сумніву, мов в дим.
Хто путь ми вкаже? Що минати?
Чи знов за серця поривом ступати?
Ах, наші діла, так як наші болі,
Все нашого життя по куснику вривають!

Все найвище, що лиш думки піймають,
Піймають з примішків матерії мертвої.
Коли одне добро здобули ми в життю,
То вже не вірим кращому добру;

¹ Ми—мені. ² Тя—тебе.

А чистее чуття, що перш нас оживляло,
В тім земнім натовпі заниділо, зів'яло.

Коли фантазія вперёд гордим крилом
В надії смілій в безмірі ширяла,
Тепер, де в омуті все щастя потеряла,
Тісний простір їй став достаточним гніздом.
Грижа сейчас глибоко в серці сяде
І, мов павук, таємний біль снує,
Ворушиться, спокій і радість проч жене,
В новій подобі все перед тобов стає:
То жінка, діти, дім, громада,
То меч, огонь, вода, отрута, зрада...
І все тя те ляка, що ще тя не постигло,
І все оплакуеш тото, що ще не згибло.

Богам я не рівня! Тепер глибоко чую:
Я хробакам рівня, що в поросі повзуть,
Що в поросі і родяться й живуть,
І там ногами їх прохожі розтратують.
Хіба ж не порошок сотні тих шухляд,
Що стіни ті високі ми стісняють,
Тих тисячі дурниць, що купами стоять
І тут, в заплісний той світ мя замикають?
Чи ж тут найду, чого ми не стає?
Чи тра аж тисяч книг, щоб я переконався,
Що всюди чоловік в біді жие,
А десь там хтось колись щасливим звався?
Ти що так шкіришся, порожня чашко?
Твій мозок теж колись болів, палав, як мій,
Дня ясного шукав, блудячи в тьмі,
І правди хтів, хоч фальш його давила тяжко!
Ви, прилади, на сміх мене взяли
Коліссям, корбами та зубцями зо сталі.
При вході я стояв — ключем ви бути мали,
Та, хоч як мудрі, ви тих замків не 'домкли.

Таємна в білий день природа
Не дасть свою заслону відокрить,
А що сама тобі не хоче проявить,
То шрубов, корбою не видреш,—праці шкода!
Старе знаряддя, що мені по тобі?
Стоїш тут, як мій батько тя лишив.
Цей звій старий громадить чад на собі,
Як довго чад із цеї лямпи плив.
Волів б я був, що маю, все пропити,
Ніж мучитись ось тут і піт холодний лити!
Що в спадку від батьків дісталось нам,
Те власним трудом тре ще позискати;
Те лиш тягар, з чого не можемо скористати,
А те лиш корисне, що випрацюєш сам.
Но чом спиняєсь погляд мій онтам?
Чом очі так манить оця флящина?
Мені так ясно стало враз, немов
На ясну поляну з гущави я прийшов!..

Вітай же ми, посудо ти єдина,
Котру тепер я бережно знімаю!
Ось в тобі дотеп, штуку поважаю.
Ти, сім'я сну і супокою,
Ти смерти радісний напою,
Днесь своєму майстрові в-останнє прислужись!
Гляджу на тебе — біль втихає,
Беру тя — туга замовкає,
Бурливі філі духа уляглись,
І вже на море мов пливу безкрає...
Криштальна бездна підо мнов палає,
Он край новий! Он день новий світає!
Огнистий віз на крилах стергових
Зближаєсь д мені. Я готовий
В безмір новими линути стежками,
До діл нових — із чистими руками.
Надземна розкіш! Величне життя!

І ти, хробак, ти заслужив на те?
Та ні, лиш сміло вдаль ступай,
Те любе сонце попрощай!
Поважся розірвать заслону,
Що всім страшна, невідома нікому.
Ось час — учинком доказати,
Що може мужній дух з богами рівен стати;
Що перед темнов безднов не дрогне,
В котрій фантазія сама си¹ пекло творить.
Що сам продресь у гирло те тісне,
Котрого вхід страхом уяву нашу мѳрить.
Вкажи, що радісно і цей крок зробиш ти,
Хоча б тобі й прийшло — в нічо ся розплисти.

Ходи й ти, чиста чарко кришталева,
З укриття давнього сюда;
Віддавна вже забув про тебе я!
Ясніла ти при празниках вітцевих,
Гостей понурих веселила,
Коли ти в них з рук в руки йшла.
Фігур оцих майстерная різьба,
І співи, дѳтепи тих гостей піднапилих,
Їх обов'язок — душком пить до дна —
Пригадує ми дні гулящі, молоді.
Не до товариша тепер п'ю з тебе я,
Не до пісень та дотепів мені!
Хто цей напитек п'є, вже не протверезиться!
Наповнена вже ним жолобина твоя.
І я спішу тим бурим плином впиться.
Послідній цей напій, последню скорб мою
До тебе радісно, сходяче сонце, п'ю!
Підносить чарку до уст. Дзвонять і співають.

Хор ангелів.

Христос воскрес!
Радість землі синам,

Прощення їх винам,
Очисть від змаз і плям
Зійшли з небес!

Ф а в с т.

Що це за звуки, що за тихий спів
Насилу скло від уст ми відіймає?
Чи ж цей глухий звук дзвонів сповіщає
Прихід врочистих, великодніх днів?
Цей хор уже спів радості співає,
Той сам спів, що колись з уст ангельських
дзвенів:

Що вже по ночі мук — день житті наступає?

Х о р жінок.

Мастями вонними¹
Ми го скропили,
В камені он-де ми
В гріб го зложили,
В чисте покривало
Ми го обвили в жалобі,
Ах, но не здибали
Христа вже в гробі!

Х о р ангелів.

Христос воскрес!
Мир тим, що хрест несли,
В серці любов найшли,
Пекло покус пройшли,
Чистячий жар увесь!

Ф а в с т.

Чо² тиснетесь так лґгідно, невпинно
До мене в порох, віщуни небес?

¹ Вонний — пахущий.

² Чо — чого.

Дзвеніть тим, у когó ніжніше серце б'єсь!
Я чую вашу вість, но в моїм серці зимно,
Не має віри, то нема й чудес.
Там, відки вість та радісна дзвенить,
Я й думкою сягнуть не смію;
А прецінь змалку ще до звуків тих я звик,
Так що й тепер при них відзискую надію.
Колись вони, мов поцілуй любовний,
На серце ми серед тиші лились,
Пророчо так гуділи чисті тони
І вгору всі чуття з молитвою неслись;
Таємна мя, сердечна туга
Вела в зелений луг, до гаю,—
Гарячих сліз з очей лилась струга,
І чув я, як в душі нові світи світають.
Той спів звіщав охочі гри дітей,
Розгульні обходи весняні;
Ця споминка від уст скло відняла мені,
Дитинячі чуття спинили крок важкий.
Дзвеніть, о пісні райської любови!
Плиніте, сльози! Я жию наново!

Хор учеників¹³.

Ось над могилою
Камінь з печаттю!
Дивною силою,
Світлою статтю
Встав він і смерть поправ
Сильнов рукою!
Вчителю, чом не взяв
Нас ти з собою?
В горю розстались ми
З тобов на світі,
В тузі остались ми
Тут, щоб терпіти.

Хор ангелів.

Христос воскрес
З лона могили!
Всім, хто з пут рвесь,
Він додав сили.
Ділами чтить його,
Серця любовою,
Братне кормить його
Щедров рукою,
Правду несіте в світ,
Скорбним утіху шліть,
В той час воскресшого
Стрітите в вічнім спокою.

ПЕРЕД МІСТОМ

Усякий народ виходить брамою з міста на прохід

Кілька ремісничуків.

Чого це ви туди?

Інші.

Ми йдем на Лісничівку.

Перші.

А ми махаєм до млина.

Один ремісничук.

Я раджу вам, ходімо на Млинівку.

Другий.

Та бо туди дорога зла.

Другі:

А ти куди?

Третій.

Де другі, там і я.

Четвертий.

Ходіть на Замчище, там напитаєм живо
І найкращих дівок, найліпше пиво,
І бійку розпічнем таку, щоб гук ішов.

П'ятий.

Ех, ти до бійки хоч сей час!
Свербить тя, бачу, шкіра третій раз?
Но я боюсь іти туди з тобов.

Служниця.

Ні, ні, я верну в місто вже.

Друга.

Там під тополею напевно він буде.

Перша.

Мені це не бог-зна-який гаразд;
З тобою він попідруч ходить,
З тобов танцює раз-у-раз,
А щож мене те все обходить?

Друга.

Но нині, певно, він не сам,—
Казав, що й Кучерявий буде там.

Школяр.

Ех, жвавії дівки, так-так!
Ходімо бре, за ними живо!
Міцний тютюн, холодне пиво
стрійна дівчина, це мій найліпший смак.

Міщаночка.

Ну, чемні ж ті студенти дуже!
Їй-богу, встид з такими молодцями;
Товариство приличне—їм байдуже,
Вони біжать за простими дівками!

Другий школяр
до першого.

Поволі, бре, тут йдуть за нами дві,
А кожна прибрана, мов квітка;
Одна з-між них—моя сусідка,—
Я з нею нібито в любові.
Вони тихісьько йдуть та йдуть,
А далі к собі й нас приймуть.

Перший.

Ні, брате,—я не люблю церемоній,
Спішім, а то пропаде дичина.
Та, що в суботу десь мела покої,
В неділю найліпше цілує й обійма;

Міщанин.

Побий го бог, тогó начальника нового!
Такий зробивсь, що й не підходить до нього.
А чи для міста хоч що-то зробив?
Щодень тісніше та бідніше,
А підлягай, як підлягав давніше,
Ба і плати ще більше, ніж платив.

Старець
співає.

Пани й пані, ласкаві, гожі,
Так гарні, як цвітучі рожі,
Погляньте, не згордуйте мною,
Підпоможіть мою недолю.
Не дайте дармо ми співати!
Лиш той щасливий, хто дає;
А в нинішнє велике свято
Най буде жнивечко й мое.

Другий міщанин.

Нема нич¹ ліпшого, як так в неділю-свято
З сусідами про війни розмовляти,

¹ Нич—нічого.

Як десь там в Турції за сотою межою
Народи ріжуться поміж собою.
То станеш при вікні, п'єш чарку, другу звільна,
Глядиш на кораблі, що йдуть водов долів,
А вечір радо йдеш домів
І богу дякуєш, що в нас пора спокійна.

Третій міщанин.

Так, куме, так! Це правда! Цур лихому!
Най там си й г'олови скіпають,
Все горі дном перевертають,—
Лиш дома все останесь по-старому!

Баба до міщаночок.

А то повбирані, маківочки мої!
І хто ж ся в вас не закохає?—
Ну, гарно,—лиш не будьте так горді,
А я б найшла того, що серденько бажає.

Міщаночка.

Агасю, ша! Пильнуймось, я і ти,
Щоб з цею відьмою по вулиці не йти!
Вона вночі ми, на Андрія, мого
Судженого вказала, мов живого.

Друга.

І мого з воску ми вказала
В вояцькім строю, серед стрільб, гармат;
І що вже я дивила, виглядала,
Но якось з ним не можу ся спіткати.

Вояки.

Башти і мури,
Замки тверді,
Насмішливі
Дівки горді
Рад я здобуть!—
Смілий то труд,
Та славна плата!

Грають-ревуть
Мідяні труби:
Кличуть до втіхи,
Кличуть до згуби.
Тож то життя,
То ураган!
Замки й дівчата,
Здайтеся нам!
Славна заплата,
Хоч труд усякий.
Гурра світами,
Далі вояки!

Фавст і Вагнер.

Фавст.

На ріках, потоках вже присли леди
Через теплий, живущий півів весни.
Надія щастя в долях зеленіє;
Стара зима в безсиллю своїм
Сховалась поміж гори стрімкії,
А відтам, утікаючи, сіє
Остатки сійби ледяної
Пластами понад зелені ниви;
Но сонце білого не любить,
Усюди рух, життя вно будить,
Все барвами красить живими;
Но квітів ніт¹ ще по долині,
За те построений люд вкрив ї нині.
Обернись, долі цею горою
Глянь на місто за собою!
То пресь із тісної, темної брами
Живими пестрими товпами.
На свіжий воздух спішать всі радо;
Святкують велике воскресне свято:

¹ Ніт—немає.

Бо вни й самі воскресли нині
З низеньких хат, душних світлиць,
З варстатів та тісних крамниць,
З-під мурів та дахів твердині,
З товкучих, кручених вулиць,
З святого сумерку церковів
До світла всі повиринали.
Глянь, глянь, як живо цей люд ся розбрив
Поміж садами та полями;
Глянь, як ось вдовж і вшир рікою
Плюскотять незлічимі празничні човни.
А цей послідній, повний аж надповний,
Оце від берега відплив.
Де лиш є стежка під горою,
Усюди люд в святочнім строю.
Ось і селян вже гомін чути;
Ось тут для люду дійсний рай,
Старе й мале—співай, гуляй:
Ось тут я—чоловік, тут вольно ми ним бути!

Ваґнер.

Гуляти, пане доктор, з вами—
Для мене честь і користь; но сам я
Ніколи би не заходивсь з хлопами,
Бо те простацтво—смерть моя.
Їх крик, музика, гри, це все
Ненависна мені орава;
А то ревуть, мов біс який їх дре,
І це в них празник, це забава.

Селяни під липою
танцюють і співають.

До танцю пристроївсь вівчар
В крисак, обрані¹ і кіптар
А ретязі аж сьяли.

¹ Обрані—чорні, святочні штани.

Круг липи люда повно вже,
Веселий тан іде та йде
Гей га! Гоп га!
Гоп-гейже, гейже га!
Гудуть баци й цимбали.

Він живо протиснувся в круг,
Аж тут о дівчину одну
Плечима втовк спереду:
А гожа дівка зирк та глип,
І каже: „Що це за Пилип!“
Гей га! Гоп га!
Гоп-гейже, гейже га!
„Не штовхай так, ведмедю!“

Но швидко в вир линули враз,
То вправо шусть, то в ліво шасть,
Убори аж фуркочуть.
Зіпріли вже, спаліли вже,
Ід груди грудь, длицю лице.
Гей га! Гоп га!
Гоп-гейже, гейже га!
Вни дишуть і шепочуть.

„Ей, не осмілюйся так зо мнов!
Вже не одну ти підійшов
Облєсними словами!“
Но й цю він заманив з собов,
А там з під липи гул ішов.
Гей га! Гоп га!
Гоп-гейже, гейже га!
І співи і цимбали.

Старий селянин.

Спасибі, пане доктор, вам,
Що ви нас нині не забули,
І серед того здвигу днам,

Ваґнер.

Яке чуття ширяє в твоїй груді,
Великий мужу, при поклонах цього люду!
Щасливий, хто талан свій так
На користь повернути вміє!
Отець сиnam показує тя своїм,
Всі тиснуться, розпитують, спішать,
Гул тихне, музика німіє,
Ідеш—всі вряд стають перед тобою,
Шапки вгору летять,—не много
Хибло, а вклякли б, мов дорогов
Це піп проходить з паном-богом¹.

Фавст.

Ще кілька кроків лиш до камінних вершків!
Тут відпочиньмо, наш прохід скінчився.
В тяжкій задумі тут не раз я сам сидів
І постом та молитвою томився.
Надією багатий, віров сильний,
Покутов, стонами й слізьми в царя
Небес я ввєднать хотів; щоб жах могильний
Втихомиривсь—чума страшна.
Похвала люду днесь здаєсь мені
Наругою. Коби ти знав, що в глибині
Душі кипить, як мало батько й син
На честь таку заслужили!
Мій батько був понурий сім'янин;
Природу і природні сили
Він чесно, хоч по своїому, слідив
Способами причудливо крутими.
То він в товаристві адептів¹⁴.
У чорній кухні вік сидів
І після безвісних рецептів
Усяку всячину мішав і пік і грів.

¹ Піп з паном-богом—піп, що везе тайни причастя.

Червоний лев, зальотник смілий
В легкім жарі з лелією друживсь,
Потім обоє смажились і пріли
І вар з одної кольби в другу ливсь.
І як вкінці в склянім покою
Цариця молода засьяла в барвнім строю,—
Готов був лік! Вмирали хорі,
А хто подужав?—і сліху нема.
Так ми пекельним варом тії гори,
Ті доли винищили з люду
Далеко гірше, ніж чума.
І сам я тисячам давав отруту;
Вони померли, я жию,—і ще,
Убійцю клятого, хвалять мене!

Ваґнер.

Як можеш ти ся тим журити?
Хіба ж не чесно той ділав,
Хто штуку, що му батько передав,
Старався точно й совісно повнити?
Коли ти, молодцем, вітця шануеш,
То радо він прийме тебе;
Коли ти, мужем, над наукою працюєш,
То чей твій син ще дальш, ніж ти, зайде.

Фавст.

Щаслив, хто надіється ще,
Що верне з того закутку блудного!
Чого не знаєм, того нам і тре,
Що знаєм, те не здале ні до чого.
Та годі нам цю гарну хвилю
Таким печальним думанням мутить!
Глянь, як в жарущім вечера промінню
В повіттю зелені село блищить.
Тонє вже сонце, никне, день минув;
Вно там спішить, життя новеє сіє.

О, чом на крилах я з землі не полинув
За ним, усе за ним в краї чужії!
І вічно б я в вечірньому промінню
Світ тихий бачив під собов,
В пожарі гори всі, стихаючі долини
З потічками срібла, з рікою золотов.
Тоді би лет мій бистрий не спиняли
Стрімкії гори, дикі скали.
Ось море з теплими затоками вже мріє
Перед зачудуванням оком. Вже
Ось-ось тонє бог світлий, но новії
Збудились сили, далі пруть мене;
І я лечу, тим світлом вік ся пою,
День перед мнов, а ніч за мною,
Над мною небо, підо мною море.
Ще чудний сон, заким зоря займесь..
Ах, деж те земнее крило найдесь,
Щоб так, як дух, неслоь в просторі!
Но це вже вроджене нам всім,
Що вгору дух, наперед гонить,
Коли над нами в синім морі тім
Свій спів тримтячий жайворонок дзвонить.
Коли понад стрімкії скали
Орел розпластавшись плавле,
Понад поля та озера домів
Ключі вандрують журавлів.

Ваґнер.

Я й сам нераз мав дивних бажань хвилі,
Но *того* не бажав ніколи я.
Навкучать швидко і ліси й поля,
Та й що за радість—крила журавлині?
Чи так то тягне розкіш духова
Від книг до книг, листочок за листком!
І любо так збіжить ніч зимова,
І дивним щастям розгріваєсь кров,

Ах, а як пергамент старий ще розвинеш,
То бачиться, що в небі ввесь тонеш.

Фавст.

Одне лиш те бажання в тебе є;
О, най же друге й знане ти¹ не буде!
Дві душі, ах, живуть у моїй груді,
Одна від другої ся рве.
Одна з потужним запалом любови
Держиться світа естеством ціпким,
А друга рвесь невдержано-прудким
Крилом в світ духів лазуровий.
О, духи, як ви є в просторі,
Потужні, творчії, між небом а землев,
Зійдіть із своїх золотистих дворів
І в вольну жизнь нову перенесіть мене!
Ах, щоб хоч плащ чарівний мав я,
І міг летіти в білий мір,
То й найдорожчий я б убір,
Крілівський плащ за нього б дав я!

Вагнер.

Не накликай воздушних тих жильців,
Що в хмарах, вічно движучись, ширяють
І на людей з усіх кінців
Стосотне лихо насилають.
Ось з півночі Мороз неситий шле
На тебе гострі, ледовії стріли;
Зі сходу духів рій з Посухов пре
І вогкість з груди твої ссе;
А як з полудня їх степи шлють пісковії,
Щоб спрагою шпик в кости ти¹ ссушили,
То з заходу рої летять вогкії,
Що зразу освіжать, відтак затоплять ниви.

¹ Ти—тобі.

Вни радо слухають, но все на зло звертають,
О що проси—сповнять, но враз і ошукають,
Вони ти вкажуться з небес послами
І шепчуть фальш ангельськими устами¹⁵.

Но час іти вже, змерк запав,
Затягся млою світ, холодний воздух став;
Аж в вечір чоловік хатній спокій цінить!
Но чом ти став? Куди так сильно ся вдивляєш?
Що так тя в сумерці займає?

Фавст.

Глянь, що за чорний пес полями он біжить?

Вагнер.

Давно вже виджу го,—здаєсь, не важна штука.

Фавст.

Приглянься добре! Що це за звірюка?

Вагнер.

От пудель, що зблукався і нюхтом
Біжить за пановим слідом.

Фавст.

Вважай-но, як широкими кругами
Він нас все ближче оббігає,
І—як не милюсь—за його ногами
Мов слід огнистий ся лишає.

Вагнер.

Я виджу тільки чорного псюка;
Це, певно, вам в очах мана така.

Фавст.

Мабуть він тайним нас силѸм обводить,
Щоби відтак нас в сіть зловить?..

Ваґнер.

Глянь, косо й боязко він нас обходить,
Бо двох чужих, не свого пана зрить.

Фавст.

Круг звужуєсь! Вже ось він близько!

Ваґнер.

Правдивий пес це, не мара, дивіть:,
Ворчить, леститься, чякне на живіт
Хвостом махà. Звичайний псисько.

Фавст.

Ходи враз з нами! На, пес, на!

Ваґнер.

Потішно-глупа звірина!
Стаєш — він служить, скажеш знов
До нього що — він пнєсь горі тобов.
Пусти що, зараз ти найде,
За палицею до води піде.

Фавст.

Ти правду кажеш; духа й не слідно,
Дресура все — та й більш нічо.

Ваґнер.

Пса, щоб лиш гарні штуки вмів,
То й наймудріший муж полюбить.
Цей, певно, ласки твоєї не згубить,
Не дармо ж був у школі в школярів.

Входять через браму до міста.

ФАВСТОВА СВІТЛИЦЯ.

Фавст входить з пуделем.

Покинув я луги й облоги,
І ніч їх темна залягла,

Що з тайним трепетом тривоги
В нас будить кращії чуття.
Усяке змагання гріхове
Затихло, всякий порив злий;
Любви святої серце повне,
Любви до бога і людей.

Будь тихо, пудель! Не ганяйся по кімнаті!
До порога чого це нюхтиш?

За печею ось положишся,
Мій ліпший заголовочок на ти ¹.

І як там по гористій стежчині

Забавляли нас скоки твої,

Так моїм гостем будь віднині,

Спокійним, як я рад тобі.

Ах, як в світлиці тій тісній

Знов любо лампа запалає,—

То в груді ясно ся ділає,

Дух свідомо стає сам свій.

І розум твердо, ясно плужить,

Надія знову розцвітає,

До струй життя дух людський тужить,

Ах, аж до джерела життя!

Не ворчи, пудель! Тії тони святії,

Що тепер в моїм серці дзвенять,

З звірячим голосом не в лад.

Звичайно чоловік, як що не розуміє,

То з того сміється,

На красоту й добро ворчить,

Бо все те часто прикрим му здається;

Чи мав же би те саме й пес чинить?

Но ах, вже чую, мимо щирій волі

Вдоволення погасло в груді моїй.

Чому ж те джерело так швидко засихає,

І в спразі, в туску нас лишає?

¹ Ти—тобі,

Це часто ся мені лучає;
Но й цьому горю поміч є:
Це дух надземного бажає,
А вно — це Откровеніє,
Котре найкраще, найчистіше світить
В новім, євangelьськiм завіті.
Стрібуймо ж текст основний розікрити
І з щиров волею святий
Оригінал на рідний свій
Язик переводити.

Розкривав книгу й лагодиться до писання.

Написано стоїть: „В началі було слово!“
Вже ось і за́пинка! Яков тут йти дорогов?
Таж слово годі так високо класти.
Не так це мушу перекласти,
Як лиш правдиво дух мій прояснивсь.
Написано стоїть: „В началі була мисль“.
Обдумай добре все, що дух говорить,
Щоб, пишучи, рука не заблудила!
Чи тільки мисль все двигав і творить?
Повинно б бути: „В началі була сила“.
Но й це заким ще написав я,
Вже щось ми шепче, щоб на тім не став я.
Га, просвітив мя дух! Нараз ми зазоріло,
І сміло пишу я: „В началі було діло“¹⁶.

Як хоч зо мною в хаті жити,
Пудель, покинь так вити,
Покорись дзявуліти!
Такій непокійній худобі
Не дам трівати при собі.
Один з нас відти
Забратись мусить проч.
Не рад бим тебе ся позбути,—
Отворені двері,—біжи, куди хоч.
Но що це такого?
Чи це природньо може бути?

Чи тінь це, чи дійсна проява?
Мій пудель росте вдовж і вшир,
Вгору піднімаєсь от-от!
Ні, це не пес, той страшенний звір!
Що за мара в мій дім попала?
Вже завбільшки, як бегемот,
Огністі очі, страшний рот.
О, не уйдеш ти мені!
На такі пів-пекельнії тварі
Ключ Соломонів придалий¹⁷.

Д у х и у с і н я х .

Там, там попавсь один!
Тут ждіть, не йдіть за ним!
Мов в сіті звір, повис
Старий пекельний лис:
Но бачно, бачно
Літайте, кружіть
Незначно,
А він розірвє тоту сіть!
Як зможем му стати в пригоді,
То живо, що тра!
Бо й він наш добродій,
Немало чинив нам добра.

Ф а в с т .

На твар цю пред всім
Закляття чотирьох звернім!
Салямандра най жариться,
Водяниця най вертиться,
Літавиця най щезає,
Кобольд з трусом утікає!
Хто не пійметь
Чотирьох тих
Усіх прикмет
І сили їх,

Той в жодній хвилі
Над духами не має сили.
Щезай в огні,
Салямандро!
З шумом фалею плини,
Водянице!
Блисни світом метеору,
Літавице!
Сокоти гумно й обору,
Хованче! Хованче!
Покажись лицем в лице?

Не елементів мари
В тій тварі:
Спокійно лежить і на мене глипить,
Закляття не ткло ї зовсім.
Сильніші, значить,
На ню заклання звернім.

Коли тя, почваро,
Тут пекло наслало,
То глянь на знам'я те,
Перед котрим паде
Вся сила злая¹⁸!

Вже їжиться, здвигаєсь, надуваєсь.
Проклята сотоно!
Чи пізнаєш його,
Несотвореного,
Неізреченого,
По всім небі розлитого,
Люто пробитого?

За піч затисся звір,
Мов слон вріс вдовж і вшир,
Займив простір увесь,
От-от в мглу розпливесь.
До стелі не зносись!
При майстра ногах положиись!
Ти видиш, що грожу не даром.

Спалю .тя святим пожаром!
Не дожидайсь
Трикрат горючого світа¹⁹!
Не дожидайсь
Найсильнішого з моїх заклать!

Мгла опадає, Мефістофель виступає в уборі мандруючого школяра²⁰.

Мефістофель.

Пощо цей крик? Що зволють пан казати?

Фавст.

А, це був пудля зміст! Добродій
Мандруючий школяр! Смішний злучай та й годі.

Мефістофель.

Учений мужу, клінне перед вами!
А то-м зіпрів під вашими клятьбами.

Фавст.

Як звешся?

Мефістофель.

Е, це питання пусте
Для того, хто так маловажить слово,
Хто ні на що не смотрить поверхово,
А тільки в річей суть ся пре.

Фавст.

У вас, панове, можна суть
Звичайно з назвища пізнати;
Досить лиш Бельзебуб, Нищитель, Зрадник
вчуть²¹,

Щоби вас скрізь-на-скрізь поняти.
Та ну, хто ж ти такий?

Мефістофель.

Я часть тієї сили,
Що все бажає зла, а все добро діла.

Фавст.

А це знов що значить? Це загадка ціла!

Мефістофель.

Я дух, що все перечить в кожній хвилі!
І справедливо; все що повстає,
Лиш того й варто, щоб згибало;
Тож ліпше б, як би нич не повставало.
Значиться, все, що в вас ся зве:
Гріх, знищення і всяке зло —
Оце властиве ділання моє.

Фавст.

Ти кажеш, що ти часть, а ти цілий пред мною.

Мефістофель.

По ширій правді ти говорю.
Коли бо чоловік, той п'ясовик дурний,
Звичайно каже: „Ось тут я цілий, —
То я — часть части, що в началі всім була,
Часть темноти, що світло сплodiла²²,
Гордее світло, що тепер ніч-матір
Бересь з її владінь, з простору проганяти;
Но те йому не вдасться, бо хоч як ся пне,
А все ж воно до тіл приковане.
Тіла красить, з тіл тільки лине,
І тіло го в лету спиняє;
То ж, надіюсь, не довго потріває,
А враз із тілами й воно погине.

Фавст.

Тепер я знаю ремісло твоє!
Великого не можеш зруйнувати,
То від малого взявся починати.

Мефістофель.

Та й з того користь не велика є.
Та дрібка, той невдалий світ,
Що вічну порожню дразнить,
Чого вже я не починав, чого,
А знищити не міг його.
Вітрами, водами, ні трусом, ні вогнем;
І море й край стоїть собі живцем.
А вже прокляту дрян, звірів тих та людей,
Не втлумиш, хоч, що хочеш, дій.
Що вже я їх поклав у глину,
А все нові ростуть, заким старі ще згинуть.
І то так раз-у-раз, хоч на стіну ся дри!
І з воздуха, з землі, з води
Мільйони сімен ринуть вічно
В вогнім, сухім, в морозі і в теплі!
Ще як огню б я був не заховав собі,—
Нічо не мав би я для себе окремішно.

Фавст.

Так проти сили всеживої,
Всеблаготворячої, ти
Чортівськизимою рукою
Преш, дивний сину темноти?!
Но дармо п'ястуки стискаєш!
Шукай що іншого почать!

Мефістофель.

Та й справді треба щось шукать;
Про це пізніше розпитаєш!
Але тепер чи смію віддалитись?

Фавст.

Не знаю, чом тобі проситись...
Я познайомився з тобою;
Відвідуй мя, як маєш волю.
Ось двері, ось вікно, а хоч,
То й комином із хати скоч.

Мефістофель.

Сказать поправді, ця малая
Завада мя з кімнати не пускає,
Глядіть, сесь на порозі знак.

Фавст.

А! пентаграм тебе лякає²³!
Скажи ж ми, сину пекла, як
Війшов ти тут, коли тя це тримає?
Як дав звестися дух такий?

Мефістофель.

Глядіть лиш, він не щільно зроблений;
Один ріжок, що до сіней виходить,
Як бачте, трошки ся не сходить.

Фавст.

Злучай це відвернув щасливо.
Значиться, ти невольник мій,
Та й дякувать дрібниці тій!

Мефістофель.

Невважний пудель вбіг у хату живо,
Ну, та тепер вже друга річ,
І чорт не може з хати пріч.

Фавст.

Но чом же не летиш вікном?

Мефістофель.

Такий вже в духів і чортів закон,
Що хто куди ввійшов, туди і вийти тра.
При першім вольно все, при другім ми рабами.

Фавст.

То й пекло має тож свої права?
Це гарно! То би можна з вами,
Панове, згоду певную зробити?

Мефістофель.

Що приречем, тото й дістанеш ціло,
Ніко́трий з нас тебе не оскорбить.
Но це досить широке діло,
Буде ще час о тім поговорить.
Але тепер тя прошу—молю,
Будь ласкав!—випусти мя з хати.

Фавст.

Лишись на хвилю ще зо мною,
Щоб добру вістку ми сказати.

Мефістофель.

Тепер пусти мя,—швидко верну знов,
Тоді розпитуй, кільки воля.

Фавст.

Я не ганявся за тобов,
Ти сам прибїг за мною з поля.
Хто чорта ймив, то най же го держить,
Бо другий раз не легко вже го ймить.

Мефістофель.

Як хочеш, то я тож готов
Остать в товаристві з тобов;

Лиш то си¹ в тебе вимовляю,
Щоб я тебе весь час хорошо забавляв.

Ф а в с т.

На те я радо позволяю,
Лиш вже як бавиш, то й забавно бав.

М е ф і с т о ф е л ь.

Мій друже, змисли всі твої
За цей часок більш скористають,
Ніж в року одностайній мглі.
Що ніжні духи проспівують,
Всі ті чудовії картини,
Це не буде мана пуста.
Твій запах звеселиться ними
І розсмакуються уста,
А далі і чуття розгрієсь.—
Ну, кожний, що потрібно, вміє,
Хор в купі,—починать пора.

Х о р д у х і в.

Щезніть горою,
Темні склепіння!
Лийся рікою,
Любе проміння
Сонця сюда!
Коб пощезали
Темнії хмари!
Ось за зіздою
Сьяє зізда
Ніжнов красою
Духів пречистих
Чудні постави
Хиляться хистко,
Мчать, наче хмари,—

Туга сердешна
За ними вслід;
Шата їх біла,
Ген, безконечна,
Ниви покрила;
Тихий привіт
Світу розлила.

В думках без мови
Люб'ячі пари
Ніжаться в ряд.
Сад при садові —
Все виноград!
Грозна важкії
Сиплються в гарні

¹ Си — собі.

Стінки тискарні,
Ллються шумнії
Вина пінисті,—
Ллють через чисті
Ясні клейноти...
Гори минають
І скал оплоти,
Аж в озерà ся
Ген розливають.

Межи горбками
Птаство роями
Втіхов впивàся;
К сонцю злітає,
Дясним островам,
Що ген по водам

Чудно плавають;
Відтам то чути,
Радісні нути.
Понад лугами
Духи гуляють,
Далі ся мглами
Всі розпливають.
Деякі пнуться
На гострі скали,
Другі несуться
Над озерами,
Інші злітають;
Всі життя сьвають,
Всі в даль, по морі
На ясні зорі,
В щастя пристань.

Мефістофель.

Заснув! Це гарно, вòздушні хлоп'ята!
Зуміли ви го живо вколисати!
За цей концерт я вашим довжником.
Ще ти, бре, не доріс, щоб чорта не пустити!
Чаруйте го солодким сном,
Обдайте го улуди¹ океаном!
Но щоб оцей поріг від чару увільнити,
Потрібно перед всім щурá нам.
Не довго тра го й закликати,
Один, шелеснув ось і мусить це зділати.
Щурів і мишей можний пан,
Жаб, мух і вошей і блощиць,
Тобі тут вилізти велить
І гризти цей поріг онтам,
Де го олієм помазав.
Ось ти вже й виповз! Живо справ

¹ Улуда — спокуса, принада.

Свою роботу! Кінчик, що держить
Мене, зовсім зпереду тут сидить.
Ще раз вкуси,—так, вже досить!
Ну, Фавсте, спи, стрінемось ще з тобов!

Фавст
прокидається.

І знов ошуканий я, знов?
Знов натовп духів мусить так щезати,
Що в сні балакав чорт зо мною,
На ділі ж пудель втік ми з хати?

ФАВСТОВА КІМНАТА

Фавст і Мефістофель. ²⁴⁾

Фавст.

Стук, стук! Вийдіть! Хто знов іде, щоб
мучить мя?

Мефістофель.

Це я.

Фавст.

Вийдіть!

Мефістофель.

Сказать це тричі тра.

Фавст.

Вийдіть же!

Мефістофель.

Так, то гарно! Чень

Погодимось з собов від ниньки!
Бо, щоб твої прогнати примхи,
Я вбравсь шляхетним паничем,
В червоний, злотокраїй стрій,
У плащик з чиновати-шовку,

З косицев¹ когута² крисак³,
Прип'яв кінчасту шпаду довгу,
І радив бим тобі як стій,
Собі ж убратись також так,
Щоб, вирвавшись на вольний світ,
Пізнав ти, що життя значить.

Ф а в с т.

Ніякий стрій не втишить в серцю болю
Тісного, земного життя.
Я застарий, щоб гратись сам з собою,
Замолодий, щоб не бажать хотя.
А що ж цей світ ми може дати?
Терпіти вік і вік страждати,
Оце один незмінний спів,
Що в ухо кожному ся в'їв,
Що від колиски до могили
Нам повторяєсь в кожній хвилі.
З тривогов рано я встаю,
Трохи гіркими не заплачу,
Коли нову днину бачу,
Що ні одніську хіть не вдоволить мою,
Що й прочуття усяких втіх
Упертим сумнівом вменшає,
Усякий твір думок палких
Стосотним жизненним фурфантям убиває.
А як ніч темна налягà,
Тривожно в постіль я кладуся;
Спочинку й тут мені нема,
І тут погані сні мене дусять.
Той бог, що в груді ми жие,
Порушить може все нутро мое,
Но хоч всі сили він рядить мої, —

¹ Косиця — хвіст.

² Когут — півень.

³ Крисак — капелюх.

Не може ніч порушити навні.
Тому ми світ такий мертвий, обдертий,
Обридла жизнь,—я хочу тільки смерти.

Мефістофель.

А все ж смерть—гість нелюбий та упертий.

Фавст.

Щаслив, чиє чоло вна в лавр кривавий
Серед блискучої побіди обвиває,
Кого серед гульні й забави,
В обняттях дівчини стрічає!
О, щоб я перед Духом був страшним
В тій хвилі розкоши без духа повалився!

Мефістофель.

А прецінь хтось брунатний плин
В тій ночі випить не рішився.

Фавст.

Шпігунство, бачу, тож у твоїм паю.

Мефістофель.

Не всевідуший я, но много дещо знаю.

Фавст.

Коли з страшної боротьби
Солодкий, рідний тон мя вивів,
Дитячого чуття сліди
Звели мя й споминки щасливі,—
То проклинаю все, що мисль
Принадним маревом займає
І в паділ цей слізний, сумний
Лудою лесною втягає!
Клену згори високий стан,
Що дух себе на нього ставить!

Клену і з'явиш всіх обман,
Що наші змисли вічно давить!
Клену хиткії сонні мрії:
Безсмертність, слави злудний грім;
Клену майно, всі пута тії:
Родину, поле, слуг і дім!
Клену мамону, що до смілих
Діл пре острогов золотов,
Або до вживання без діла
Пух поправля під головов.
Клену вино з огнем, що в нім;
Любовну ласку, дружну мрію,
Клену і віру і надію
І терпеливість перед всім!

Хор духів
невидимо.

Жаль! жаль!
Звалив ти, розбив
Цей гарний світ
Потужнов руков!
Він рвесь, грохотить,
Півбог здрухотав го в потузі!
Ми грузи
В Нічогості море вкидаєм,
Ридаєм
За страченов красою.
Сильніший
Земних синів,
Пишніше
З нами поспів
Відбудуй го у груді своїй!
Добу житні нової
Почни.
Свій ум проясни,—

А тони чудові—
Знов задзвенять вони!

Мефістофель.

Сесе хлоп'ята
З моєї хати!
Слухай, як до втіх та дії
Мудро радять, мов старії!
В даль злетіти
З самотньої кліти,
Де кров стинаєсь, змисли гниль гребє,
Вни надять тебе?

Кинь своїм горем любитись,
Що наче ястріб жре твій вік!
Вже в найгіршій кумпанії мож дізнатись,
Що між людьми—ї ти чоловік.
Но так я цього не гадаю,
Зіпхнути тя між всяку зграю.
Я не моцар, не можний пан,
Но як бись хтів зо мнов згодитись,
В мандрівку житні враз пуститись,—
То я сейчас ти ся віддам
І буду твоїм, все з тобою,
Як твій товариш, твій кумпан,—
А не довільний ти дружбою,—
Я стану ти рабом, слугою.

Фавст.

Щож я тобі сповню за це?

Мефістофель.

Ще довгий маєш час на те!

Фавст.

Ні, ні! Чорт самолюб, нічо
За бог-да-прость робить не йме,

Що другому б на добре йшло.
Виразно мов¹, яку хоч плату!
Такий слуга біду приносить в хіту.

Мефістофель.

Я тут тобі ся в службу зобов'язу,
Сповню твій кожний розказ, кожне слово;
А як ми там стрінемося наново,
Ти меш робить, що я розкажу.

Фавст.

Що там,—те мало мя обходить,
Вперед ти цей світ розвали,
А вже нехай новий з руїн виходить,
Бо ця земля—втіх моїх мати,
Це сонце—біль мій, муки гріє;
Як зможусь з ним лиш розстати,
Тоді що хоче й може—най ся діє.
Про те я й знать не хочу нині,
Чи й там любов панує й гнів,
І чи в надземній тій країні
Одні вгору йдуть, другі вділ.

Мефістофель.

Отак то можеш важить сміло.
Згодімся! Радю в тії дні
Ти не одно моє побачиш діло:
Я дам ти, що ніхто не зрів ще на землі.

Фавст

Щож хочеш, бідний чорте, дати?
Чи вмів же ти коли поняти
Дух людський в знеслім змаганню його?
Є в тебе страва, що не наситить;

¹ Мов—кажи.

Є золото, що, мов живе сріблО,
Невпинно з рук тобі біжить;
Гра, при котрій не виграє ніхто;
Є дівчина, що з моїх ще обнять
До іншого з обіцянок моргає;
Є честь висока, що ї довго ждять,
І що мов блискавка щезає.
Вкажи ми плід, що, пок зірвеш—гниє,
І дерево, що день-в-день наново розцвітає.

Мефістофель.

Такий мя наказ не злякає,—
Таких цяцьок у мене много є.
Но, друже любий, час прийде, що нам
Захочеться пожить в достатку й супокою.

Фавст.

Коли, в споко́ений, я в лінь втягтися дам,
Тоді вже й о життя не стою.
Як так мя зможеш підлестити,
Розкошами так упоїти,
Щоб сам собі сподобавсь я,—
То будь загибіль це моя!
На те даю ти руку!

Мефістофель.

Ось моя!

Фавст.

✓ Коли я скажу до хвилини:
Тривай іще! так гарна ти!
Тоді хоч в пута мя скрути,
Тоді нехай на вік загину.
Тоді най виб'є смерти час,
Тоді ти вольний служби своєї,
Годинник стане, спаде сказ,
Я в вічності потану морі.

Мефістофель.

Вважай, що кажеш,—ми затяним все.

Фавст.

На тее маєш повне право.

Це я не шарпаюсь здуфало!

В чім я триваю, в тім я раб,—а вже

Чи твій, чи чий—мені і діла мало.

Мефістофель.

Я нині вже, при до́кторськім пиру

Свою вам службу розпічну.

Лиш ще одно! Життя чи смерти ради—

Зволіть слів пару на письмі ми дати.

Фавст.

Ще й на письмі жадаєш всього того?

Не знаний ти¹ ще муж і чесне мужнє слово?

Чи не досить, що слово вже моє

В вік має паном житні мої стати?

Чи ж вихром світ цілий не мчиться, не пливе—

Мене ж то має слово вік держати?

Но та лудà вже в серці нам лежить,

А вирвать ї—хто має сил задосить?

Цаслив, хто чисту вірність в серці носить,

Його ніяка жертва не болить;

Но пергамент, письмо, печать,

Це мари мов, що їх ся всі боять.

Вже під пером живеє слово гине,

А шкіра й віск всю власть держать.

Чого ж хоч, духу злий, від мене?

Мармуру, сталі, шкіри, шмат?

Чи грифлем, долотом, пером писать?

Все до вибо́ру ти¹ лишєне!

¹ Ти—тобі.

Мефістофель.

І як це ти—ні спів ні свист—
Аж до жару дійшов з своєї мови!
Тут добрий перший-ліпший лист,
Ім'я ж підпишеш крапелькою крови.

Фавст.

Як це зовсім тя вдоволяє,
То ну, не стане діло і за тим.

Мефістофель.

Кров, бач, зовсім окремий плин²⁵).

Фавст.

Не бійсь, я сеї згоди не зламаю,
Бо те, що ось тобі я прирікаю,
Це змагання всіх моїх сил.
Занадто я високо здувся,
Між духи вперсь,—та тут не стало крил.
Великий Дух від мене відвернувся,
Природу перед мною запер,
І дум нитки порвались всі,
Давно ми збридло все знання.
Нуж в вир змисловости¹ тепер,
Втишать наметності жаркі!
Най всякі дива оточать мене
В чарівній, непроглядній мглi!
Киньмось в часу клекочущії струї,
В круговорот злучаїв та подій,
Нехай раз розкіш, то знов біль,
Раз вдача, раз грижа філює
І чередується, як знає;
Невпинне дійство—мужа проявляє.

¹ Змисловість—жага, страсть.

Мефістофель.

Ні міри, ні границь ти не становлю;
Де злюбиться, там і хапай,
А вхопиш—далі утікай,
А що тя тішить, будь ти¹ й на здоров'я!
Бери лиш сміло, не питай!

Фавст.

Ти чув,—про втіху й мови тут нема;
Дурі я віддаюсь, тій розкоші болячій,
Грижі скріпляючій, ненависті люб'ячій!
Най грудь увільнена від жадоби знання
В будущім не мине аніякого болю.
Я хочу людськості цілої долю
Цілов істотов власнов пережить,
І шир і глиб її душею прослідить,
В свою грудь радості її і горе скласти,
І так свою всю суть в її суть розширить,
Щоб, як вона, вкінці в нічо ся тож розпасти.

Мефістофель.

О, вір мені, що много тисяч літ
Гризу вже страву цю твердую;
Від пеленок по дошку гробовую
Ніхто старого квасу не стравить!
Вір мому слову, цілість тую
Бог лиш для себе сотворив,
Щоб в вічнім блеску в ній царив;
Нас вічно темнотою вкрив,
А вам лиш день і ніч плявдують.

Фавст.

Але ж я хочу!

¹ Ти—тобі.

Мефістофель.

Ну, це мож!

Одного лиш лякаюсь: шож, —
Короткий час, а довга штука.
На те така моя наука:
Найміль поета си¹ якого,
Най він думками блудить довго
І най прикмет високих много
На вашу лисину збива:
Відвагу льва,
Прудкії оленеві ноги,
Італіянську кров жаркую
І вдачу північну тривкую.
Най славить він, що диво ви зробили,
Великодушність з хитростю злучили,
І з щирими чуттями молодими
Обдуману по пляну полюбили.
Я й сам такого пана рад пізнати,
Його б мож „пане мікрокозме!“ звать.

Фавст.

То й що ж я, як незможні перепони
Дійти ми не дадуть до людськості корони²⁶),
Д котрій моя душа вся рвесь?

Мефістофель.

Кінець кінців, ти єсь, чим єсь.
Хоч почепи на лоб з голов мільйона льоки²,
Зведись на щудла³ хоч на локоть зависокі,—
А все останеш тим, чим єсь.

¹ Си—собі.

² Льоки — льокони, волосся.

³ Щудла — милиці.

Фавст.

Я чую, дармо я згромадив
Всі скарби людського знання,
А як вкінці отак я сяду,—
З нутра ми сила не плине нова;
Я й крихти не зробився вищий,
І к безконечному не ближчий.

Мефістофель.

Мій друже, на ту річ глядиш ти
Так, як на ню глядиться все;
Нам тра це розумніш зробити,
Пок житні радість вся мине.
Що к кату! Правда, руки й ноги,
І зад і голова—твоє!
Но що вжию розгульно, без тривоги,
Чи ж це тому вже менш моє?
Як можу я шість коней заплатити,
Чи ж не мої тоді їх сили?
Впряжу їх і жену, аж пил летить,
Мов ніг у мене двадцять штири.
То ж живо! Мислі всі за пліт,
А ми враз прямо гульк на світ!
Бо правда це: хто надто медитує,—
Той, як осел, що колесує,
По перелозі голім блудить,
А вкруг зелена, гарна паша всюди.

Фавст.

То що ж робить?

Мефістофель.

Попросту, геть іти!
Бо що ж це за нора заклята?
Хто видів так життя вести,
Себе лиш нудить і хлоп'ята?

Най пан сусід твій, Череватий,
Тим мучиться — пuste переливають.
Та ж найліпше, що можеш знати,
Це хлопакам не мож сказати.
Ось чую, тут один іде.

Фавст.

Не можу й бачить го! Що з ним молоти?

Мефістофель.

А бідний хлопець довго жде, —
Не йти ж му¹ геть без заохоти.
От дай ми свої шапки і плаща, —
Цей стрій ми певно дуже до лиця, —

Перебирається.

А впрочім на мій дотеп здайся.
Я за часок дійду з ним до кінця;
Ти за той час в прекрасний путь збирайся.

Фавст відходить.

Мефістофель

у Фавстовій довгій одежі.

Погорджуй лиш науку й ум,
Найвищу силу людських дум,
Дай духові брехні з собою
Вестись за чарів, злуд маною,
То вже без відклику ти — мій.
Такого духа вже дала му доля,
Що все вперед жене, мов кінь тсї степовий,
Всі втіхи земного тут поля,
Минає в рдзгоні сліпим.
Його крізь дику жизнь я проволочу,

¹ Му — йому.

Най в пустоти багні мілкім
То мліє, липне, то тріпочесь;
Най жадобі його, невсиченій нічим,
Зперед голодних уст пожива все щезає,
Най дармо скріплення повік благає!
Ні, хоч би і не був він чорту записався,
Він таки й сам би чорту в лапи впався!

Ученик входить.

Ученик.

Я тут ще лиш короткий час
І клінне удаюсь до вас,
Щоб бачити й пізнати мужа,
Котрого всі честять тут дуже.

Мефістофель.

Приймаю чемність вашу радо!
Я муж такий, яких багато.
Ви тут розглянулися вже?

Ученик.

Прошу вас, поучіть мене!
Я з щиров тут прийшов охотов,
Здоров, та й грошенят є що-то;
Ледве мя мама пустили в світ;—
Тож рад навчитись щось, як слід.

Мефістофель.

Ось тут якраз на те і місце.

Ученик.

Признатись, вже б я рад геть відси,
Ті мури, ходи ті тісні —
Зовсім не до смаку мені.
Так яось душно, непроглядно,
Дерев ні зелені не знатно,

А в клясах, в лавці як сиджу я,
Нич не пійму, не зрю, не чую.

Мефістофель.

З усім тим звикнете з часом.
Дитя так мами молоком
Не радо з початку живиться,—
Пізніш не може відлучиться.
І вам так в Мудрості на груді
Щодень більш смакувати буде.

Ученик.

З її грудей я рад би ссати;
Скажіть лиш, як ся там дістати?

Мефістофель.

Скажіть, коли вже тут ми стали,
Який ви факультет обрали?

Ученик.

Я рад би дуже вченим стать,
Все, що ся на землі находить
І що на небі є, понять,
Науки тайники й природи.

Мефістофель.

Тут вам якраз і пряма путь;
Лиш не давайтесь розривати.

Ученик.

Я рад щосили працювати;
Но все ж бим рад і відідхнуть,
Забавитись що-то на волі
Хорошої пори літньої.

Мефістофель.

Тра користать з часу; він швидко так минає,
Порядок лиш го продовжає.
Тож, друже мій, беріть на ум
Пред всім Collegium Logicum.
Тут духа гарно вам вдресують,
В еспанські чоботи обують ²⁷⁾,
Щоби розважливо, не вскік,
По стежці мислей ся волік,
А не метався сюди й туди,
Мов те блуднее світло блудить.
То там будуть вас довго вчить,
Що в тім, що все ви й без науки
Робили сам, мов їсти й пить,
Одна, дві, три потрібні штуки ²⁸⁾.
Хоч то та фабрика думок,
Мов штучно тканий килимок,
Де рух один рушає сотні ниток,
Де човники шниряють сюди й туди,
Нитки непроглядно сплітаються всюди
Один вдар сотні зв'язків в'яже.
Аж тут мудрець прийде й докаже,
Що так буть мусить, позаяк
Це Перше так, це Друге так,
То ж Третє і Четверте так;
А скоро Першого й Другого ніт,—
З Четвертого й Третього щез би й слід.
А учні це хвалять щосили,
Но таки ткацтва сь не навчили.
Хто хоче пізнать, описать щось живого,
Стараєсь пред всім духа вигнати з нього;
То часті мертвії він важить, рахує,
Лиш жаль, що їм звязь духовая хибує.
Encheiresis naturae зветься хемья ²⁹⁾,—
Без відома само кпить з себе вчене плем'я.

Ученик.

Щось не цілком поняв я вас.

Мефістофель.

Піймете все на другий раз,
Як навчитесь редукувати,
Як слід все класифікувати.

Ученик.

Це все шумить ми в голові,
Немов колеса млинові.

Мефістофель.

Відтак пред всім вам треба дбати,
До метафізики ся взяти,
Глибокомисно щоб піймить
Те, що нікому не понятне,
А де, щоб недостачу пійми скрить,
Одне хороше слово здатне.
Но поки що, сесь піврік, братку,
Держіться строгого порядку:
Щодень у школі п'ять годин,
Тож будьте в класі, скоро дзвін!
А приготований входіте,
Напам'ять параграфи вмійте.
Щоби самі ви знали це,
Що кажете лиш то, що в книжці є.
А в писанню ся тож вправляйте,
Мов дух святий диктує вам.

Ученик.

Це ви мні й не наповідайте;
Що це хосенне¹ — знаю й сам,—

¹ Хосенне — корисне.

Бо що раз записав, потому
Мож сміло занести додому.

Мефістофель.

Но що ж за факультет вам взяти?

Ученик.

До правознавства щось не тягне мя.

Мефістофель.

Цього й не мож за зле вам брати,
Бо, звісно, як стоїть наука та.
Усяке право з роду в роди,
Мов вічна слабість, переходить,
Проссеться поколінь рядами,
Повзе народами й краями.
Розумне глупим, добре злим стає,
Ти внук чийсь — лишенько твоє,
Про наші ж вроджені права,—
Про них ніколи й бесіди нема.

Ученик.

Мою ви нехить ще збільшили.
Щаслив, кого ви так повчили!
От теологію тепер хіба провчить?

Мефістофель.

Не рад бим в блуді вас лишить.
В науці тій так тяжко не зблудити,
Уникнути хибних доріг,
І трути скритої так много в ній,
Що й від ліку ї тяжко відрізнити.
Тож найліпше і тут — все слухать лиш одного
І присягать на вчителеве слово.
І взагалі ся слів держить!

Слова, це найпевніший вхід
В святиню певности твердої.

У ч е н и к.

Но мусить же й поняття бути в слові.

М е ф і с т о ф е л ь.

Так, так,—лиш надто знов тим мучитись не
тра;

Бо іменно, як де понять нема,
Там впору слово ся підверне,
Словами гарно спорить мож,
Із слів систем зліпити тож,
В слова і вірить мож ретельне,
А з слова й йоти взять не мож.

У ч е н и к.

Простіть, що так вам много труда чиню,
Но ще одне б хотів спитать:
Зволіть мені й про медицину
Розумнее слівце сказать.
Три роки,—це короткий час.
Ах, а таке широке поле!
То вже, як лиш сказівка є у нас,
То якось перейдеш поволі.

М е ф і с т о ф е л ь

сам до себе.

Досить вже-м сухо намовлю,
Покажусь вповні чортом знов.

Голосно.

Дух медицини легко зрозуміти:
Провчиш, що є в малім, великім світі,
Щоби вкінці на те ся знов покласть,
Що господь дасть.
Дарма кругом в теорії блудити,—

Усякий те лиш зна, що здужався навчити;
Лиш хто спосібну хвилю ловить вскік,
От той пригідний чоловік.
Ви ще здорові і міцні,
А й смілости досить в вас буде;
Завірте тільки сам собі,
То вам завірять другі люди.
Пред всім тра вміть жінок лічить;
На ті їх вічні ахи й охи,
Стосотні фохи—
Одного способу досить;
А чинячись напів уцтивим,
Ви всіх їх маєте в руках.
Пред всім титулом заманливим
В них вмовте, що ви мудрі, страх;
На перший раз обшупайте все те,
Круг чого другий много літ блукає;
Відтак за пульс, чи живо кров іграє,—
З огнистохитрим поглядом ймете
За стан тонкий злегенька,—звісно,
Щоб знать, чи не вшнурована затісно.

Ученик.

Це то й алє. Тут видно, що і як.

Мефістофель.

Мій друже, сіра вся теорія,
Зелене житні чудне древо.

Ученик.

Клянусь вам, все це в сні мов бачу я.
Чи мож вас другий раз відвідать,
Щоб мудрість вашу аж до дна провідать?

Мефістофель.

Що тільки зможу, вчиню в кожний час.

Ученик.

Не можу попросити вас,
Щоб вам альбом свій не подати;
Зволіте пару слів на пам'ять написати.

Мефістофель.

З охотою!

Пише й віддає.

Ученик

читає.

Eritis sicut Deus scientes bonum et malum¹.

Зачиняє альбом, кланяєсь і відходить.

Мефістофель.

Як за тим словом і змієв, моєю тіткою, підеш,
То, певно, ще колись своєю богоподібність
[проклинеш.

Фавст входить.

Фавст.

Куди ж тепер?

Мефістофель.

Де хоч, туди і слід:

Оглянемо малий, відтак великий світ,
З яким хісном, як радо крем
Цей довгий курс ми перейдем!

Фавст.

Но з мойов довгов бороною
Як тут ми починать життя?
Ніяк мені не вдасться те,—
Ніколи я не вмів згодити світ з собою.
При других так малим ся чую,
І смілости ніколи не найду я.

¹ Відоме місце з біблії: Будьте, як бог, свідущі добра і зла.

Мефістофель.

Мій друже любий, все те швидко співаєш:
Лиш сам собі завір, то вже і жити вмієш.

Фавст.

Но як же відти ми підем?
Де ж коні маєш, віз і слуги?

Мефістофель.

Ми тільки плащ цей розпрістрем,
А він нас понесе в воздухи.
Лиш ти в ту смілую дорогу
Не набирай манаття много.
Я троха газу спрепарую,
То він з землі нас живо піднесе,
А як лиш легкі ми, то й легко лет піде.
Ну, щастя жичу ти на жизнь новую!

АВЕРБАХІВ ВИННИЙ СКЛЕП У ЛИПСЬКУ

Пиятика веселих товаришів

Фрош.

Що це ви всі посоловіли?
Ніхто не п'є ані смієсь?
Звичайно ви, як жар, горіли,
А нині мов помокли десь!

Брандер.

Твоя вина! Чом не заводиш таки
Ніяких свинств, дурниць ніяких?

Фрош

виливає йому склянку вина на голову.
Ось на це й те!

Брандер.

Двакрат свиня!

Фрош.

Та ж сам ти того хтів, то й на!

Зібель.

За двері з тим, хто ме сваркитись!
Співайте крепко, пийте і ревіть!
Гей! Голя-го!

Альтмаєр.

Ой-ой! Оглухну, ждіть!
Бавовни! — щоб каліков не лишитись!

Зібель.

Як від склепіння відголос іде,
Тоді аж баса силу чути.

Фрош.

Так, проч з таким, що за-зле щось бере!
А тара ляра да!

Альтмаєр.

А тара ляра да!

Фрош.

Готовий хор, згодились нути.

Співає.

Любенька, святенька та Римська держава,
Та як то вна ще ся при купі держить?

Брандер.

Погана пісня! Тьфу! Політикарство
Обридле! Днинськи господа хваліть,
Що вам не треба дбать про Римське царство.
Принаймі я тим тішусь, на чім світ,
Що мя царем у Римі не поклали.
Но тра, щоб голову і ми якую мали,

То ж нумо—папу вибирать!
Ви знаєте, щоб папов стать,
В чім треба доступить похвали³⁰).

Фрош
співає.

Соловійчику, лети горю,
Мою любку сто раз поздоров!

Зібелъ.

Бери чорт всіх любок! Не хочу й того чути!

Фрош.

Здоров'я й щастя всім! По-мому має бути!

Співає.

Відмикай, моя рибчино,
Темненької ночі;
Продивляє твій миленький
В кватирочку очі.

Зібелъ.

Співай лишень, співай хвалу тії рибчини,
Я ще в свій час буду сміятись!
Мене вона звела й тобі те саме вчинить,
Най кобольд стане з нею кохатись!
Най на розстайну ї що ніч дорогу кличе³¹),
А з Лисої гори летячи, цап старий
Най їм в лету добраніч промигиче!
Но чистий хлопець, пок живий,
І глянуть на таку паскуду не повинен!
Не щастя їй й здоров'я жич,
А вікна витовчи камінням!

Брандер
гримав кулаком о стіл.

Панове! Кожний тут сидить, як сич,
Мов чемности й не розуміє!

Адїть, закоханий осьтут сидить,—
То чей же му, як довг велить,
Хоч на добраніч що пропієм.
Вважайте! Пісня найсвіжшого крою!
А моцно лиш тягніть послідній стих за мною!

Співає.

Ой, був то щур у шафі,
Все масло, сало їв,—
Мов піп на добрій параф'ї
Огруб і потовстів.
Аж дівка—трути му долий,—
То світ му став такий малий,
Любов го мов напала!

Хор

гукаючи.

Любов го мов напала.

Брандер.

Звиває сюди й туди,
З усіх калуж він п'є,
Гризе, що впаде в зуби,
Но дармо дре й гризе;
В тривозі мечеться й вертить,
Та швидко бідному досить,
Любов го мов напала.

Хор.

Любов го мов напала!

Брандер.

З тривоги в ясну днину
До кухні він забіг,
Тут впав і звільна гинув,
Стогнав, сопів, як міх.
А кухарка сміється ще:

Щось, бач, в серденьку го пече,
Любов го мов напала.

Хор.

Любов го мов напала.

Зібель.

Смієсь старая дітвора,
Немов це страх велике діло
Затрути бідного щура.

Брандер.

Щось ти це їх борониш сміло.

Альтмаєр.

Товстят цей з лисов п'ялкою,—
Чуже нещастя вергло го в жалобу,—
В щурі напухлім вздрів свою
Зовсім природную подобу.

Фавст і Мефістофель

Мефістофель.

Передовсім вмішайсь лишень
В оце товариство веселе.
Поглянь, як легко тут життя ся стеле.
Тим людям празник тут щодень.
Капинка дотепу, охоти много,
Так кожний крутиться тісним кружком,
Мов молоді котята за хвостом,
Пок голова лиш не болить ні в кого,
Та й в шинкаря пок кредит мають,
Їм в'єсело, журби не знають.

Брандер.

Ті, певно, здалека прибули,
Це видно з їх чудацьких мін,—
Ще тут й години не пробули.

Фрош.

Їй богу, так! Нема, як Липськ наш! Він
Малий Париж і тож дає свою огладу.

Зібель.

Не знати, що це за одні?

Фрош.

Постій, як лиш при повній склянці сяду,
То вже я мухи ті пишні
Ім з носа, як нічо, повитягаю,
А це, здаєсь, тяжкі пани,—
Маркітно, гордо виглядають.

Брандер.

Заложусь, що якісь комедіянти вни.

Альтмаер.

Хто знає!

Фрош.

Стій, я їх заїду з майки!

Мефістофель

до Фавста.

А чорта не доглянуть ті незнайки,
Хоч зараз їх за карк бери.

Фавст.

Щасти-бі вам, пани!

Зібель.

Спасибі! Щастя й вам!

Зтиха, поглядаючи з боку на Мефістофеля.

А сесь чого на ногу налягає?

Мефістофель.

Чи вольно з вами сісти й нам?
Місць доброго вина, котрого тут немає,
Най хоч товариство нас забавляє.

Альтмаєр.

Ов, щось ви дуже панськуваті!

Фрош.

Ви, бачу, пізно вийшли з Ребролім,
Не встигли в кріля Цвочка поснідати³²).

Мефістофель.

Ми днесь його минали дім,
Недавно з ним ми говорили;
Страх нам хвалив братанків своїх милих
І через нас заслав свої уклони всім.

Кланяєсь Фрошові.

Альтмаєр

стиха.

На маєш! То му втяв!

Зібель.

Дотепна голова!

Фрош.

Ще я заїду го,—овва!

Мефістофель.

Коли не милюсь, хором тут
Щось вправні голоси співали,
А співу дивну красоту
Склепіння чудно відбивали.

Фрош.

Ей, ей—ви, може, ще й музика?

Мефістофель.

Маленька вмілість, але хіть велика.

Альтмаєр.

Зволіть нам пісню!

Мефістофель.

Хочете, хоч сто.

Зібель.

А лиш зовсім новеньке що.

Мефістофель.

Ми саме ось з Еспанії вертаєм,
Що славиться вина і співу краєм.

Співає.

Ой, був тут цар та дужий
І мав велику блоху—

Фрош.

Вважайте, ось цікава вість!
Блоха, це так, що чемний гість.

Мефістофель

співає.

Ой був тут цар та дужий,
І мав велику блоху,
Любив її так дуже,
Як власную доньку.
Він наказав кравцеві
Прийти,— прийшов кравець:

„Примір ми паничеві
Штанці і сурдучець“.

Брандер.

А не забудь кравцеві наказати,
Щоб май¹ докладно приміряв,
І як не хоче, щоб життя втеряв,
Щоб і фалдинки на штанцях не знати.

Мефістофель.

В атласи, блаватаси
Пристроєно її,
На них стяжок, прикраси,
Хрестів, що боже мій!
Вона стала гнеть міністром
І мала велику зізду,
Отож її посестрам
В дворі був рай, що ну!
Вертілись всі дворяни
Від блох, як у вогні,
Царицю й ясні дами
Кусали, гризли вни;
Але не смів ніхто їх
Зганяти ні давить.
Ми згоним, давимо їх,
Як лиш котра вжалить.

Хор

гукає.

Ми згоним, давимо їх,
Як лиш котра вжалить.

Фрош.

Браво! Браво! То ми спів!

¹ Май докладно—докладніше.

Зібель.

Так всім блохам все робім!

Брандер.

Пальці враз та й хап іно!

Альтмаєр.

Най жие воля! Най жие вино!

Мефістофель.

Я б випив скляночку, щоб волю тож почитити,
Коб не так кепське тут вино!

Зібель.

Це ви не смійте нам два рази говорити!

Мефістофель.

Я боюсь, щоб шинкар не кривдував си йно,
А тоб я чесним гостям на стрібунок
Вказав, який у нас в пивниці трунок.

Зібель.

Не бійтесь, я беру на себе все.

Фрош.

Як лепський трунок, ми похвалимо.

Лиш мірку дайте не малую,
Бо вжеж, щоби смак осудить,
Тра горло гарно промочить.

Альтмаєр

стиха.

Вони з-над Рену, як міркую.

Мефістофель.

Добудьте сверлика!

Брандєр.

А з ним же що робити?
Чей туй же за дверми не маєте бочок?

Альтмаєр.

Тут в шинкаря видав я сверличок.

Мефістофель

бере сверлик; до Фроша.

Скажіть, яке вино хотіли б пити?

Фрош.

Це як ви? В вас всіляке є?

Мефістофель.

До волі вибір кожному лишаю.

Альтмаєр

до Фроша.

Ага, облизуєшся вже!

Фрош.

Ну, щож! Як вибирать—я ренське вибираю;
Все найліпше того, що в ріднім краю.

Мефістофель

вертить дірку в краю стола супроти Фроша.

А воску злагодьте на затички!

Альтмаєр.

Ах, це куглярськії штучки!

Мефістофель

до Брандера.

А ви?

Брандер.

Шампана я б волів,
А щоб як слід шипів, шумів.

Мефістофель

вертить; один поробив тим часом затички й затикає.

Брандер.

Нераз не тра й чужим гордить,—
Що добре, те звичайно нам не близько.
Французів ширій німець не терпить,
Французькі ж вина п'є любісько.

Зібель

наколи Мефістофель наближується до його місця.
Признатись вам,— не в смак мені квасне;
Солодкого склянчину хочу.

Мефістофель

вертить.

Сей час вам токай поплине.

Альтмаєр.

Ні, ні, пани, глядіть ми в очі!
Чи не жартуєте ви з нами?

Мефістофель.

Е, з так шляхетними панами
Це був би надто смілий жарт!
Живенько! Прямо повідайте,
Яке вино давать на вашу партъ?

Альтмаєр.

Яке там будь! Лиш довго не питайте!

Коли вже дірки всі поверчені й позатикані,

Мефістофель

з дивачними рухами.

Вино росте на лозі,
Роги ростуть на козлі!
Плин—вино, патик—лоза,
Стіл—патик, то ж дасть вина!
Природа—вічна чарівниця,
Глядіть і вірте—чуд сповниться!
Виймайте затички і пийте!

Всі

виймають затички й кожному жадане вино плине до
склянки.

О чорна ж нам тут б'є нора!

Мефістофель.

Уважно лиш, нічого не розлийте!

П'ють раз-за-разом.

Всі

співають.

О, благо, благо, нам
Як п'ятьсот диким кабанам!

Мефістофель.

Веселі й вольні,—в тім ціла їх сила!

Фавст.

Я рад би вже ся віддалить.

Мефістофель.

Пожди лишень, бестійська жила
Сей час ся пишно проявить.

Зібель

п'є неосторожно, вино розливаєсь по землі й бухав вогнем.
Огонь! Рятуйте! Пекло! Пекло!

Мефістофель

заговорює вогонь.

Вспокійсь, втишись, приятна сило!

До товаришів.

Це лиш чистилище, не пекло ся палило.

Зібель.

А це знов що? Пождіть! Буде вам зимно

й тепло!

Ви ще не знаєте, з ким маєте тут ділс.

Фрош.

На другий раз не важтесь нас дурить!

Альтмаєр.

Я раджу го тихенько річ пустить.

Зібель.

Що, пане,— мислите, це вільно

Нам тумани якісь пускати?

Мефістофель.

Стара боклаго, мовч!

Зібель.

Сухе поліно!

Ти ще нас смієш прозивати?

Брандер.

Стій, меш ти наші руки знати!

Альтмаєр

витягає затичку з стола, вогонь бухав на нього.

Горю! Горю!

Зібель.

Це чарів справа!
Ріж! Драб¹ цей вийнятий з-під права!
Добувають ножів і обступають Мефістофеля.

Мефістофель

поважно.

Фалшиве слово й вид,
Щоб місце й мисль змінить,
Їх тут і там вчинить!
Вони стають здивовані й позирають один на другого.

Альтмаєр.

Га! Де я! Що за гарний лан!

Фрош.

Це винниця!

Зібель.

І ягоди онтам!

Брандер.

Тут в зелені листків, адить,
Що за лоза! І що за пук ягід!
Бере Зібеля за ніс. Другі роблять те саме один одному
й підоймають ножі.

Мефістофель

як уперед.

Щезай із їх очей, полудо!

І знайте, як жартує біс!

Щезав з Фавстом. Товариші розскакуються.

Зібель.

Це що?

Драб—голодренець, босяк.

Альтмаєр.
Це як?

Фрош.

А це твій ніс?

Брандер
до Зібеля.

А твій у мене в жмені? Чудо!

Альтмаєр.

То, наче грім, прошибло ми все тіло!
Стільця подайте, бо паду!

Фрош.

Та ні, скажіть, що сталося тут!

Зібель.

Но де той драб! Та ж як го в руки йму,
То лиш му поти ся на світі й животіло!

Альтмаєр.

Я бачив сам, як він з пивниці
Верхом на бочці виїжджав.—
Ох, ноги ми здубіли, наче спиці!

Обертаючись до стола.

Мой, може б відти ще вина дістав?

Зібель.

Все був туман, луда й мана.

Фрош.

А все ж ми чули смак правдивого вина!

Брандер.

Но тих ягід собі я вияснить не вмію!

Альтмаєр.

Тепер най скаже хто, що чуда ся не діють!

КУХНЯ ЧАРІВНИЦІ ³³⁾

На низькім припічку стоїть котел на вогні. З кітла бухав пара, а в ній показуються різні привиди. Малпа сидить коло кітла, шумув го й пантрув, щоби не збігав. Малп'як з молодими сидить обіч, гріючись. Стеля і стіни обставлені дивовижною чарівничою посудом ³⁴⁾

Фавст і Мефістофель

Фавст.

Противна ми безумна чарів власть!
Ти говориш, що поздоровію
В тім безпросвітнім божевіллю.
Що аж стара ми баба раду дасть?
Чи вариво її погане
Уйме ми тридцять літ віку?
О, горе, як нема вже ліпшого ліку!
Надія вся, мов свічка, тане.
Чи ж віщий дух або природні сили
Який бальзам на тебе не відкрили?

Мефістофель.

Се, друже, знов ти мудро рік!
Щоб молодіти, є природні способи;
Но се вже з іншої аптеки лік,
Та й дивні з ним робити б проби.

Фавст.

Скажи, які.

Мефістофель.

Проч гроші, проч доктори,
Проч чарівниці на псю мати!
Іди сейчас в поля та в гори,
Почни орати та копати,
Держи себе і думку свою

В тіснім, як найтіснішім крузі,
Жий простов, грубов стравою,
Мов віл з волами, в труді і натузі,
Сам хліб свій із землі збирай
І сам не брідься землею ту гноїти,—
Се спосіб найліпший, те знай,
На тридцять літ помолодіти.

Фавст.

Не звик я тому і не мій то пай
За плуг і за мотику братись,
В тіснім кружку томитися, як раб.

Мефістофель.

Га, то до відьми мусиш вдатись.

Фавст.

Но чи ж не мож без ветхих баб?
Ти сам той вар не можеш зготувати?

Мефістофель.

От то б я мав чим гріти руки!
Я за той час мостів звезду зо сто.
Не лиш умілості і штуки,
Але й терпцю тра на тото.
Багато літ в тиші над тим ся пріє,
Заким напій прокисне і зміцніє,
І тисячі всіляких див
До нього треба доложити!
Чорт, правда, того ї навчив,
Но чорт не втне цього зробити!

Побачивши малп.

Ади, що за красота, га!
Це служниця, а це слуга.

До малп.

А що, не дома господині,

Малпи.

В гостині!
Варом хлюсть!
В комен шусть!

Мефістофель.

А довго вна світами фіє?

Малпи.

Допоки жар лапки нам гріє.

Мефістофель

до Фавста.

А що, не гарні скотенята?

Фавст.

Ледве що бридше в світі є.

Мефістофель.

Ні, я волію надо все

З таков худобов розмовляти.

До малп.

Скажіть ми, опуди прокляті,

Що тут в кітлі тім варите?

Малпи.

Пісний росіл для жебраків.

Мефістофель.

Го, го, на те є моц їдців.

Малпjak

підповзує й леститься до Мефістофеля.

О, сядьмо до карт,

А ти грай на жарт,

Чей я вигравав бим.
Бо тяжко так жить;
Коб грошей досить,
То й розум мав бим!

Мефістофель.

Щаслив би був малпак хоч в часті,
Щоб міг ще на льотерью класти.

Між тим молоді малпенята бавляться великою кулею
й виточують її на серед хати.

Малпак.

Так світ іде:
Знесесь, паде,
А все вертиться;
Звенить, мов скло:
Пусте нутро,—
Чи штука збиться?
Тут мов срібло,
А тут ото
Ще більш блищиться!..
Мій синку, ні,
Пантруйсь її,
Се куля з глини,—
Зіб'єш її,
То й сам загинеш!

Мефістофель.

А це решето?

Малпак
здіймає решето.

Як злодій хто,
То гнеть го пізнати.

Біжить до малпи і каже їй дивитися крізь решето.

Поглянь в решето!

Так, злодій ото?
Лиш не смієш го назвати⁸⁵).

Мефістофель
зближається до вогню.
А цей казан.

Малпак і малпа.

Отто балван,
Не зна, що казан!
Отто му дивниця.

Мефістофель.
Нечемна скотино!

Малпак
дає му мітлу.

Це берло, возьми-но!
Сідай, ось столиця!
Силує Мефістофеля сісти на кріслі.

Фавст

котрий увесь той час стояв перед дзеркалом, то наближа-
ючись то відступаючи.

Що бачу? Чи краса ось всіх світів
В тім дзеркалі мені сь явила?
Ах, серце, дай ми найшвидшії крила,
Щоб я до неї долетів!
А як на іншій місці стану,
Зближусь, погляну з сторони,
То бачу лиш, мов мглу рум'яну,
Найкращий образ жінчини!
Чи є ж така краса на світі?
Чи в тім розкішнім тілі злиті
Найвищі розкоші небес?
Чи щось подібне на землі найдесь?

Мефістофель.

А вже ж, як бог шість день томився,
І сам вкінці ще похвалився,—
То, певно, щось не з-проста змайстрував.
Сим разом налюбуюсь доволі,
Но гнеть¹ будеш таку вже чічу² мав,
Що кращої по вік не схоче долі,
Хто раз в обняттях її тримав.

Фавст раз-у-раз глядить у дзеркало. Мефістофель, протя-
гуючись у кріслі й помахуючи мітлою, говорить далі.

Ось тут сиджу, мов цар на троні,
І берло маю, лиш що-м не в короні.

Малпята

котрі досі між собою розмовляли різними дивачними зна-
ками, приносять Мефістофелеві корону з великим криком.

О, будь лиш деспотом,
І кров'ю і потом
Корону зліпи!

Сіпають корону незручно, розривають її на два кусні
і скачуть з ними довкола.

Ми вчули, прозріли!
Ми слів ся дівміли
І ліпим стихи.

Фавст

проти дзеркала.

Ах, в голові мені мутиться!

Мефістофель

показуючи на малпи.

Мені самому вже розходяться клепки.

¹ Гнеть — скоро.

² Чіча — красуня.

Малпи.

А як пощаститься,
То можуть лучиться,
В стихах і — думки!

Фавст

як уперед.

Ах, жар якийсь палить ми душу!
Ходімо швидко відси геть!

Мефістофель

як уперед.

Ну, те бодай признати мушу,
Що кожне справдішній поет.

Котел, від котрого малпа була віддалилася, починає
збігати, повстає велика поломінь і бухає до комина.

Чарівниця влітає крізь поломінь з страшним криком.

Чарівниця.

Ай! Ай! Ай! Ай!
Проклята малпо! О, чекай!
Чи так сидиш коло кітла?
Не бачиш, що-сь мене спекла?
Проклята твар!

Побачивши Фавста і Мефістофеля.

А це тут що?
А ви тут хто?
За чим тут ви?
Чого прийшли?
Пекольний жар
Вам душу пар!

Зачирає варихою з кітла й бризкає вогнем на Фавста,
Мефістофеля і малпи. Малпи пищать.

Мефістофель

обертає замітавку, котру досі держав у руці, і б'є по горшках та фляшках.

Тарах! Тарах!
Горшки на прах!
На прах все скло!
Це жарт, падло!
Це такт лишень
Твоїх пісень!

Чарівниця, люта й перелякана, відступається.

Не пізнаєш мя? Черепе! Почваро!
Не пізнаєш царя і пана свого?
Лиш ми ся руш, то б'ю, куди попало,
Здавлю тебе й тих твоїх малп до того.
Про цей червоний кабат вже забулась?
Не знаєш вже косиць тих з когута?
Чи на моє лице хоч раз зирнулась?
Чи хочеш знать, яке моє ім'я?

Чарівниця.

Ах! Ах! Простіть лихий привіт!
Но де ж копито ваше, пане?
І круків ваших также ніт³⁶)...

Мефістофель.

Цей раз нехай на тім і стане;
Бо справді, купа вже часу,
Як ми не бачились з тобою.
Та й поступ, що ввесь світ попсув,
І чортові не дав спокою:
Старих страшилищ вже рогатих,
З хвостами, кіхтями й за гроші не видати.
Що ж до копита—того збутись годі,—
Але й воно тепер не в моді;

То ж я, як многі молоді панки,
Віддавна ношу вже ватовані литки.

Чарівниця
підскакуючи.

Трохи з утіхи не скажуся,
Що сам пан чорт відвидів мя.

Мефістофель.

Ні, бабо,—я вже так не звуся.

Чарівниця.

Чому? Що винно вам ім'я?

Мефістофель.

Воно давно пустов вже казков стало!
Но люди тим не поліпшили ще:
Лихого збулися, але лихе зістало.
То ж ти бароном зви мене;
Я шляхтич і магнат, як всі магнати,
Шляхецька кров у моїх жилах б'є;
А це мій герб, коли-сь цікава знати.

Робить неприличний рух.

Чарівниця
безмірно регочеться.

Га, га! Така вже ваша вдача!
Ви, як були сміхун, так є.

Мефістофель
до Фавста.

Мій друже, ось навчися, бачиш,
Як з відьмами заховуватись тре.

Чарівниця.

За чим же ви, панове, загостили?

Мефістофель.

Порядну чарку звісного пиття;
І то найстаршого! Літа
Подвоюють його чарівні сили.

Чарівниця.

Охітно! Фляшка ось, адіт-ко,
З котрої п'ю й сама нераз —
І не смердить вам ні крихітку, —
То радо чарку дам для вас.

Потихо.

Но знаєте, як вип'є її сей пан
Без приготовки — мусить згинуть.

Мефістофель.

Це добрий друг, то шкоди му не вчинить;
Я сам ще сили му додам.
Обчеркуй круг, примову відчитай
І сміло повну чарку досипай!

Чарівниця з таємничими рухами обчеркує круг на землі
і вставляє туди дивовижні речі; між тим фляшки по-
чинають дзвевіти, котел дудніти, і творять музику. Вкінці
чарівниця приносить велику книгу, ставить малпи в сере-
дині круга, — вони мусять піддержувати книгу і присвічу-
вати похіднею. Вона киває на Фавста, щоби ввійшов в обруб
круга.

Фавст

до Мефістофеля.

Ні, що це все значить, скажи ми?
Безумні міни, глупа штука,
Ця найтупіша ошука, —
Давно їх знаю й бриджусь ними.

Мефістофель.

Е, байки. Це ж усе на сміх!
Лиш ти не будь такий гнівненький.

То все лишень лікарські витребеньки,
Щоб ти¹ напій поскуткувати² міг.

Силує Фавста вступити в обруб круга.

Чарівниця

з великим запалом починає читати з книги:

Це знай: з одного
Зробити много,
А два—овва!
А три зрівняти,
То будеш багатий.
Чотири пусти.
З п'яти і шости,
Сім, вісім вкрути.
А дев'ять—одниць,
А десять—то нич,
Оце рахуба чарівниць!

Фавст.

Стара, здаєсь, в гарящі це мурчить.

Мефістофель.

Це ще не швидко ся й скінчить!
Вся книга отаким набита;
Я ж сам ліпив ї довго, кожний стих!
Бо суперечність цілковита
Однако темна для розумних і дурних³⁷.
Мій друже, штука є стара й нова,
Лиш те однако від віків ведеться,
Що, вбрана в таємничі слова,
Брехня за правду видається.
„Один во трех, а три в однім“
Плетуть і вчать безпечно всюди;

¹ Ти—тобі. ² Поскуткувати—принести користь.

Люд слухає і мислить: Прецінь в тім
Щось трохи й правди мусить бути.

Чарівниця.

Високий дар,
Науки чар
Закритий очем люду;
Не думай лиш,
А він, уздриш,
Сам дасться ти без труду.

Фавст.

Що за безмислиці вна меле?
Сейчас ми пукне¹ голова!
Здаєсь, що ляпають круг мене
Сто тисяч дурнів ті слова.

Мефістофель

до чарівниці.

Досить, досить! Хороша з тя ворожка!
Давай напитек, наливай
Повніську чарку аж по край!
Для мого друга він не шкодить ані трошка:
Він много вже градусів перебув
І не одним ся варом захлиснув.

Чарівниця з многими церемоніями наливає напитек у чарку; коли Фавст підносить її до уст, повстає легка поломінь.

Лиш сміло пий. Раз, два, і вже!
Сейчас ти в серці мов розтає.
Хто з чортом за пан-брат жиє,
Чей той огню ся не злякає.

Чарівниця розмикає круг, Фавст виходить.

Тепер тра руху. Живо геть ходім!

¹ Пукне—трісне.

Чарівниця.

Най вам з напичком щаститься!

Мефістофель.

А як бим міг ти прислужитись в чім,
В Вальпургієву ніч впімнися.

Чарівниця.

Ще на́ вам пісеньку. Порою
Співати—легко так стає.

Мефістофель
до Фавста.

Ходи бо лиш, ходи зо мною!
Тра продоху, щоб міць напою
Пройшла все тіло, все нутро твоє.
Відтак в шляхотній лінії засмакуєш,
А швидко радісно почувеш,
Як в серденьку любов росте, підфиркує.

Фавст.

Стій, най ще в дзеркало хоч раз зирну
На ту пречудну жінчину!

Мефістофель.

Ні, ні, та ж живо ти правдиво
Побачиш її перед собою.

Зтиха.

Як сей напій ввійде ти в кров,
Побачиш в кожній бабі диво!

ВУЛИЦЯ

Фавст. Маргарета переходить.

Фавст.

Прекрасна пані, можу сміти
Вам супровід свій предложити.

Маргарета.

Не пані я й не красна я,
До дому я зайду й сама.

Випрочуєсь і відходить.

Фавст.

Їй богу, красне це дитя!
Такого ще й не бачив я.
А звичайненьке, а учтиве,
При тім крихітку й ущипливе.
Уст рум'янець і блеск лиця
У тямці ми до днів кінця!
А як очиці хилить вділ,
Глибоко вбилось ми в серденько;
А як підв'язана куценько;
На це би я ввесь вік глядів.

Мефістофель надходить.

Фавст.

Чу, дівку сю ти мусиш ми дістати!

Мефістофель.

Котру?

Фавст.

Що ось пройшла тудя.

Мефістофель.

Онту. Ця прямо від попа!
Гріхів ходилась сповідати.

Край сповідниці я пропхавсь:
Дітвак зовсім невинний, милий,—
Так за ні за що й сповідавсь!
Над нею я не маю сили.

Ф а в с т.

Та ж їй вже звиш штирнадцять літ.

М е ф і с т о ф е л ь.

Говориш, як той Луць Ледащо,
Що мов то кожний гарний цвіт
І кожна ласка й кожна честь
Для нього тільки в світі й єсть;
Та ба, не все йде так гулящо!

Ф а в с т.

Мій пане отче катехито,
Покинь же ти плести мораль.
Кажу ти куцо й вузловито:
Коли ця любочка найдаль
Цю ніч ще не буде зо мною,
То ми розстанемся в ту мить.

М е ф і с т о ф е л ь.

Що? Як? Подумай бо лишень!
Тут треба би найменш сім день,
Щоб нагоду лиш висмотрить.

Ф а в с т.

Коб мні лиш сім годин спокою,
То й чорта б ми не тра з собою,
Щоби цю птичку уловить.

М е ф і с т о ф е л ь.

Говориш, мов який владика.
Но змилуйсь,—треба пострівуть!
Бо що в тім—прямо все дістать?

Та й розкіш то не так велика,
Як сли вперед і вскісь і всклесьь
Через усяку круцю-крацю
Переволочиш свою цяцю,
Як це у повістях ведесь.

Фавст.

Апетит я без того маю.

Мефістофель.

Та ні, без жарту й без гніву,
Повір ми, швидко до ладу
З тов квітков не дійдем, те знаю.
Бо приступом тут годі взяти,
То ж тра на хитрощі ся вдати.

Фавст.

Дістань ми що з її майна!
Веди мя, де живе вона!
Дістань хустинку з її груди,
Хоч підвязку, любови для остуди!

Мефістофель.

Нехай же! Знай, що твому лишку
Прислужний я і помічний,—
То ж днесь тя ще на кілька хвиль
Я заведу в її світличку.

Фавст.

Побачу її? Дістану?

Мефістофель.

Ні!

Вона пройдеться до сусідки,
Між тим ти можеш сам, без свідків,
В надії радощів будущих
Надихатись хоч воздухом її.

Фавст.

Ну, то ходім.

Мефістофель.

Ні, завчасу ще.

Фавст.

А дар для неї зладь мені!

Відходить.

Мефістофель.

Сейчас і дар? Красно! На щастя!

У мене в місці не однім

Заритий з давна скарб,— ходім

Та перегляньмо, чей що здасться.

ВЕЧІР

Невелика, чиста світличка

Маргарета

заплітає і підв'язує коси.

Що б я дала, коб хто сказав,

Що то за пан мя днесь займав?

І що вже статний, смілий з ходу,

І, видно, що з високог' роду;

Це так таки з чола му світить,—

Бо де ж би інший міг це сміти?

Відходить.

Мефістофель і Фавст.

Мефістофель.

Сюда. Тихенько лиш, тихенько!

Фавст

помовчавши хвилю.

Остав мя тут самого пів хвилини!

Мефістофель

нипаючи довкола.

Не кожна дівчина держить все так чистенько.
Відходить.

Фавст

оглядаєсь кругом.

Прийми мя, сумерку любий,
Що тут вітаєш в тій святині!
Най в серці защемить солодка біль любовна,
Що, ув'ядаючи, жие росов надій!
Як все вкруг сумирним чувством,
Довіллям дише тут й ладом!
В тій бідності що за багатства повня,
Що за рай в кліті тій тісній!

Кидаєсь на шкіряне крісло коло ліжка.

Прийми мя ти, що предків ще часом
Одверто в болях, радощах приймало!
Як часто цей батьківський трон
Дітей громадка шумно окружала!
Тут може й любочка частенько,
З дитячим, повним личком, веселенько
Дідуса в в'ялу руку цілувала.
Я чую, дівчино — твій дух,
Ладу й достатку, віє тут вкруг.
Він, що навчає тя, мов мати,
Ковёрцем чисто стіл вкривати,
Піском поміст в узорі посипати,
О, любі ручки, золоті,
Що творять рай в хатині тій!
А тут?

Піднімає заслону ліжка.

Розкішний жас мене проймає.
Тут я б годинами сидів!

Ах, тут в повіттю чудних снів
Дівиця-ангел доростає!
Дитя лежало тут, у серці
Спокійно тліла грань життя,—
І в чистім, тихім тім кубелці
Розвився образ божества!

А ти, що привело тебе сюда?
Як зрушена душа моя до дна!
Зачим ти тут? Який у серці неспокій?
Нужденний Фавсте, ти мов сам не свій!
Чи чар який мя обіймає?
Я прямо розкоши бажав,
І ось увесь в любовнім сні розтав!
Чи ж кожний повів вітру нас змінє.

А як вона б вийшла в тій хвилі,
О, як же б гріх тя твій вкарав!
Великий Фавст, немов хробак без сили,
Немов дитя до ніг би їй упав!

Мефістофель.

Вона надходить! Проч, хутенько!

Фавст.

Проч! Проч! Не вернись тут вже я!

Мефістофель.

Ось скриночка, досить важкенька, —
Де-м взяв її,—це вже річ моя.
Сюди до шафи встав її живо!
Кленусь ти, їй аж дух запре;
Я там наклав таке вже диво,
Що й не таку, як ця зведе,
Хоч то жарт жартом, а дитя дитятем.

Фавст.

Чи класть, чи ні?

Мефістофель.

Що? Ще питати?

Чи може скарб волиш для себе взяти?

Як так, то раджу скупості вашої

Часу си не теряти преці,

І труду лишнього мені не завдавати.

Я й не гадав, що ти скупого роду!

Я тут чоло тру, в голову заходжу —

ставить скриночку в шафу й затручує дверці на замок

Ходім, раз, два!—

Щоб любе, гарнее дитя

Тобі до серця приєднати,

А ти глядеш,

Мов на прелекцію в клясу йдеш

І ось перед тобою жива

Фізика й метафізика!

Ходім! Відходить.

Маргарета

з лампою в руці.

Як душно, парно тут мені! Відчиняє вікно.

А й не теплò так надворі.

Так якось ми, й сама не знаю!

Коб хоч прийшла матуся живо.

По тілі дрож ми пробігає!—

Дурна я дівка, боязлива!

Зачинає роздягатись і співає.

Був в Тулі³⁸) цар, що вірність

До смерти доховав,

Від вмершої коханки

Він злоту чарку мав.

Над все її цінив він,

Пив з неї що пиру;

А кілька з неї пив він,
Слезилось з віч йому.

А при смертній годині
Він царство поділив,
Усе лишив родині,
Лиш чарку не лишив.

На царський пир послідній
Зазвав всі лицарі
В високий двір прадідний
Над морем на скалі.

Там став старий і в чарку
Ще раз вина зачер,
І спорожнив, і шпарко
У море чарку верг.

Ще зрів, як вал її точить,
Як блисла, йшла до дна,—
Йому померкли очі,—
Не пив вже більш вина.

Відчиняє шафу, щоби в неї скласти одержу, і надигає
скриньочку.

Де тут та гарна скринька ся взяла?
Та ж шафу певно я замкла.
Дива дивні!
Не знати, що там в ній?
Це, може, застав хто приніс,
Щоб в мамі грошенят позичить?..
Ось на шнурочку ключик висить.
Ану лиш, отвори, не бійсь!
Це що? Мамунцю рідна! Глянь,
Такого-м, як жию, ще не видала!
Се стрій! В такім найбільша з пань
В найбільше свято б ся не повстидала.
Чи гарно б в тім ланцку мені?
І хто це тут лишити міг?

Пристроююсь у клейноти і стає перед дзеркалом.

Коб ті ковтки були мої!

Вже зараз подібніше в них.

Бо що нам молодість, краса найкраща?

Воно то гарно, добре з тим,

Та тільки ж бо й кінець за цим:

Хто похвалить, а хто й плечима стисне!

До золота тисне,

До золота висне

Ввесь світ! Ах, бідність наша!

ПРОХІД

Фавст проходить задуманий, Мефістофель приступає до нього.

Мефістофель.

На всю погорджену любов!

На всю пекольную смолу!

Кобим ще гірше що найшов,

Щобим лиш клясти мав кому!

Фавст.

Ти що? Чи хто тя де шпигнув?

Таке лице, як жив, ще не видав я.

Мефістофель.

Коли б я чортом сам не був,

Сейчас би чорту ся віддав я.

Фавст.

Чи з глузду нині з'їхав біс?

Ялось тобі метатись, мов скажений!

Мефістофель.

Гай, гай. Стрій, що для Гретхен я приніс,

Тепер в попівській вже кішені!

Як скоро мати стрій узділа,

Сейчас аж дроз по ній пробігла:
В старої гострий ніс на те,
Все в евангелію го пхає
І зараз всяку річ пізнає,
Чи що безбожне, чи святе.
А стрій — пронюхала наскрізь,
Що він з добром туди не вліз.
„Дитинко, — каже, — неправе добро
Мутить нам душу, сушить кров!
Віддаймо матці божій це,
Вна маннов з неба нас напасе“.
Гретуся ротик скривила любий:
Дармому коню-ді не смотрять в зуби,
А вже ж безбожний той не був,
Хто так го гарно тут придув.
Стара сейчас попа призвала;
Той, скоро цю чудасію вчув,
То аж му слинка в роті стала.
„Так, — каже, — завжди робіть!
Бо той лиш переможе гріх,
Хто власну похіть переміг!
А в церкві добрий є живіт:
Вона краї цілі пожерла,
А ще з перéїду не вмерла;
Лиш церкві, любії народи,
Добро неправее не шкодить“.

Ф а в с т.

То так ся в світі скрізь провадить:
Царям, жидам також не вадить.

М е ф і с т о ф е л ь.

Відтак скінчивши тую мову,
Згорнув клейноти, як полову,
Подякував не менш, не більш,
От, як би за горіхів кіш,

Прирік їм в небі нагороду,
А сам пішов, як камінь в воду.

Фавст.

А Гретхен?

Мефістофель.

Біднятко сидить,
Не зна, що думать, що робить,
Дні й ночі думає про стрій,
Ще більш про того, хто дав го їй.

Фавст.

Жаль, що так тужить моє серденько!
Добудь їй стрій новий живенько;
Тамтой і так не багато був варт.

Мефістофель.

О так, для пана все те жарт!

Фавст.

Роби, як кажу! Ладь все чисто!
Ді її сусідці ми пристань.
Не будь бо, чорте, як те тісто,
І швидко стрій новий дістань!

Мефістофель.

Так, панцю любий, станесь так!

Фавст відходить.

Такий закоханий дурак
Готов вам сонце, місяць, зорі
Для втіхи любці потопити в морі.

Відходить.

ХАТА СУСІДКИ

Марта

сама.

Прости біг муженькові мому:
Не добре він зо мнов зробив!
Пішов си в світ за очі з дому
І на соломі мя лишив.
Та й чи ж то я му світ в'язала? Плаче.
Та й чи ж то я го не кохала?
А може й вмер він!— О, терпіння! —
Кобим лиш мала посвідчіння!

Маргарета приходить.

Маргарета.

Пань' Марто!

Марта.

Що таке, Гретуся?

Маргарета.

Йой, ледве на ногах держуся!
Гляджу, а в моїй шафі знова
Такіська скриночка кедрова,
А в ній клейноти—що я кажу! —
Ще кращі, як тамтого разу.

Марта.

Лиш мамі не кажи ти нич,
Бо занесе знов до попа.

Маргарета.

Глядіте лиш! Смотріте лиш!

Марта

пристроює її.

О, ти щасливеє дитя!

Маргарета.

Лиш жаль, в тім строю йти не можу
Ні вулицею, ні в церков божу.

Марта.

До мене лиш частенько забігай,
Тут нищечком у стрій вберися,
Перед дзеркалом з годинку проходися, —
Самі мем любитись знай.
А там при нагоді, при святі
Мож це й те звільна між людей вказати.
То раз ланцюк,
То знов з перел ковток, —
А мати—відки й як—сама не буде знати.

Маргарета.

Хто ті скринки приніс? Я й здумати не можу!
Знать в тім несамовите щось.

Хтось стукав.

Йой, чи не мама стучить осьь.

Марта

визирає крізь заслінку.

Це пан якийсь незнаний. — Прошу!

Мефістофель входить.

Мефістофель.

Ласкавих пань перепрошаю,
Що прямо так іду до хати, —

Перед Маргаретою відступає з пошаною назад.

Пань' Марти Швертляйн я шукаю.

Марта.

Це я. Що мають пан сказати?

Мефістофель

зтиха до неї.

Вже знаю вас,—це мні досить.
Тут гість високий в вас гостить...
Даруйте смілість ви мою,—
А я зполудня знов прийду.

Марта

голосно.

Гретусю! Богоньки кохані!—
Пан мислить, що ти ясна пані.

Маргарета.

Я бідна міська дівчина;
Спасибі панській доброті!
Це не мої клейноти ті.

Мефістофель.

Тут не в клейнотах діло, ні;
Ввесь склад ваш... ви проймаєте очима...
Я рад, що мож остатися мені!

Марта.

Що ж пан приносять? Рада б знати.

Мефістофель.

Волів б я ліпшу звістку мати.
Но в гнів вам чей ся не подам—
Ваш муж умер, кланяєсь вам.

Марта.

Вмер? Любчик мій! Ох, бідна я!
Мій муж вмер! Гину й я сама!

Маргарета.

Ах, пані Марто, не сумуйте!

Мефістофель.

Вже ж до кінця сумну вість вчуйте.

Маргарета.

Я пок жию, нікого б не любила,
Бо страта б в гріб мя положила.

Мефістофель.

Утіха й смуток все йдуть в парі.

Марта.

Но що ж з ним сталось, мовте далі!

Мефістофель.

Що ж? Вічним сном сопочиває
У Падуї, в італьськїм краї,—
В святог' Антонія столиці,
Лежить в посвяченій землиці.

Марта.

Чи більш не маєте нічого?

Мефістофель.

Є, заповіт важкий, побожний!
Кажіть відправити три сотки служб за нього.
А впрочім мій кошіль порожній.

Марта.

Що! Ні пригісника, ні дару дорогого?
Що кожний столярчук на дні мішка вкриває,
Домів на пам'ятку ховає,
І радше жебрає, а не діткнесь до нього!

Мефістофель.

О пані, з серця жаль ми вас;
Но справді грішми надто не метав він,

Та й то гріхи свої оплакував не раз,
Но більше ще свою недолю проклинав він.

Маргарета.

Ах, що ті люди так терплять недолю!
За упокій його не раз ся й я помолю.

Мефістофель

до Маргарети.

Ви варті зараз найліпшого мужа,
Любеньке, гарнее дитя.

Маргарета.

Ах ні, це ще завчасно дуже.

Мефістофель.

А як не мужа, то хоч любаска.
Бо це ж найкращий дар небес,
Таку милу людину тулити до груді.

Маргарета.

О, в нас воно так не ведесь.

Мефістофель.

Ведесь, чи ні, а якось то вже буде.

Марта

до Мефістофеля.

Розказуйте ж!

Мефістофель.

Я був при нім, коли вмирав;
Не скажу, щоб на гною він лежав,
А так, на мерві... Но по християнськи вмер,
Та й то, казав, що ще на гірше заслужив.
„Ах,— зойкнув—сам себе ненавиджу тепер,

Що-м так заробок свій, що жінку так лишив!
Ах, згадка та, то смерть моя!
Коб лиш вона мя в сім життю простила!“

Марта

плаче.

Мій добрий муж! Все му простила я!

Мефістофель.

„Но видить бог, вна більш від мене завинила“.

Марта.

То бреше! Що, брехать на пів вже в гробі!

Мефістофель.

Він, певно, вже не тямив сам о собі,—
Це так і знать було по нім.

„Ой, то ж то—каже—празник з нею мав я.
Спершу дітей, відтак хліб для дітей старав я,
Та й хліб не в значінню тіснім,—
Та й ще спокою й хвилі не зазнав я“.

Марта.

Чи ж вже про вірність, про любов забув,
Про труд, старунок в дні і ночі?

Мефістофель.

О ні, нераз сердешно вас спімнув.
„Коли—казав—я з Мальти плив,
Моливсь за жінку і дітей що моци:
І справді, небо нам сприяло,—
Наш корабель судно турецькеє зловив,
Що скарб великого султана в собі мало.
Тут дільність получила плату,—
І я дістав, як випадало,
Тож часточку, та й то багату.“

Марта.

Ой, ой! І де ж? Чи де зарив?

Мефістофель.

Бог знає, де з вітрами ї пустив!
Хороша панночка зуймила го собою.
Коли в Неаполі блукав він самотою:
Від неї він любви й добра зазнав,
Що аж до смерти споминав.

Марта.

Опришок! Власні діти обікрасти!
І вся недоля, горе все
Від привичок гидких не здужало го спасти!

Мефістофель.

Га, так за теж він і помер.
А бувши вами, я б тепер,
Як слід, в жалобі рочок походив,
Між тим тихцем за другим де смотрив.

Марта.

О боже, як був перший мій,
Такого й не найду я вже.
Скрійненький, що баранчик твій.
Лиш що любив занадто вандрувати,
Жінок чужих, вино чуже,
І в ті прокляті кости грати.

Мефістофель.

Ну, ну, чого ж ще й більш жадати,
Сли з свого боку й він на вас
Крізь пальці поглядав не раз?..
Їй богу, на таке б я й сам
Віддав охітно руку вам.

Марта.

О, пан ласкавий жартувати!

Мефістофель

до себе.

Тра живо шмаття забирають!

Ця й чорта би могла за слово взять.

До Маргарети.

Що ж в вашім серденьку чувати?

Маргарета.

Що пан хотіли тим сказати?

Мефістофель

до себе.

Невинне, добрее дитя!

Голосно.

Прощайте, пані!

Маргарета.

Прощайте!

Марта.

О, скажіть іще мені!

Я посвідчення хтіла б мати:

Де, як, коли мій муж умер і погребен?

Порядок люблю я з давних давен,

То хтіла б смерть його й в газетці прочитати.

Мефістофель.

Так, пані, свідків двох присяга

Ствердить всю чисту правду тут.

Є в мене ще кумпан добряга,—

З ним разом станемо на суд.

Я з ним сюда прийду.

Марта.

О, прошу.

Мефістофель.

І дівчину сесю хорошу! —
Хлопак хороший і бувалий,
З паннами чемний і удалий.

Маргарета.

Я би пред ним встидалась стати!

Мефістофель.

Ні, хоч би й пред яким царом!

Марта.

В городці тут край мої хати
Панів мем ждати вечером.

ВУЛИЦЯ

Фавст і Мефістофель

Фавст.

А що? чи йде? чи швидко буде?

Мефістофель.

А, браво! Бачу, ви в огні!
Живенько Гретхен ваша буде.
Ще днесь в сусідки ввидите її.
Це баба мов сотворена
На циганку та на звідницю.

Фавст.

Це славно.

Мефістофель.

Но й від нас жадає дещо вона.

Фавст.

Ну, звісно, не буде ж служити нам за дар-
мицю.

Мефістофель.

Нам лиш присягою тра посвідчить,
Що труп її нетяги-мужа
В землі свяченій в Падуї лежить.

Фавст.

Красно! Прийдесь вперед до Падуї чемшить.

Мефістофель.

Sancta simplicitas! О те не йде так дуже;
Лиш присягни, хоч і не знаєш, на що.

Фавст.

Як ліпших ніт доріг, то ввесь твій плян ні
за що.

Мефістофель.

Так ось це ти, угодниче святий!
Чи ж перший раз це в житті своїй
Фальшиво меш свідчити ти?
Чи ж ти про бога, світ і що движесь в нім,
Чи про людей, що в серці й мислі б'єсь їм,
Не плів премудрих дефініцій
Безстыдно, сміло в очі всім?
А розібравши все по нитці,
Скажи, чи знав ти більш о тім,
Як і о Швертляйновій смерті?

Фавст.

Ти був і є брехун, крутар упертий.

Мефістофель.

Ба, як бим річ та трохи глибш не знав!
Бо завтра впять, по ширій честі,
Будеш, щоб бідну Гретхен звести,
Любов їй вічну присягав.

Фавст.

І то сердешно!

Мефістофель.

Гарно й чисто!
Відтак про вірність віковисту,
Про всепотужнее, єдине
Чуття — чи це тож з серця йти-ме?

Фавст.

Мовчи ж! Іти-ме! — Що чувствую,
І те чувство, і бурю тую
Назвати — назви не нахожу.
І всіми змислами по світі броджу,
Всі найвищі слова хапаю,
І той пожар, котрим палаю,
Безмірним, вічним називаю —
Чи й це чортівська мана?

Мефістофель.

А правда все таки моя!

Фавст.

Послухай — тям си те,
І прошу тя, щади моєї груді —
Хто хоче мати верх, а язиком плете,
Той певно верх і мати буде.
І ну тебе! балакати дарма!
Твій верх, бо в мене виходу нема.

ОГОРОД

Маргарета попідруч з Фавстом, а Марта з
Мефістофелем проходжуються.

Маргарета.

Я знаю, пан мя лиш щадить,
Знижаєсь, щоб мя завстидати.
То подорожній вже так звик
По доброті чим будь ся вдоволяти;
Бо чи ж могла б моя убога мова
Панів так мудрих звеселять?

Фавст.

Оден твій погляд, одно слово
Більш веселить, ніж мудрість всього світа.
Цілує її руку.

Маргарета.

Не безпокійтесь! Як же ж мож ї цілувать?
Така негарна, відробітна!
Що вже я ними отіпаю!
Бо мамця й хвильки не спускають. Проходить.

Марта.

А ви, мій пане, швидко знов в дорогу?

Мефістофель.

Повинність нас, заробок пре до того.
Не одно місце й жаль нам покидати,
Та що ж, дарма, не мож ся оставати.

Марта.

Ще в молодих літах воно ввійде,
Свобідно вшир і вздовж гулять світами;
Но як недужий вік прийде,

Ох, прикро ж то тоді, мій пане,
Самотно плентатись д могили.

Мефістофель.

З тривогов жду приходу тої хвилі.

Марта.

То ж завчасу надуматися тре. Проходять.

Маргарета.

Так, з ваших віч, із ваших слів!
Все в вас укладне, чемне, вчене;
Но в вас досить приятелів,
Що розумнішії від мене.

Фавст.

О, серце, вір! Що ся розумом величає,
Се часто лиш обмеженість горда.

Маргарета.

Невже ж.

Фавст.

Ах, що ніколи ж то невинність, простота
Святої своєї вартости не знає!
Що скрійність, смирність,—найвищії дари,
Якими нас могла природа наділить.

Маргарета.

Коби ви о мні лиш хвилинку спогадали,
Я вже о вас буду нагадувать досить.

Фавст.

А дома ти сама частенько?

Маргарета.

Так, наше ґаздівство маленьке,
А все ж його доглянуть тра.

Слуги нема; вари пери, сама,
І ший і бігай день від дня,
А мамця ще за що-гідня
Такі гостренькі!
Та й то не те, щоб конче нам хилитись,—
Ми скорш, як хто, могли б повеселитись!
Отець лишив добра чимало,
Домок, садок за міськов брамов.
Та вже тепер мені геть лекше стало;
При воську служить брат,
Сестричку поховали.
Вже з тим дитятем ми грижі зазнали;
Но я б воліла й більше ще зазнати,
Так ми було дитя те миле.

Фавст.

І ангел, сли таке як ти.

Маргарета.

Я згодувала го,—як щиро мя любило!
Вродилось вже по татовій смерті;
І мамця тяжко так тоді лежали;
Що ми й не думали, щоби ся ще підняли,
Вже аж геть-геть ставало ліпше їм.
То вже ж не їх була і сила в тім,
Щоб те малесеньке кормити.
То я сама го мусіла жити
Водою й молоком, і так моє вно стало.
До мене перший раз ся усміхало,
У мене на руках трепалося, виростало.

Фавст.

То ж то була для тебе розкіш чиста.

Маргарета.

Но, певно, і важких годин чимало.
Вночі маленької колиска

Стояла коло мого ліжка;
Як тільки рушиться, а я вже тут:
То ї напою, д собі покладу,
То, як не хоче втихнуть, не кладуся,
Підгуцкуючи вдовж по хаті перейдуся;
А рано йди до річки прать,
Відтак на ринок, їсти ладь,
І раз-у-раз как день за дньом.
То, пане мій, не стане й сил часом;
За те ж їда, за те спокій смакує. Проходять.

Марта.

Вже ж бідні ті жінки, бігмє!
Старий кавалер все си з них кепкує.

Мефістофель.

Най лиш таку, як ви, найде,
А швидко в серці інший потяг вчує.

Марта.

Скажіть одверто: ви найшли дещо,
Що ваше б серце д собі притягло?

Мефістофель.

Га, власна хата, добрая жона:—
Надзлото й перли їм ціна.

Марта.

Ні, но чи де наймильш вам, найприємно?

Мефістофель.

Приймали нас усюди дуже чемно.

Марта.

Я не про те, а про правдиву щирість тую...

Мефістофель.

З жінками я ніколи не жартую.

Марта.

Ах, ви мене не поняли!

Мефістофель.

Жаль дуже!

Но то-м поняв, що ви ласкаві дуже. Проходять

Фавст.

Так ти мя, ангеле, сейчас пізнала,
Як скоро я в город ввійшой?

Маргарета.

Чи ж ви не виділи,—я очі вділ схиляла.

Фавст.

І ти простиш, що стрітившись з тобою,
Таким зухвалим я вказався,
Коли ти ген-то з церкви йшла?

Маргарета.

Ніколи мні злучай подібний не лучався,—
Я страх змішалася була;
Ніхто о мні не міг сказать нич злого.
Ах, думаю, чи з ходу, складу мого
Він що безстидне міг, нечемне щось узнать?
Охота го взяла ні з сього ані з того
Так прямо з цею дівков починать!
Но щось—признатись, я й сама не поняла—
За вами стало гнеть у серці шевелитись;
Но знаю, що-м сама на себе зла була
За те, що не могла на вас ще дужче злитись.

Фавст.

Солодка любочко!

Маргарета.

Постійте ж!

Зриває стокротку й обриває листочок за листочком.

Фавст.

Що се? На букет?

Маргарета.

Ні, іграшка така.

Фавст.

Яка?

Маргарета.

Ідіть бо геть,

Не смійтесь! Обриває й шепче.

Фавст.

Що ти шепчеш так?

Маргарета

на пів голосно.

Скажи ми, квіточко-сестричко,
Чи любить мя? не любить мя?

Фавст.

Ти золоте, небесне личко!

Маргарета

обриває далі.

Любить—не любить—любить мя—

Не любить.— Вириваючи послідній листок з сердечною
втіхою.

Любить мя.

Фавст.

Так, серденько! Най цей квітки ворожба
Буде для тебе гласом бога!
Так, любить тя! Чи знаєш ти, як багато
В тім слові: любить тя! Бере її за обі руки.

Маргарета.

Дрож мя пройма!

Фавст.

О, не дужи!
Най погляд той, стиск рук най скаже ти
Те, що не мож сказать словами:
Віддатися зовсім і розкіш чути,
Що вічна мусить бути!
Так, вічна! Бо кінець її,
Була б розпука! Ні,
Без кінця! Без кінця!

Маргарета стискає його руки, вириваєсь і втікає. Він
стоїть хвилю в задумі, а відтак спішить за нею.

Марта

надходячи.

Вже ніч заходить.

Мефістофель.

Нам іти пора.

Марта.

Я б вас просила довше тут остатись,
Но це така поганая нора,
Здаєсь, немов ніхто не має чим зайнятись,
Ніщо творити,
Як за сусіда кожним поступом смотрити.
Ну, і обмовлять, хоч що дій.
А наша п'яночка?

Мефістофель.

Цев стежков фуркла десь.
Веселі пташки.

Марта.

Він, здаєсь, прихильний їй.

Мефістофель.

А вна йому. Отак у світі все ведєсь.

АЛЬТАНКА

Маргарета вбігає, ховається за двері, притулює палець до уст і визирає крізь щілинку.

Маргарета.

Ось він!

Фавст

надходить.

Ах, псотнице, чи так дразниш ти мя!
Чи тут ти? Цілує її.

Маргарета

обнімає його й віддає поцілуй.

Любий мій. Сердечно люблю тя.
Мефістофель стукає.

Фавст

тупаючи ногою.

Хто там?

Мефістофель.

Свої.

Фавст.

Скотина!

Мефістофель.

Час розстатись!

Марта

надходить.

Так, панцю, пізно вже.

Фавст

до Маргарети.

Чи мож вас проводить.

Маргарета.

Ні,—мамця би мене.—Прощайте!

Фавст.

Так, значить,

І розійдемсь? Прощай!

Марта.

Здорово оставатись!

Маргарета.

До звідання.

Фавст і Мефістофель відходять.

Мій милий боже,

Що чоловік такий та передумать може!

При нім з устидом стою я

І такаю на кожне слово.

Яке ж я бідне, глупее дитя,—

І що він в мні найшов такого! Відходить.

ЛІС І ЯСКИНЯ

Фавст сам.

Потужний Духу³⁹), все ти дав мені,

О що-м просив! Не даром ти в огні

Лице своє вказав ми. Ти пречудну

Природу в царство дав мені, дав сили

І почувувати, любитись нею,

І не лиш з дивом, холодно глядіти,—

Ти мені позволив в глиб її грудей,
Як в серце друга щирого, заглянуть.
Ти передо мною ряд живих істот
Ведеш і вчиш мя бачити братів
У тихім дереві, воздусі, воді.
А як у лісі вихр шумить, скрипить,
І велит - дуб, падучи, пні сусідні,
Гілля сусідне гне і вниз друхоче,
А грохнув — горб аж глухо заgrimить, —
Тоді в безпечну мя ведеш яскиню,
Показуєш мене мені самому,
І серця власного глибокі, тайні
Дива розвиднюються предо мною.
А вирне чистий місяць оку мому
В лагіднім блеску, — то з скалистих стін,
З вохких корчів ід мені виринають
Сріблисті по́яви віків минулих
І лагодять важку задуми розкіш.

Ох, що в людей нічо не досконале, —
Це чую днесь! До розкоші тієї,
Що до богів все ближче мя зближає,
Ти мні товариша дав, без котрого
Вже й бути не мóжу: він без серця, зимно
Низить мя перед мнов самим і в ніщо
Одніським словом дар твій повертає.
Він роздуває пильно в моїй груді
Той дикий жар до гарного дівчати,
Так від жадоб до розкоші лечу я,
А в розкоші всихаю без жадоби.

Мефістофель надходить.

Мефістофель.

Ще не доїло ти так жить?
Що в тім за смак і сам не знаю.

Раз стрібувати — ну, приймаю,
Але відтак за чим новим спішить.

Фавст.

От бись си діло краще де найшов,
Не мучив мя в хорошу днинку!

Мефістофель.

Ну, ну, я ти не перерву спочинку, —
На серйю того мні не мов!
Вже ж ти понурий, гострий, примховатий, —
Не горе ми покинуть тя сейчас.
Ввесь день для нього бігай, мов нанятый,
А що робити, що лишати,
Ніколи панові по носі не пізнаш.

Фавст.

От так нівроку! Він ще й лаєсь!
Ще й дякуй му за те, що все ми наприкраєсь.

Мефістофель.

І як же б ти, землі дитя нужденне,
Свій вік корóтав був без мене?
Аж коло мене ти забув
Думками в власній рить утробі;
І коб не я, то ти б вже був
Хробаччя годував у гробі.
Чого по нётрах та яскинях
Полошить сови ти повзеш?
З вохкого мху, підгнилого каміння,
Мов жаба та, поживу ссеш?
Хороша розривка, сказать нічого!
Ти ще не вивітрів з докторства свого.

Фавст.

Чи знаєш, кільки сил нових
Дає мні побут цей в пустині?

Ні, як би ти це збагнув міг,
Ти б того щастя ми не допустив й хвилини.

Мефістофель.

Надземне щастя, що й казати!
Вночі в росі лежать на горах,
І небо й землю братне обнимать,
І вище бога надувають свій порох,
В нутро землі чуттям пророцьким проникати,
Світа сотворення у серці відчувати,
В гордій потузі кат-зна чим впиватись,
То в напливі любови у все переливатись,
Позбувшись людських пут тілесних,
В кінці той надмір розкошей небесних
Скінчить, показує рухом, нехай не кажу, як!

Фавст.

Та тьфу на тя!

Мефістофель.

Це вам не в смак;
Ви вправі сплюнути морально так.
Невинні слухи, бач, те ображає,
Чого невинне сёрденько бажає.
Вже ж я ти тої втіхи не бороню.
Фальшивити часом з самим собою:
Но з тим далеко не зайдеш.
Ти знов лишаєш правую дорогу,
І швидко в давній сум, в безумство та тривогу
Зайдеш, безвихідно зайдеш.
Ти плюнь на це! Твоя голубка квилить,
Тісна їй хата, світ не милий,
О тобі тільки мислить, тужить,—
Так тебе любить вельми дуже.
То зразу бурхала твоя любов,
Як повень бурхає веснов;
Ти филею заляв її сёрденько,

Тепер у тебе знов мілкенько.
Я б думав: замість по лісах блудити,
Воліли б чей вельможний пан
Бідненьку квіточку, чим стан,
За її любов надгородити.
Та ж роком кожна її стає година,
Сидить в вікні, глядить, як хмари по лазурі
Повзуть понад старії міські мури,
Співає: „Ах, коб я була пташина!“
Ціліські дні, аж до півночі.
Часом всміхнесь, то знов без мови,
Часом заплачуть очі,
Відтак, здаєсь, жар гасне в крові,
А все з любови.

Фавст.
Гаде! Гаде!

Мефістофель
до себе.

Ану, чи ми в руки не впаде!

Фавст.

Проклятий, проч іди відсіля!
Про гарний образ той не споминай,
В полубезумний мозок не вливай
Жадоб до ніжного її тіла!

Мефістофель.

Так що ж? Вона мислить, що її покидаєш,
А ти вже й справді пів-на-пів тікаєш.

Фавст.

Я все при ній, будь я й навкрай землі,—
Ні я забути, ні покинуть її;
Ба, завиджу вже евхаристії святій,
Коли її уста до неї ткнуться.

Мефістофель.

Прекрасно, друже! Я тож завиджу тобі
Близнят-ягнят, що серед рож пасуться⁴⁰).

Фавст.

Проч, звіднику!

Мефістофель.

Красно! Ви в крик, я в сміх.

Та ж бог, що хлопця сотворив і дівку,

Сейчас же дав і найкращу сказівку,

Бо сам ізвів до купи їх.

Ходім же ж бо! Чи ж не біду торочу!

Та ж не на смерть вести вас хочу,

А в любочки покій.

Фавст.

Чим райська розкіш при їй груді?

Дай мні ogrітися при ній!

Чи ж я тоску по ній не чую все і всюди?

Чи ж не бурлака я бездомний,

Не нелюд без мети й спокою,

Що б'є о скали з скал, мов водопад, собою,

Реве, валиться в діл бездонний.

А обіч вна, дитя невинне

В хатинці на скалі стрімкій,

І все життя її дитинне,

Ввесь світ її в хатинці тій,

А я, богом проклятий,

Тим не вдоволивсь,

Що-м під скалу підривсь,

Розбив її на штуки!

Ії, спокій її я мусів підкопати!

Ти, пекло, хтіло й тую жертву мати!

Га, чорте, помагай корòтати той час муки!

Що статись мусить, най сейчас ся стане!

Нехай судьба її на мене гряне,

І вна пропаде враз зо мнов!

Мефістофель.

Як знов кипить, палає знов!
Спішись, потіш її, дураче!
Така головка, де вже виходу не баче,
Там зараз думає: от тут кінець прийшов.
Нехай жие, хто сміло ся держить!
Ти ж чей вже почортивсь досить.
А в світі бридшого нема нічого мені,
Як чорт, що дресь з розпуки по стіні.

МАРГАРЕТИНА СВІТЛИЦЯ

Маргарета
при кужильці сама.

Мій спокій пропав,
Ние серце в болі;
Вже ж не вернесь він
Ніколи, ніколи!

Де його лиш ніт,
Там мені могила,
Наче білий світ
Темна хмара вкрила.

У головці мні
Крутиться, мішаєсь,
А серденько в мні
В штуки розриваєсь.

Мій спокій пропав,
Ние серце в болі;
Вже ж не вернесь він
Ніколи, ніколи!

Лиш за ним, за ним
Крізь вікно гляджу я,
Лиш за ним, за ним,
Д ньому з дому йду я.

Статний хід його,
Постать складна, мила,
Усміх уст його,
Ока чудна сила,

Бесіда його —
Шепт чарівних струй.
Устиск рук його,
Ах, і поцілуй!

Мій спокій пропав,
Ніє серце в болі;
Вже ж не вернесь він
Ніколи, ніколи!

Грудь моя за ним
Рветься з цієї клітки.
Ах, обнять його,
І держать на віки!

Цілувать його,
Кілько серцю вгідно,
Сред обнять його
Згинути безслідно!

МАРТИН ОГОРОД
Маргарета і Фавст.

Маргарета.
Признайся ми, Генріх ⁴¹⁾!

Фавст.

Все за весь мій вік!

Маргарета.
Скажи ж, що про релігію гадаєш?
Ти з серця добрий чоловік,
Та бачиться, о ню не много дбаєш.

Фавст.

Покинь це, серце! Я ж тебе кохаю;
Я за коханих кров, життя віддам,
Но церкви, віри я нікому не вникаю.

Маргарета.

Це не гаразд: ти мусиш вірити й сам.

Фавст.

Чи ж мушу?

Маргарета.

Ах, щоб я могла вплинути на тебе!
Ти й не шануєш тайн святих.

Фавст.

Шаную.

Маргарета.

Но не чуєш їх потреби.
До церкви, сповіди давно не ходиш ти.
А віриш в бога?

Фавст.

Кохана, хто ж сказати б смів:
Я вірю в бога!
Спитай попів, спитай мудрців,
Їх відповідь буде мов насміх з того,
Хто їх питав о те.

Маргарета.

Так ти не віриш?

Фавст.

Пійми ж бо мя, ти личко золоте!
Хто сміє го звати?
І хто признати:
Я вірю в нього!
Хто, у кого чуття у серці скажеться,
Устами поважиться
Сказати: я не вірю в нього!
Всеобіймаючий,

Ввесь світ тримаючий,
Чи ж не обняв він, не держить
Тебе, мене, себе самого?
Чи ж небо там над нами не движить?
Земля під нами твердо не лежить?
Чи ж вічні зорі з неба того
Не шлють нам світлий свій привіт?
Чи ж не гляджу в твої я оченята,
І чи не тиснеш все
До серця й голови тобі,
І в вічній тайні не снує
Невидно, видно вколо тебе?
Тим наповни ти грудь свою до краю,
А як чувством зовсім будеш щаслива в собі,
Зви го по своїй уподобі,
Зви: щастя! серце! бог! любов!
Я назви жодної не маю!
Чувство — це все;
А назва — звук і дим,
Що жар небесний закриває.

Маргарета.

Все те ся гарно й добре в'яже;
То само май і панотчик каже,
Лиш трошка іншими словами.

Фавст.

Це кажуть усіма світами
Всі серця у небеснім дому,
А кожне своїми словами;
Чому ж би й я не мав сказати по-своєму?

Маргарета.

Як так це чую, — то здаєсь, нічо,
А все ж стоїть ще косо діло:
Ти християнства не визнаєш, от що!

Фавст.

Дитятко миле!

Маргарета.

Це вже здавна мя боліло,
Що ти в товаристві таким.

Фавст.

В яким?

Маргарета.

От того, що ти все при нім,
Я щось ненавиджу нутром усім:
Як дихаю, нічо мя ще
Так не вколело в серце аж на дно,
Як те його противнее лице.

Фавст.

Кохана цяцю, не лякайся його!

Маргарета.

Його притомність¹ кров ми будить в жилах.
Я ж впрочім всіх людей любила;
Но як тебе побачити бажаю,
Так перед ним таємний чую ляк,
Та й ще лукавим го вважаю!
Бог ми прости, сли це не так!

Фавст.

Що ж, і таких кусік приходитьсь стрічати.

Маргарета.

Но я б з ним не хотіла жить!
Як лиш коли ввійде до хати,
То так насмішливо глядить,
А сам мов злібний,
Так й видно, що нічо його не веселить;

¹ Притомність — присутність.

Мов на чолі йому написано стоїть,
Що він нікого полюбить не здібний.
Мені так радісно при тобі все,
Так вольно, тепло груди до груді висне,—
Його ж притомність, мов в кліщі мя тисне.

Фавст.

Ти чиста, прочуваюча душе!

Маргарета.

І так мя тее розворушить,
Що скоро він ід нам прийде,
Здаєсь ми, що не люблю вже й тебе.
При нім й молитва ми з душі не йде,—
А це за серце мя скребе;
Й тобі так, Генріх, бути мусить.

Фавст.

Така вже в тебе антипатя.

Маргарета.

Мні час вже йти.

Фавст.

Ах, як би рад я
Ід тобі сам-на-сам хоч на часок тулитись,
Лицем д лицю, душев з душею злитись.

Маргарета.

Ах, коб лиш спала я сама!
Я радо б днесь засувець відчинила;
Но мама спить не твердо; як би вна
Застала разом нас, то я
На місці таки би застила.

Фавст.

Мій ангеле, о те не бійсь.
Ось фляшочка. Три крапельки, не більш,

В її напій влий вечером,
Вона засне смачним, глибоким сном.

Маргарета.

Що б я для тебе не зробила!
Но чей же не пошкодить їй?

Фавст.

Чи ж я б тобі це й радив, мила?

Маргарета.

Як гляну лиш на тебе, любку мій,
Не знаю, що мене по твоїй волі пре;
Для тебе я так багато вже вчинила,
Що вже нічо мні більш вчинить не остає.

Відходить.

Мефістофель входить.

Мефістофель.

А, малпа! Вже пішла?

Фавст.

А ти підслухав знова?

Мефістофель.

Я чув виразно все до слова.
Пан доктор тут були в катехізацї,—
Ну, гарно, видихай здоров!
Така красітка, бач, шукає рацї,
Щоб ти побожно, смирно йшов.
Подасться-ді він тут, то й все ме йти за мнов.

Фавст.

Ти потворе, не бачиш того,
Як щире, любе серце те
У своїй вірі, що для нього

Одна спасительна, само себе гризе,
Що наймильший дорогов згуби йде.

Мефістофель.

Ти мій зальотнику змислово-надзмисловий,
Ця дівка водить тя за ніс!

Фавст.

Ти сміхоплоде, ти, з огню й багна готовий!

Мефістофель.

А фізйономію так знає, що й не бійсь.
При мні їй якось так, сама не знає—як?
Мабуть укриту мисль вістить мій циферблят;
Вна певно почува, що геній я, як рідко,
А може навіть сам пан дідько,—
Ну, днесь вночі?

Фавст.

А що тобі до того?

Мефістофель.

Я ж преці маю втіху з того!

КОЛО КЕРНИЦІ

Гретхен і Лісхен зі збанками.

Лісхен.

Не чулась нич про Варку Стефанову?

Гретхен.

Ні слова. Мало між людьми буваю.

Лісхен.

Так чуй! Сібіля днесь ми повідає,
Що вже й тота далася на підмову.
Що то пиха!

Гретхен.

Та що ж?

Лісхен.

Смердить, на злість!
Годує двоє, як тепер п'є й їсть.

Гретхен.

Ах!

Лісхен.

І добре їй вкінці ся стало.
Тож то ся довго парубка держало!
То в купі на прогульки,
В село на танці й гульки!
І всюди перша вна!
Він їй паштетиків, вина;
То своєю красов пишалось,
Чола не мало, не встидилось
В його дарунки ся строїть.
Тото пестилось, цілувалось!
Ну, та й вкінець вінок фюїть!

Гретхен.

Бідачка!

Лісхен.

Жаль ти ще її!
Коли ми скубли куделі,
Нас вечір мама й кроком не пускала,—
Вона ж голубилась з коханком;
У темних сінях, в брамі з ґанком
Година мигом їм спливала.
Най же тепер під церквою, в клячниці
Покутує в волосяниці!

Гретхен.

Він, певно, з нею слюб возьме.

Лісхен.

Хіба б дурний! Та ж хлопець жвавий
Досить собі й де-інде втіх найде,
Він вже й поверг ї,

Г р е т х е н.
То лукавий!
Л і с х е н.

Хоч го й дістане, ганьби не уйде.
Вінок зірвуть із неї хлопці,
Ми січки їй насиплем пред воротці. Відходить.

Г р е т х е н
ідуци додому.

Як сміло я вперед ганьбила
Сли бідна дівчина зблудила!
Як на чуже я грішне діло
І слів досить не находила,
І чорне, я ще більш чорнила,
Та й ще не дость ся мов чорніло.
Сама гордилась і христилась!—
А от й сама я провинилась!
Но—все, що в гріх ввело мя, боже!
Було так мило, ах, так гоже!

МІСЬКИЙ МУР

В заглибині муру образ божої матері болізної, перед ним
збанки в цвітами.

Г р е т х е н
вставляє свіжі цвіти в збанки.

Ах, склони,
Страждуща Ти,
Лице милосерно на мій поклін!

Меч в серці двосічний,
Жаль в груді безлічний—
Глядиш на сина свого скін.

Д вітцю глядиш ти,
Зідхання шлеш ти
За те, що ти терпиш і він.

Хто це чує,
Як лютує
В моїй груді біль страшна?
Як ся бідне серце крає,
Як тремтить, чого бажає
Знаєш ти лиш, ти одна!

Куди посуплю тільки,
Як гірко, гірко, гірко
У груді тут мені!
Як лиш людей не бачу,
То плачу, плачу, плачу,
Аж пукає серце в мні.

Слізми в городці своїм
Зливала я грядки,
Коли тобі раненько
Зривала ті квітки.

Коли в моє віконце
Сходяче блисло сонце,
Давно вже сон утік
З заплаканих повік.

Рятуй мя! Не дай впасти в ганьбу і скін!
Ах, склони,
Страждуща Ти,
Лице милосерно на мій поклін!

НІЧ

Булиця перед Маргаретиними дверми
Валентін, вояк, Маргаретин брат.

Валентін.

Як так сидів я при п'ятиці,
Де кожний сим то тим хвалиться,
А хлопці голосно та гучно

Дівчат красу там вихваляли,
Вином похвалу підливали;
Розпершись ліктями бундючно,
Сидів я в повнім супокою
І слухав їх балаканину.
Всміхнусь, підкручу вус рукою,
О стіл скляницю повну grimну .
І кажу: кожна свого роду!
Но чи є друга, хоч царівна,
Моїй Гретусі любій рівна,
Щоб варта хоч подать їй воду?
Стук-пук! Дзень-брень! склянки дзвеніли!
Часть крикнула: він правду мот,
Вона — оздоба всіх дівок!
То всі хвальки, мов поніміли.
Тепер же, — хоч волосся б рвати,
Хоч горі стінами сь би драти! —
То дотинками та смішками
Усякий дурень доїда ми!
То сиджу, рушитись не смію,
На кожний жарт злучайний прію!
А хоч бим міг їх порубати, —
Брехні не можу їм завдати.

Це хто надходить тут дорогов?
Коли не милюсь, їх тут два є.
Сли він це, зараз го чіпаю,
Не пушу відти го живого!

Фавст і Мефістофель.

Фавст.

Як онде крізь вікно капиці
Вгору блиск лампи вічної меркоче,
А слабо й слабше на боки блискоче,
І пільма в круг з боків тісниться:
Так в моїй груді тьмаво днесь.

Мефістофель.

Мені ж, мов тій шмигленькій киці,
Що по драбині на дах пнесь,
Відтак тихісько по-край муру тресь;
Мені при тім в душі уцтиво, свято,
Злодійкувато та розбійкувато.
Так по всім тілі ми бурлить
Вальпургієва ніч, моспане,
Що вже позавтру нам настане;
Там чоловік вже зна, за що не спить.

Фавст.

Чей скарб між тим в гору підійде,
Що палахкоче он в куті? ⁴²⁾

Мефістофель.

Як раз та втіха ти надійде:
Котелик видобудеш кутий,—
Я генто в нього вспів зирнути,—
Самі дукати золоті.

Фавст.

А строю там нема якого
В дарунок мому ангелові?

Мефістофель.

Я бачив тамка щось такого,
Неначе довгий шнур перловий.

Фавст.

Це й слід. Мені аж жаль, коли
Не маю що їй дарувати.

Мефістофель.

Ну, не уймайся до пори
Й за дармо дещо скоштувати.

Тепер, коли зір повно в небі сьєє,
Прекрасну пісню чутимеш ти:
Я їй моральну пісню заспіваю,
Щоб тим певніше ї з розуму звести.

Співав, прибренькуючи не цитрі.

Що ти робиш, Катрусенько,
Так досвіта ранюсенько,
Завчасною годиною
Перед любка світлицею?
Тікай, тікай швидюсенько!
Він тя впустить дівчиною,
А випустить молодичею!

Пантруйтеся, дівчатонька!
Гірка ж бо вам заплатонька!
Вінок зв'яне, плач настане,
А невірний не спом'яне,
Як си любиш власну долю,
Не піддайся коханцеві,
Не чини му його волю,
Хіба з перстнем на пальцеві!

В а л е н т і н
виступає.

Кого тут бавиш? Стокроть мать твою!
Проклятий щуролове!⁴³⁾
Вперед, струмент до чорта шлю!
За ним то сьамо й співакові!

М е ф і с т о ф е л ь.
Трах! Вже по цитрі! Но це нич.

В а л е н т і н.
Тепер возьмусь до ваших мозгівниць.

М е ф і с т о ф е л ь
до Фавста.

Ану-ко, пане доктор! Сміло!
Держись при мні, як я керую!

Шпадину з піхви,—то ми діло!
Ти лиш го дзигнеш,—я відпарірую.

Валентін.

Відпаріруй оце!

Мефістофель.

Чому ж би ні?

Валентін.

І це!

Мефістофель.

Давай!

Валентін.

Чи чорт по твоїй стороні?
Но що це? Вже рука ми слабне!

Мефістофель

до Фавста.

Шмагай!

Валентін

падає.

Ай-ай!

Мефістофель.

Тепер запалько цей озябне!
Но ми проч, проч! Щезаймо живо!
Вже гвалт страшний здійсмаєсь тут:
З поліцією ще б дійшов я до ладу,
Но суд кривавий,—то вже інше пиво.

Марта

в вікні.

О, гвалт! О, гвалт!

Гретхен

в вікні.

Світить сюдий.

Марта

в вікні.

Тут сварка, бійка, крик і брязк!

Народ.

Ось вже один лежить мертвий!

Марта
виходячи.

А вбійці чи втекли гаразд?

Гретхен
виходячи.

Це хто тут?

Народ.
Твої мами син.

Гретхен.

Всевишній, що ж ся стало з ним?

Валентін.

Вмираю! Лехко це сказать,
А лекше ще зробить відразу.
Дарма, баби, стояти тут й ричать,—
Ходіть сюда, послухайте, що скажу!
Всі обступають його довкола.

Гретусю, бач, ти молода ще,
Ума досить в тебе нема ще,
Сама ся преш у власну згубу.
Тобі я щиро скажу, серце:
Слись стала курвою тепер вже,
То будь же курва на всю губу.

Гретхен.

Мій брате! Боже! Сю неславу—

Валентін.

Лиш бога не мішай в цю справу!
Що сталось, те ся не відстане,

Що має статись, те ся й стане.

З одним ти почала украдкой,
Гнеть кілька їх прийде припадком,
Як десять-двадцять учащає,
То вже й тя кожний в місті має.

Коли ще погань лиш ся родить,
То потаємно в світ приходить,
Їй і на голову й на очі
Накидують заслону ночі;
Ба, навіть вбити б її хотіли.
Но вна пишніє, чим росте,
І відкривається в день білий,
Хоч краща не стає про те.
Ні, чим поганьшою стається,
Тим більш на світло денне преться.
Прийде той час і ждять не купа,
Коли всі чесні люди, свати,
Мов від зараженого трупа,
Від тебе, нешто, муть тікати.
Най серце в груді ти тремтить,
Як хто ти в очі поглядить!
Вже не тобі в злотім ланцюжку
В церкві пред вівтаром видніти,
Ані з коронками сорочку
При танцях радісно леліти!
У темні норі горя вгната
Крийсь між калік, старців обдертих,
А хоч ти бог простить по смерті,
Тут, на сім світі будь проклята!

М а р т а.

За себе волитесь молити,
Ніж перед смертю ще хулити.

В а л е н т і н.

Коб ще я міг тя в руки взяти,
Звідниче, скіпо ти проклята,

Чей заслужив би я з-за того
Гріхів всіх прощення у бога!

Г р е т х е н.

Мій брате, що за допуст божий!

В а л е н т і н.

Я ж кажу ти: покинь ті сльози!
Коли єсь чести ся позбула,
Сама-сь тим ніж ми в серце пхнула.
Пред богом я крізь смерти браму,
Як чесний вояк, сміло стану.
Умирає.

КОСТЕЛ

Служба божа, органи і спів
Гретхен серед багато народа. Злий дух за нею.

З л и й д у х.

Чи так то, Гретхен, бувало,
Коли ти ще невинна
Тут перед вівтар ступала,
І з книжечки старої
Молитви слєбізувала: —
На - пів гра дитинна,
На - пів бог у серці!
Гретхен!
Де голова твоя?
А в серці твоїм
Яка провина?
Чи молишся за душу мами,
Що через тебе на довгу, довгу муку вснула?
На твоїм порозі чия це кров?
А під серцем твоїм
Чи ж не движесь вже, наливаєсь,
Тебе й себе чи не тривожить
Присутністю страшнов?

Гретхен.

Горе мені! Горе!
Коб тих думок позбутись,
Що сюд і туд у мні ширяють,
На мене б'ють!

Хор.

Dies irae, des illa
Solvat saeculum in favilla.

Музика органів.

Злий дух.

Страх тя проймає!
Труба гримить!
Гроби дрижать!
І серце твоє
Із смерти сну
Для мук огненних
Розбуджене знов
Тремтить!

Гретхен.

Коб геть лиш відси!
Здаєсь ми, що органи в мні
Дух запирають,
А пісні серце мні
На штуки крають!

Хор.

Judex ergo cum sedebit,
Quidquid latet, apparebit,
Nil inultum remanebit.

Гретхен.

Як тісно мені!
Філяри грізні
Тіснять мене!
Склепіня важні
Давлять мене —
На воздух!

Злий дух.

Укрийся! Ганьба і гріх
Не вкриєсь ніколи!
На воздух? На світло?
Горе ти, горе!

Хор.

Quid sum miser tunc dicturus,
Quem patronum rogaturus,
Cum vix justus sit securus?

Злий дух.

Лице відвертають
Праведні від тебе.
Тобі руку подать
Здрагаються чисті!
Горе тобі!

Хор.

Quid sum miser tunc dicturus?

Гретхен.

Сусідко! Де ваша флящина? — Омліває.

ВАЛЬПУРГІЄВА НІЧ ⁴¹⁾

Гори смолисті (Harzgebirg). Околиця Шірке і Еленду. ⁴²⁾

Фавст і Мефістофель.

Мефістофель.

Ви б на мітлі проїхатись не хтіли?
Я б найкріпшого цапа мати рад.
Туди іще не близько нам до цілі.

Фавст.

Докіль ще ноги ми не дилькотять,
Досить ми й цей костур сукатий.
Та й що дорогу вкорочати?

Долин закрутами чемшить,
То дертись горі сев скалою,
З котрої джерело бурлить стрілою, —
Це радість, що такі стежки нам солодить!
Весна — в березах вже нуртує,
Ба і сосна її вже чує, —
Чому ж не мала би на нас подійшувать?

Мефістофель.

А в мене і сліду весни нема ще!
В нутрі мені зовсім зима ще;
Та й рад я, що й кругом мороз, сніги лежать.
Як сумно лізе, мов розбите решето,
Червоний місяць в сумороці
І світить лихо так, що май на кожному кроці
О пень, о камінь гримнеш, о що-то!
Позволь, сейчас блудний огонь запрошу! ⁴⁶⁾
Он власне бачу блимавку хорошу.
Гей, гей, мій друже, зволь-ко ближче д нам!
Що дурно меш палахкотіти сам?
Будь лиш так добрий, тут, в гору нам посвітити.

Блудний огонь.

Про чемність може й вдам вам те зробити —
Перемогчи свою воздушну вдачу:
Бо я звичайно лиш в зигзаки скачу.

Мефістофель.

Е, е! Він щось на людську моду дмесь.
Іди ж бо право, в ім'я чорта кажу!
Бо зараз твому блиманню кінець.

Блудний огонь.

А, бачу, вам тут до розказу,
Тож вашу волю вчиню рад.
Но зважте, що тут днесь за стиск несамовитий,
А як блудний огонь ме в путі вам світити,
То я не ручу вам, чи вийде з того лад.

Фавст, Мефістофель, Блудний огонь
співають на переміну.

Чи в країну сну чарівну
Ми ось разом надоспіли?
Вказуй стежку пряму, рівну,
Щоб достигли ми до цілі
По пустині тій широкій!

Корчі дерева, опоки
Мчать повз нас, мов сонні змори,
Крижі горблять чорні гори,
А довжезний скал носище
Як хропе і дме і свище!⁴⁷⁾
По камінню, по дернині
Скаче потік ід долині.
Шум шумить? чи спів леліє?
Тихий, тужний шепт кохання,
Звук тих райських днів зарання?
Звук любови, звук надії!
А луна лунає-мліє,
Вість мов про часи старії.

Гу! пугач гугукнув в далі!
Чайка, каня і шуліка
Чи сю ніч зовсім не спали?
Що це в корчах за кусіка?
Грубий в'антюх, довгі клюки!
А коріння, мов гадюки,
В'єсь з-між скал, піску та глини,
Сторчить дивні вузловини,
З лап живих, ціпких, мов лікті,
Випручають довгі кіхті
За проходим. Миші сірі,
Наче прах, в безмірній мірі
Вкрили поле, скали й кручі,
А мушки тоті блискучі

Хмаров тягнуть, надлітають,
Нас стісняють, отружують.

Но скажи, чи стоїмо ми,
Чи наперед спішимо ми?
Все, здаєсь ми, все ся крутить,
Скали й дерева, що ся глумлять,
Блудні світла, що ся тлумлять,
Дмуться, тиснуться до купи.

Мефістофель.

Міцно ми поли держись!
Тут вікно таке в горі є,
Де здивований уздриш,
Як мамо́на в бездні тліє.

Фавст.

Як дивно меркотить у глибині
Мутний поранній блиск рожевий!
Аж в гирла пропасти лячні
Він капле, наче град спіжевий.
Тут ся клубить, там пасмом пнесь,
Тут з мряки й мгли, мов жар жариться.
То мов тоненька нитка в'єсь,
То водопадом вниз валиться.
Тут тисячними жилочками
Снуєсь долинов довгий час,
А тут в куті між беріжками
Нежданно ось зливаєсь враз.
Тут іскри пирскають, немов
Дрібний пісок ся злотий сіє,—
А тамка, глянь! цілов стінов
Скала високая яріє.

Мефістофель.

Ну, що, хіба ж не пишно освітив
Пан Мамон к празнику свою палату? ⁴⁸⁾

Но щастя, що-сь поглянуть вспів!
Валять вже, чую, наші гості в хату.

Ф а в с т.

Що це за вихор воздухом реве?
Як люто в плечі, в карк мя б'є!

М е ф і с т о ф е л ь.

Хапайсь ребер відвічних скал,
Щоби тя буря в бездну не скотила!
Вже мряка ніч згустила.
Трощить ліси скажений вал!
Налякані перхають сови...
Чу! грохотять підпори
Вічних, зелених палат...
Гілля друхочесь, скрипить,
Пні п'ятсотлітні хрумтять,
З ломотом вгору коріння летить!
Масов безладнов посполу
Грохнуло все те додолу...
А понад звалища дикі
Вихор і свище і виє й ричить.
Чуєш високо ті крики
Вдалі і туй над собою?
Це над усею горою
Спів чарівниць скаженіє-хрипить.

Ч а р і в н и ц і
хором.

Ой, цап — то кінь, мітла — то терх;
Відьми летять на Лисий Верх.
Летять як птах, женуть як хорт,
А на версі сидить сам чорт.
Летять, біжать, куди видать;
Відьми п — дять, цапи с — дять.

Г о л о с.

Стариця Бавбо пре сама, ⁴⁹⁾
Під нев хруньчить пацна свиня.

Х о р.

Честь, кому честь! І тій також!
Стариця Бавбо будь наш вожд!
Пацна свиня, стара на ній,
Відьми за ними, наче рій.

Г о л о с.

А ти відки, мала?

Г о л о с.

Через Ільзенштайн шла! ⁵⁰⁾
Заглянула сові в гніздо,—
Тò витріщила сліпаки!

Г о л о с.

О, чорт ти в нутро!
Що йдеш так швидко?

Г о л о с.

Здерла ми шкіру з руки;
Ще рани видно!

Ч а р і в н и ц і.

Х о р.

Широка путь; пляцу досить;
Чого ж ся тлумить і давить?
Вильми коліть, мітлов гребіть,
То пукне мати, здохне плід.

Ч а р і в н и к и.

Пів хору.

Мов слимаки повзем ми враз,
Баби усі поперед нас.
Бо баба, як до злого лет,

Летить сто кроків наперед.

Друга половина,

Не багато це уймає нам:

Нехай сто кроків тра бабам;

Но хоч ся й кваплять,—один скік,

А перегнав їх чоловік.

Г о л о с

у горі.

Ходіть, ходіть, ви з Скальних Ям!

Г о л о с

у долині.

Ми раді б злинуть вгору д'вам,

Ми миємось, ми вже як люстро чисті,

Але бо й вічно неплодності.

О б а х о р и.

Померкли зорі, вітер втих,

За хмари місяць вліз з ляку;

Відьми лиш сиплють у лету

Мільйони іскор огняних.

Г о л о с

у долині.

Постій! Постій!

Г о л о с

у горі.

Хто це пищить у ямі тій?

Г о л о с

у долині.

Мене, мене з собов возьміть!

Я друсь в гору вже триста літ,

Но до вершка тяженька путь!

Я ж між рівнею рада б бути.

Оба хори.

Мітла несе, вилки летять,
На ожіг сядь, на цапа сядь;
Хто піднестись не може днесь,
Той до віку не піднесесь.

Полувідьма
на долині.

Я пішки йду за вами вслід;
Заждіть на мене, о, заждіть!
І дома я не маю сну,
І тут на час не наджену.

Хор чарівниць.

Чарівна масть відваги дасть,
Вітрилом буде шмати часть,
Човен — хоч нецки, хоч валів;
Не злетить в вік, хто днесь не вспів. ⁵¹⁾

Оба хори.

А як облетимо шпиль ми,
О землю черкнемо крильми,
Довкола ввесь простір займем
Безмірним відьмівства роєм. Усідають на землю.

Мефістофель.

І, то давить, мете і топче й клепче!
Сипить, бурлить, волоче, шепче!
Блищить, тріщить, смалить, смердить!
Правдива чарівницька давка!
Держись мене, бо тут не тяжко ся згубить!
Ти де?

Фавст
уже далеко.

Тут!

Мефістофель.

Що! ти вже аж тамка?

О, тра хіба поставитись по-свому.

На бік! Пан Волянд йде! На бік пред паном
дому! ⁵²⁾

Ось, Фавсте, ймись мене! і ну, в один лиш сус

Лишім збіговище це навіжєне,

Тут надто глітно, навіть і для мене.

Там в боці бачу в'атерку якусь,

В он-ті мя корчі щось мов тягне.

Ходи, ходи, в гуш'явину лиш шусь!

Фавст.

Веди мя, де ти ся забагне!

Здаєсь, ми мудро робим крем:

В Вальпургієву ніч на Лисий Верх ідем,

І тут ажень собі самотно блудим.

Мефістофель.

Глянь лиш, що тут ярких огнів!

Веселий клуб круг них засів:

Кумпанья хоч мала, та все ж самі не будем.

Фавст.

Но я б волів вже лізти до вершка!

Там бачу жар он, дим клубиться,—

Ввесь здвиг там к Сатані тісниться,

Чей там розв'яжесь загадка яка.

Мефістофель.

Но не одна й зав'яжеться наново.

Най там собі великий світ шумить,

А ми держімося малого.

Це ж давній так звичай велить:

В великім світі все малі світки робить.

Ось тут малі відьмята, голі геть:

А тут старі, в куртках і черевиках.
Примилюйсь їм, вподобаш їх гнеть!
Малий це труд, а забавка велика.
Ов, чую, тут уже якась музика!
Проклятий скрип! з ним звикнутися тре.
Ходи! ходи! цього не переїначиш!
Зближімся, я впроваджу тут тебе,—
Полюбиш їх, як зблизька їх побачиш.—
Що кажеш, друже? що тут тісно?
Гляди лиш, і кінця їм не видать!
Не сто вогнів тут в ряд горять.
Тут скачуть, плещуть, люблять, п'ють, варять,
Скажи ж ми, де ти що ще ліпше звісно?

Ф а в с т.

Ну, а щоб тут нам виробить кредит,
Чи виступиш як чорт, чи яко чарівник?

М е ф і с т о ф е л ь.

Це правда, я ходить incognito привик;
Но тра в празничний день свій ордер причепить.
Медалів, правда, в мене ніт,
Но кінському копитку тутка честь.
Бач сього слимака! Ід мені він приліз,
Наставив свій слизистий ніс,
І вже відай пронюхав, що в мені єсть.
Не вкриюсь тутка, хоч би й рад.
Ходім від ватри д ватрі вандрувать!
Ти будь зальотник, а я сват.

До кількох, що сидять довкола погасаючого вугілля.
Старі панове, ви що тут самотні нині?
Та ж краще б вам було де в сямій середині,
Серед молодіжі шумної;
Та ж дома сидите аж надто самотою.

Г е н е р а л.

Що днесь в народів ласк глядіти!
Для них трудись, роби їм лад,—

Коли ж народи, як кобіти¹,
Все наймолодшого волять.

Міністер.

Тепер і право топчуть люди,
Покори давньої нема й на лік,
Тоді, як наш був верх усюди,
То був правдивий злотий вік.

Доробкевич.

Ми теж були не дурні на свій вік,
Хапали чисте і брудне руками,
Но днесь як раз, коли вже повний наш сусік,
Бавх! все валиться догори ногами.

Писатель.

А книгу б чи читав хто днесь,
Що змістом лиш середньо мудра!
А люба молодіж, здаєсь,
Ще не була ніколи так премудра.

Мефістофель

нараз робиться дуже старим.

Послідній день настане вже в сих днях,
Бо мні послідній раз на Лисий Верх ся драпле,
І позаяк порожній мій боклаг,
То й світ весь не тече, лиш капле.

Відьма-перекупка.

Панове, не миніть мя скорим кроком!
Хорошу нагоду не залишіть!
На мій товар уважно киньте оком!
Яка тут всячина стоїть.
Бо прецінь в світі другого такого

¹ Кобіта — жінка.

Склепку нема, не здиблеш в нім нічого,
Що в свій час гарну б не зробило шкоду
Хоч простим людям, хоч народу.
Цей кожний ніж пролив чимало крови,
Ця кожна чарка в організм здоровий
Вливала жар гризущої отрути,
Цей кожний стрій хорошу жінку з путі
І з чести звів, цей кожний меч зламав
Присягу й підступом противника вбивав.

Мефістофель.

Тітусю, зле ти поняла наш час!
Що сталося, те пропало, та й по справі!
Ти новинки збирай для нас,
Лиш новинок теперка ми цікаві.

Фавст.

Дива й дива на кожному кроку!
От тут ми ярмарок, нівроку!

Мефістофель.

Ввесь здвиг д вершкові намагає,
Здаєсь, попхнеш його, а то тебе він пхає.

Фавст.

Це хто?

Мефістофель.

Як? Ця тобі не знана?

Ліліт!

Фавст.

Хто?

Мефістофель.

Перша жіночка Адама!⁵³⁾

Пантруйсь її хорошого волосся,
Що ввесь її, єдиний стрій!

Кого їх в сіть тоту зловить вдалося
Той вже не скоро вирвавсь їй.

Ф а в с т.

Ось дві їх, молода й стара!
Ті вже си дещо підгуляли.

М е ф і с т о ф е л ь.

Ну, нині їм сидіти не пора!
Ану, хапаймо й ми, та й далі!

Ф а в с т

танцюючи з молодою.

Раз гарний сон мені приснивсь:
На яблінку я задививсь!
Рум'яні яблочка блищать,
І виліз я, щоб їх зірвать.⁵⁴⁾

К р а с а в и ц я.

На яблочка ж то ласі ви,
Так як і в раю ще були.
Я дуже рада, що вни тут
І в моєму садочку суть.

М е ф і с т о ф е л ь

зо старою.

Раз дикий сон мені приснивсь:
В вербу дуплаву я вдививсь,
В ній була.
Хоч, в смак мені прийшла,

С т а р а.

Найкращий, панцю, вам поклін!
Готуйте живо,
Готуйте живо, хоч би й днесь,
Коли не боїтесь.

Дерев'яний ясновидець.⁵⁵⁾

Проклята зграє? Що це? А то страх!
Чи ж не доказано вже всюди,
Що духи не стоять порядно на ногах?
А ви й танцюєте зовсім, як люди!

Красавиця
танцюючи.

А цей за чим стає нам в путі?

Фавст
танцюючи.

Е, цей усюди мусить бути.
Що хто танцює, мусить він цінити;
Як крок який не може обсудити,
То крок той мов і не зроблений крем.
Найдужче злить го, що вперед ми йдем.
Коли б ще хтіли в крузі ви крутитись,
Як він в млині своїм старім,⁵⁶⁾
Тоді би похвалив вас він,
Коли б за те му ще ви хтіли поклонитись.

Дерев'яний ясновидець.

Ви все ще тут? Ні, це ми¹ вже над сили:
Щезайте ж бо! Та ж всіх ми просвітили!
Чортівська дрань, смієсь із правил наших!
І мудрі ми, а страх у Теглю страшить!⁵⁷⁾
Мету я та й мету ті забобони пріч,
А годі вимести! То нестерпима річ.

Красавиця.

Покинь нас нудить цієї ночі!

¹ Ми—мені,

Дерев'яний Ясновидець.

Кажу вам, духи, прямо в очі:
Всевладства духів не терплю я,
Бо й мій дух над ніким не запанує.

Танець іде далі.

Днесь, бачу, дармо я говорю.
То хоч опишу подорож сесю.⁵⁸⁾
Но надіюсь, поки ще вмиру,
Що всіх поетів і чортів поборю.

Мефістофель.

Він гнеть в багно сідати буде,—
Це лік єдиний на його ту лють:
І як п'явки му з-заду кров зіснуть,
То гнеть і духа й духів ся позбуде.

До Фавста, котрий перестав танцювати.

Що, вже до танцю ти пройшла охота?
Пощо ж ти гарну дівчинку поверг?

Фавст.

Ах! серед співу їй ось-ось тепер
Червона мишка вискочила з рота.

Мефістофель.

От так! Та хто ж на те зважа, мій милий,
Та й ще до того в іділлічній хвилі?
Досить ти, що не сіра миш!

Фавст.

Та й ще я—

Мефістофель.

Що?

Фавст.

Мефісто, погляди ж,
Що за красітка он бліда, самотна, з боку,

Повзе так звільна крок по кроку,
Немов ураз їй скуті ноги.
Мені здавалось, признаюся,
Що це моя кохана Гретуся.

Мефістофель.

Покинь тото! Цей вид не добрий ні для кого!
Це лиш мана, мертвий ідол.
З ним стріча завсігди погана;
Недвижний взір його морозить людську кров,
Так ти би й скаменів до рана!
Та ж про Медузу ти чував що-мана? ⁵⁹⁾

Фавст.

Так, так! її мертві це очі,
Котрих люб'ячі руки не замкли!
Її це грудь, котру я цілував щоночі!
Її уста, з котрих слова любви плили!

Мефістофель.

Це чари, безуме! Що це тобі верзесь?
Вна кожному коханкою здаєсь!

Фавст.

О, що за розкіш, що за біль!
Від неї ока не зведу я геть!
Як дивно гарну шийку їй
Красить червоний шнурок цей,
Не ширший, як ножа хребет.

Мефістофель.

Так! І я бачу її в тім строю.
Вна може голову носити й під пахою,
Бо генто її відтяв Перзей! ⁶⁰⁾—
Все лиш та склонність до самоошуки!—
Ходи лишень на той горбок!

Тут гарно, мов малий райок;
А як не милюся, то тутки
Й театр є, даю ти слово. До прислужника.
Це що тут?

П р и с л у ж н и к.

Зараз розпічнесь наново.
Новенька штука, сьома вже в ряді,—
Тут сім штукоч нараз все представляють,
Аматор написав її,
І аматори відограють.
Простіть, панове, я щезаю,
Бо з аматорства я куртину підтягаю.

М е ф і с т о ф е л ь.

Всі аматори, всі сюда, к чортам
На Лисую Гору! Бо тут і місце вам!

СОН ВАЛЬПУРГІЄВОЇ НОЧІ
або
ЗОЛОТЕ ВЕСІЛЛЯ ОБЕРОНА й ТИТАНІЇ⁶¹⁾
ІНТЕРМЕЦЦО

Директор Театру.

Днесь спокій мені, не тра
Ні сцени ні куртини;
Сцена—Лисая гора,
Куртиною—долини.

Г е р о л ь д.

Золотим звесь весілля,
Як літ пів сотки вчімше;
Но як сварка промине,
Те в мене золотіше.

О б е р о н.

Духи, що завжди зо мнов,
Вкажіться в тій годині!

Цар ваш і цариця знов
Ось поєднались нині.

Пук.

Пук біжить, круть-верть кругом,
В танечнім пестрім строю,
Сотня йде за ним слідом
Втішатися з тобою.

Арієль.

Арієля спів дзвенить
В небесній, чистій музиці;
Всяка бридь за ним спішить,
Но йдуть і красавиці.

Оберон.

Як годиться жінці з мужем,
Ось на нас наука;
Щоб знов полюбились дуже,
Єдиний лік—розлука.

Титанія.

Як лиш дуєсь чоловік
І фиркаєсь кобіта,
Живо лиш їх розімчіть
На різні кінці світа!

Оркестра Tutti.

Fortissimo.

Чорна муха й комарі
І їх рідня велика:
Жаба в листю, сверщ в траві,
Оце ціла музика.

Solo.

Бачте, ось і дуда йде,
Це банька миляная;

Чуйте, що за марш утне,
Як вам крізь ніс заграє. ⁶²⁾

Цікавий подорожній. ⁶³⁾

Чи це лиш не масковий сміх?
Чи це в очох світа ми?
Оберон, прекрасний бог,
Також тут між чортами!

Ортодокс.

Ані рогів, ні хвоста.
Но прецінь, бог ми свідком,
Так як і грецькі божества,
Так саме й він є дідьком.

Північний артист.

Що зачну днесь, то хоч б'юсь,
Ніяк скінчить не могу;
Но я швидко виберусь
В Італію в дорогу.

Пуріст. ⁶⁴⁾

Ах, чи біда мя тут знесла!
Калічать слух цимбали!
А з чарівниць тих без числа
Лиш дві ся впудрували.

Молода чарівниця.

Спідниці й пудри най старі
Баби таскають сиві;
Я сиджу гола на козлі —
Хто хоче, най ся дивить!

Стара.

Сваритись не будем з тобою
За те, що так ся в'еш ти,

Но чей ще з своїов молодов
Красою зогниєш ти!

Капельмайстер.

Чорна мухо й комарі,
Круг голої не суйте!
Жабо в листю, сверщ в траві,
Ви такту ми не пуйте!

Хоруговка ⁶⁵⁾

в один бік.

Товариство, що хоч куди!
Дівчата — чудні квіти:
Молодці всі — що хоч іди,
Таких зо свічков глядіти.

Хоруговка

в другий бік.

Як не розступиться земля
І не пожре ту зграю,
То гнеть зміж них що духу я
Аж в пекло утікаю.

Ксенп. ⁶⁶⁾

Комашки дрібнії ми,
Малі в нас, гострі щипці;
Ми чортам-братам прийшли
Вклонитися по дрібці.

Геннінгс. ⁶⁷⁾

Гляньте, як той клятий рій
Забавно в купу сперся!
Ще громаді скажуть всій,
Що в них уцтиві серця!

Музагет. ⁶⁸⁾

В тій сутолиці чарівниць
Я блуджу радо дуже,

Бігме, тих лекше назгонить,
Ніж ті прокляті музи!

Небіжчик „дух часу“. ⁶⁹⁾

В кумпанії славній і на нас
Тож слави часть спливає,
Ану ж за мнов! Німецький Парнас
Вершок широкий має!

Цікавий подорожній.

Ей, се що за бузько тут
Талапле поміж квіти,
Нипа, нипа в кожний кут:
„А де тут єзуїти?“

Журавель. ⁷⁰⁾

В чистій чи в мутній воді
Ловити — я однаків;
То ж ось побожний брат в Христі
Вмішався й між чортяків.

Профан.

Ну, для побожних — знаєм всі —
Всі средства рівно здалі,
То ж і на Лисій ось Горі
Вони табором стали.

Танечник.

Гей, музики йдуть нові!
Десь бубен вдалі стука!
„Де там ні! Це в тростині
Ревучий голос гука!“ ⁷¹⁾

Вчитель танців.

Ногами кожний дрига тут,
Викручуєсь потішно:

Грубий гуп! кривий штильгук!
І не пита, що смішно.

Насмішник.

Не любиться цей збрід, сейчас
Ту й жерлись би без квестї,
Лиш дуда їх з'єднала враз,
Так як Орфееві бестї.

Догматик.

Не схиблю свою я путь,
Хоч най кричать чимало:
Чимось чорт же мусить бути,—
Інак чортів б не стало.

Ідеаліст.

Щось днесь фантазія моя
Попсула ми всі шики!
Бігме, коли усе це — я,
То я — дурак великий. ⁷²⁾

Реаліст.

Ох, собі на гризоту
Поперсь я з тов юрбою!
Перший раз на власних тут
Ногах не твердо стою.

Супернатураліст.

Тішусь я, хоч і не все ж
Тут веселить ми слухи,
Бо як є чорти, то вже ж,
Що є і добрі духи.

Скептик.

За вогником женуть, мов хорт,
І думають: це скарби!

Сірий сумнів, сірий чорт —
Оба одної фарби.

Капельмейстер.

Жабо в листю, сверщ в траві,
Прокляті ділетанти!
Чорна мухо й комарі,
Ви таки музиканти!

У дальці. 73)

Весело, безжурно жить!
Щодень новії моди!
Годі ж на ногах ходить,
То ж ми на головах ходим.

Нездари.

Колись то празних був і в нас,
Днесь — „чи опихане просо!“
Чобіт здерсь, відпав обцас,
Прийдесь ходити босо.

Блудні вогні.

Ми прямісінько з болот,
Де йно-що-сьмо розтліли;
Но в товаристві ми от
Найкращі каваліри.

Падуча зізда.

Із небес злітала я
У блеску, світлі, злоті,
Ах, і тутка впала я,
Та й гасну ось в болоті.

Грубаси.

Проч, хлистки! На бік і проч!
Бо топчем, мов по зрубі!

Духи йдуть, а духи тож
Потрафлять бути грубі.

Пук.

От, як замашисто йдуть,
Немов слон найміцніший!
Но днесь таки грубий Пук
Буде найзамашніший!

Арієль.

Гей, кому природа ненька,
Кому дух дав лет,
Враз за мною, а злегенька,
Геть, до сонця, геть!

Оркестра
pianissimo.

Чари! Хмари й срібна мгла
Розжіврілася д горі!
Тростю, листям доож пройшла,
І знезло все в просторі.

ПОНУРИЙ ДЕНЬ ⁷¹⁾

Поле.
Фавст і Мефістофель.

Фавст.

В недолі! В розпуці! Нужденно по світі
довго блукала, а тепер в тюрмі! Як пересту-
пниця у льох на страшенну муку замкнута,
щира нещаслива душа! Аж так! так! Зра-
дливий підлий духу,—і ти укривав це передо
мною! Стій лише, стій! Двигай чортівськими
очима з лютостю в голові. Стій і дразни мене
своею невиносилою присутністю! В тюрмі!

В безвихідній недолі! Злим духам покинута і судячій, безсердечній людськості! А мене туманиш між тим огидними розривками, укриваєш передо мною її більшаюче горе і даєш їй безпомочно пропадати!

Мефістофель.

Вона не перша.

Фавст.

Собако! Почваро скажена! — Переміни його, безконечний духу, переміни цього чорта знов у песю постать, в котрій не раз нічною порою любив валіндатись поперед мене, буркнутись спокійному прохожому клубаком в ноги і падачому впилитись у рамена. Переміни його знов в його любиму постать, щоб передомною по піску повз на животі, а я копав його ногами, проклятого! — Вона не перша! — Горе! горе! незгладбиме ні одною людською душею, що більш як одно сотворіння втонуло аж на дно такої недолі, що вже тото перше не відпокутувало за гріхи всіх прочих своєю в'ючою смертною мукою перед очима всепрощаючого! Мені випаює шпик і життя недоля цієї одної: ти холодно регочешся над недолею тисячів!

Мефістофель.

Ось ми знов на границі нашого дотепу, де вам, людям, звичайно голова крутиться. Чого ж лізеш в кумпанію з нами, коли її не можеш додержати? Летіти хочеш, а світ тобі завертається! Чи ми накидувались тобі, чи ти нам?

Фавст.

Не скали так на мене ті свої ненажерливі зуби! Мене бридь бере! Великий потужний

Духу, що удостоїв мене своєї з'яви, що знаєш
моє серце і мою душу, пощо ти прикував
мене до того огидника, що горем радуєсь
і погибіллю скріпляється?

Мефістофель.

Скінчиш ти раз?

Фавст.

Рятуй її! або горе тобі! Найстрашніше про-
кляття на тебе на тисячі літ!

Мефістофель.

Я не можу розпутати пута месника, відсунути
його засуви! — Рятуй її! — А хто ж це довів
її до погибелі? Я, чи ти? Фавст глядить дико
довкола. Шукаєш грому? Добре, що вам, нужден-
ним смертникам, не уділено його! Невинно
відказуючого розгрохотати, це як раз тирансь-
кий спосіб, радити собі в клопотах.

Фавст.

Веди мене до неї! Вона мусить бути вільна!

Мефістофель.

А небезпеченьство, на яке наражуєшся? Знай
бо, ще висить над містом кривава провина
твоеї руки. Над гробом убитого літають духи-
месники і чатують на повертаючого вбійцю.

Фавст.

Ще й те від тебе? Смерть і убійство цілого
світа на тебе, потворо! Веди мя до неї, кажу
ти, й увільни її!

Мефістофель.

Я заведу тебе, і що можу вчинити, слухай!
Чи ж маю я всю власть на небі і на землі?

Змисли тюремщика я заморочу; ти добудь
ключі і виведи її людською рукою! Я ждатиму,
чарівні коні на поготові. Це можу.

Фавст.

Ну, і в дорогу!

НІЧ

Чисте поле⁷⁵⁾

Фавст і Мефістофель курбелять на чорних конях.

Фавст.

Що ті там снують круг шибениць?

Мефістофель.

Не знаю, що творять, партолять.

Фавст.

Зносяться, низяться, хиляться, клоняться.

Мефістофель.

Це чари якісь.

Фавст.

Кадять і святять.

Мефістофель.

Минай! Минай!

ТЮРМА⁷⁶⁾

Фавст

з зв'язкою ключів і лямпою, перед залізними дверцями.

Давно нечута дрож мене проймає.

Все горе людськості стає передо мною.

Тут в мурах тих вогких вона перебуває,

А вся вина її була—любов!

МЗ !!!

Ти вагаєшся пред нею стануть?
Ти лякаєшся, на ню поглянуть?
Живіш! Проволока й смерть приволікає.
Бере за замок.

В середині
співає.

Мої мама, курва,
Зарізали мя!
А мій тато злодій,
Поснідали мя!
Моя сестричка мала
Кісточки поховала
В долині
В вільшині,
Під тінь —
І я пташкою стала:
Тілілінь! Тілілінь!

Ф а в с т

розмикаючи.

Вона й не думає, що любко тут,
Соломи чує шум і брязкіт пут. Входить.

Маргарета

ховаючись на постелі.

Ой, ой! Вже йдуть! Вже смерть іде!

Ф а в с т

зтиха.

Цить, цить! Я йду, щоб увільнить тебе!

Маргарета

котиться йому в ноги.

Сли-сь чоловік, чуй біль мою страшну!

Ф а в с т.

Цить, цить! Бо варту викличеш з сну!
Бере за пута, щоб їх розімкнути.

Маргарета

на колінях.

Хто міг ти, кате, власть ту дати
Над мойов головою?
В опівніч вже на смерть мя рвать?
О, змилуйся, остав мя ще живою!
Та ж час ще й завтра пораненько!

Встає.

Бач, я така ще молоденька!
І вже в могилу!
І гарна я була, та це мене згубило.
При мні був друг, тепер десь вдалі,
Розірваний вінок, квітки пов'яли.
Ох, не тисни! Рука твоя так зимна!
Вважай на мя! Що ж я ти винна?
Най дармо пред тобов не плачу!
Я ж перший раз в життю тя бачу!

Фавст.

Чи ж горю тому сил я встатчу?

Маргарета.

Твоя тут надо мною сила!
Дай ми дитя ще накормить!
Цілу цю ніч го я тулила!
Взяли ми го, щоб більш ми доскулить,
І кажуть, що-м го вбила.
Ні, не мені вже радість, ні!
Поганий люд! вже й піснь співа о мні.
Так казка кінчиться стара:
Но чи ж до мене прикладать ї тра?

Ф'авст

кидаєсь перед нею на коліна.

Коханок пред тобов клячить,
Щоб пута ті тяжкі розбить!

Маргарета
кидаєсь обіч нього.

О так, клячім, молімо бога!
Глянь, як та низь ціла,
Тут, з-під порога
Пекло палá.
Почвари вогняні
Люто
Грозять мені!

Фавст
голосно.

Гретхен! Гретхен!

Маргарета
уважно.

Це любка голос чути.

Схапуєсь, пута опадають з неї.

Де він? Його я голос чула.
Я вольна! Пута вже не тиснуть!
Йому на груді полечу я,
В його обняттях я повисну!
Він звав мя: Гретхен! Стояв на порозі!
По-через пекла рев і грюк,
По-через люті чортівські погрози
Пізнала я милий, кохаючий звук!

Фавст.

Це я!

Маргарета.

Ти? О, скажи ми це ще раз!

Бере його за ремена.

Це він! Це він! Пропали муки,
Пропали хвилі пут, тюрми, розлуки;
Це ти! Прийшов ті пута розімкнути!
Так, ти мя спас! —
Ось вулиця знов,

Де перший раз я бачилась з тобов;
Ось любий той садок,
Де я на тебе з Мартов ждала.

Ф а в с т

хоче її вести.

Ходи ж бо! Лиш крок!

М а р г а р е т а.

О, стій!

Я ж радо так при тобі все стояла. Голубить його.

Ф а в с т.

Мерщій!

Хвилинку не вспієш,

І справа пропала!

М а р г а р е т а.

Що? Цілувати вже не вмієш?

Коханий, лиш трошки зо мною не був,

І вже - сь цілувати забув?

Чого це при тобі мя ляк огорнув?

Коли вперед із твоїх віч, із слів

Рай тихий проникав мя,

І ти цілував мя,

Мов удушить хотів —

Цілуй мене!

Бо я поцілую тебе! Обіймає його.

Ах, та уста твої так зимні,

Німі!

Де, де твоя любов?

Чи вже відняли мні

Й її? Відвертаєсь від нього.

Ф а в с т.

Отямся, серце! Лиш ходи зо мнов!

Буду голубить тя сто раз жаркіше,

Лиш прошу тя, ходімо відси!

Маргарета
обзираючи його.
Но чи це ти? Чи певно ти?

Фавст.
Я, я! Ходи!
Маргарета.

Ти пута зняв,
Мене знов на коліна взяв.
Чи ж ти мене ся не лякаєш?
А знаєш, друже мій кого ти увільняєш?

Фавст.
Ходи! Ходи! Гнеть ніч глуха мене!

Маргарета.
Я маму вбила,
Дитя втопила.
Чи ж не було воно твоє й моє?
Твоє також! — Це ж ти! Хоч увірить не можу
цілком.

Дай руку! Так, воно не сон!
Твоя це любая рука!
Ах, а чому вона вохка?
Обітри її! Здаєсь,
По ній кров ллєсь.
О, боже! Що це ти зробив?
Сховай шаблюку,
Будь милостив!

Фавст.
Не згадуй про минувшу муку!
Не добивай мене зовсім!

Маргарета.
Ні, ти живий останься!
Я ти про гроби розповім,—

О них старайся
Сейчас!
Матусі що найкращий пляц,
Мій братчик туж при ній,
Я трошки в стороні,
Лиш не далеко дуже!
Малесеньке при моїй правій груді;
А більш ніхто при мні не буде! —
Поруч з тобов лежати, друже,
Було би солодке, безмірнее щастя!
Но це ми не вдасться!
Мені здаєсь, що тиснусь десь ід тобі,
А ти тручаєш мя кудись, —
А прецінь горнеш мя так щиро д собі...

Ф а в с т.

Та ж бачиш, що це я, — ходи, спішись!

М а р г а р е т а.

Куди?

Ф а в с т.

На волю!

М а р г а р е т а.

Сли там гріб на волі,
І смерть жде, то ходи!
Відсіль до могили тісної,
Відсіль до смерти! —
Ти йдеш вже, Генріх? О, коб я могла з тобою!

Ф а в с т.

Та ж можеш! Лиш хоти! Вихід отвертий.

М а р г а р е т а.

Ні, ні, не мож! Пропала вся надія.
Та й що тікати? Вони мусять мя зловить.
А як то тяжко — хліба в них просить,

Та й то ще з муками сумління!
А як то тяжко в чужині блудить;
А вни мя таки мусять ізловить.

Фавст.

Я все буду з тобою.

Маргарета.

Бігай! Бігай!
Бідне дитя спасай!
Живо! Доріжкою
Горі потоком,
Кладкою хисткою
В гай,
Вліво, де тин під опоков,
В ставку!
Лиш зараз хапай!
Воно піднімаєсь,
Трепочесь, пручаєсь:
Рятуй! Рятуй!

Фавст.

Отямся! Ти туй,
Лиш крок один, меш вільна бути!

Маргарета.

Коб лиш сесю гору минути!
Там мамка моя на камінню сидить!
Дрож потрясає мною!
Там мамка моя на камінню сидить,
Хитає головою!
Не гляне, не стане, тяжить голова!
Ех, спала ж бо довго, не встала вона!
Для нашої втіхи заснула, для нас.
То був щасливий час!

Фавст.

Дарма благать, дарма просити,—
То мушу тя насилу виносити.

Маргарета.

Пусти мя! Ні, не неси мя насилу!
Не хапай так убійчо мене!
Я ж із любви для тебе все робила.

Фавст.

Світає, любко! День іде!

Маргарета.

День! Так, вже дніє послідній день!
То мій весільний день мав бути!
О, не кажи лишень
Нікому, що ти був уже зо мною!
О, мій віночку з барвінку і рути,
Прощаюсь з тобою!
Ми побачимось ще,
Але не при музиці.
Народ валить, народ гуде;
Пляци, вулиці
Всіх не вміщають.
Дзвоник дзвенить, прутки ламають.
Як мене в'яжуть і рвуть!
Кривава колода вже тут.
Вже грізно на всіх заблистіло
Те вістря, що вп'єсь в моє тіло.
Ввесь світ німий, як могила.

Фавст.

О, що б мя мати не родила!

Мефістофель

з'являєсь знадвору.

Нуже, пора минає!
Гуторять, буторять, дармо сидять!
Мої коні дрожать;
Вже день світає.

Маргарета.

Це хто виринає тут з полу?
Той! той! Най геть біжить!
Чого він хоче у місці святому?
Він тут по мене!

Фавст.

Ти будеш жить!

Маргарета.

Суде господній! На тебе вповаю!

Мефістофель
до Фавста.

Ходи ж, бо з нею тут тебе лишаю!

Маргарета.

Твоя я, Отче! Спаси мене!
Ви ангели, небесні власті,
О, заступіть мя, не дайте пропасти!
Генріх! Я боюсь тебе!

Мефістофель.
Вна осуджена!

Голос з гори.
І спасена!

Мефістофель
до Фавста.
Сюда, до мене! Щезає з Фавстом.

Голос
з середини, німіючи.
Генріх! Генріх!

Кінець першої часті.

ПРИМІТКИ

1. „Приспівка“, в котрій поет передав свого **Фавста** читаючій громаді, написана літом 1797 р., с. є звиш 20 літ по розпочаттю самої драми. Багато приятелів та свояків, що радісно вітали початок „**Фавста**“, лягли в могилі, не діждавши його кінця, як ось сестра поета, Корнелія, приятелі Мерк, Вагнер, Ленц. Беручись наново до праці над „**Фавстом**“, поет нагадує про них,—ся згадка навіває на нього сум і через те скріпляє в нім охоту заглибитися в таємничий світ духів, казок та повірок,—у світ, непринадний для його живої, реалістичної вдачі. Та тепер він не може устоятись перед заманливими привидами і збирає свою силу, щоб ухватити їх, видобути на світ і оживити новим, людським життям.

2. Цей „Пролог“ написаний, здається, того самого літа, що й „Приспівка“. Після пояснення Г. Дінцера¹, поет хотів у нім виразити, що „**Фавст**“ не є звичайна драма театральна, така „штука в кусниках“, така „командована поезія“, якої жадає директор, але що тут „поет хотів у найчистішій світлі показати той образ, який носить в його душі“. Нам таке пояснення видається не властивим тим більше, що „**Фавста**“ справді мож уважати „штукою в штуках“, а не правильною драмою. Адже тут (в обох частях) подана, так сказати, ціла життєпись у драматичній формі, показаний повільний і поступенний розвиток особи, а не якесь одно, в собі скінчене дійство. Форму ту, як і сам предмет, Гете переняв з середньовікових релігійних драм (містерій), у котрих показувано сценічно муку Христову або життя святих, мучеників і т. ін. „Середньовікова драма, основана на тих повістях, показувала не якунебудь одну подію, але епічним способом цілий ряд подій, н. пр. життя Христа від народження аж до смерті; так само й чорт у тій старій драмі був зовсім конечний, як комічнотрагічна особа. І коли Гете не хотів опрацювати

¹ Goethes Faust. Erläutert von Heinrich Düntzer. Leipzig 1879.

легенду про *Фауста* в цілій ряді віддільних драм, з котрих кожна містила б одну якусь подію, то оставалось йому тільки прийняти ту середньовікову форму. І хоч у „*Фаусті*“ він ублагороднив її і в поєдинчих сценах зумів їй надати всю красу правильної драми, то прецінь у цілій творі її не покинув. Біблійні і символічні збочення, полеміка й сатира на сучасні події і сучасних людей, різні контури фігур у стилі старонімецьких дереворитів, занехання (в першій часті) поділу на акти і сцени, недовіда властиво-драматичної зав'язки й тісного зв'язку поєдинчих сцен, невинна простота, з якою світське мішається з божественним, інтермеццо, властиве давнім містеріям,—все те прямо випливає з раз прийнятої форми, котра попри ідеалізованню й символізованню предмету допускає введення як найбільшого багатства подрібностей і окремішностей. А позаяк у „*Фаусті*“ все полягає на осібниках, позаяк учинки й цілі тих осібників безпосередньо й живо поставлені нам перед очі, то й є він чистою драмою, а не діялогованою повістю. А хоч помимо введення всяких надземних і неземних сил не зістала нарушена особистість людська, свобода волі й застанови діючих осіб, і хоч особи ті типові,—ми все-таки чуємо добре, що це людські особи, не алегорії. Основою цілоти не є міт, не є божественна повість ані казка, в котрій би свободна воля осіб могла бути знищена,—а тільки легенда, чисто людська повість, людська подія“¹.

Думку про „Пролог“ Гете перейняв з драм індійських („*Сакунталя*“); подібні прологи, де перед початком самої штуки директор бесідує з актором чи то про предмет штуки, чи то про принцип штуки, стрічаємо в середньовікових європейських драмах. „Пролог в театрі“ впрочім не є конечною частию штуки так, як слідує „Пролог в небі“².

3. „Весельчак“, також звичайна фігура в даних релігійних містеріях (у німецьких звичайно під назвою „*Negel*“, „*Hanswurst*“ і т. іш.) Тут під весельчаком треба розуміти актора, що в директорівій трупі звичайно грав такі ролі (Л е п е р).

4. Крем—дійсно, справді,—*allenfalls*.

5. Цей пролог написаний літом 1797 р. Се був геніальний інстинкт Гете, котрий спонукав його поставити

¹ G. v. Loerer, у вступі до Гемпелевого видання „*Фауста*“, стор. 33—35.

² Там же, стор. 44.

через цей пролог свою трагедію в світло моїсєєвої легенди про Йова, котра враз із грецькими трагедіями про Епіда належить до т. зв. „Schicksalstragödien“ і має собі за предмет супротивлення одиниці людської супроти надмірно тяжких кар за „надмірно малі провини“¹. Той пролог в'яже обі часті „Фавста“ в одну нерозривну цілість, так як заклад Мефістофеля з Господом (узятий також з Йова) каже нам надіятися, що „Фавст“ в кінці таки буде вирятований. Основуючи цей пролог на переказах староюдейських, а також середньовікових, після котрих злим духам, поруч з добрими, мож було являтися перед лицем Господнім, Гете однаков стоїть заразом і на ґрунті повішій, на ґрунті раціоналізму XVIII віку; його архангели в своїм співі про всесвітній лад виголошують чисто світську похвалу творцеві, голосять похвалу сонця, звіді сил природи, показуючи таким способом і космогонічний напрям цілої драми². Цей пролог (переважно партія Мефістофеля) держиться також в гумористичнім тоні, так як і попередній, через що Гете іменно досягнув те, чого не досягнув Кьльопшток у своїй Мессіаді, т. є. надав людську міру й людську вдачу надприроднім істотам і саме через те зробив їх поетичними, близькими до людей і розбуджуючими людське співчуття. „Пролог у небі“ і закінчення другої часті „Фавста“, це немов рями, серед котрих звершується ціла подія трагедії. Думка, котру в пролозі висказує Господь до Мефістофеля:

Як довго ходить по землі,
Так довго спокушай го ти,—
Усякий блудить, доки правди ськає—

та думка оставься вісью, коло котрої обертається ціла драма, і котрої розв'язку становить закінчення другої часті, хоч впрочім дуже неподібне до цього пролога під зглядом обробленого предмету.

6. Назва Мефістофель утворена, здавсь, з грецьких слів ме фос то філес, т. є. той, що не любить світла, і в такій формі приходить у найдавніших драмах про Фавста, а також у Шекспірових „Веселих кумах з Віндзору“—аж пізніше в устах люду назва „Мефостофіль“ перейшла в „Мефістофель“, і в таким виді приняв її й Гете.

7. Мефістофель натякає тут про змію з раю, що підвела Єву й Адама, гляди Моїсей I, 3, 14: „І сказав господь до

¹ Там же, стор. 44.

² Там же, стор. 44—47.

змії: Позаяк ти це зробила, то будеш проклята між усіми скотами і всіми звірями земними. На животі повзатимеш до послідніх днів“.

8. Першу часть своєї великої трагедії зачав Гете правдоподібно літом 1774 року, з котрого то часу походить зараз перша сцена аж до того місця, де Дух Земний щезає, по чім у короткім часі написана була й розмова з Вагнером аж до стиха:

„А радуєсь, як хробака найде“.

Другий монолог Фавста і друга сцена „За містом“ належать геть-геть до пізнішого часу, що видно вже хоч би з відмінного тону, яким другий монолог різниться від першого.

Думка про драматичне оброблення „Фавста“, і навіть само оброблення, сягають від дуже ще молодого віку поета й тягнуться відтак через його життя, цілих 60 літ. Можемо сказати напевно, що ще в дитинстві Гете познайомився з тим предметом, котрий описуваний був у багатьох т. зв. „Volksbücher“, де розказувалося про „поганого чарівника д-ра Івана Фавста, як він свою душу запродав чортові і який з ним страшний кінець лучився“. Це була стародавня казка, що своєю основою сягала перших початків християнства, а може навіть перших початків культур людської. Середні віки, погружені в пітьму містицизму й забобону, обробили й цю казку, як і багато других, по свому, надали їй місцеву ціху,—зв'язали події казочні з дійсними, колись жившими людьми і місцями (про д-ра Івана Фавста справді згадують сучасні пам'ятники) і в ту правдиву оболічку вложили свої поняття, вірування, свій світогляд, свою філософію. І драматичних оброблень Фавстової історії не хибло, — особливо згадати треба „Трагедію про доктора Фавста“ знатного англійського драматика й попередника Шекспіра, Хрістофа Марльо, написану 1626 р., далі про оснований на тій драмі німецький вертеп (Puppenspiel) про Фавста, в котрім видно не малий талант драматичний,—і первісна казка про чарівника Фавста помалу починає укладатися в такий високо художній і глибоко задуманий образ, який бачимо в найкращім викінченню в Гетевій трагедії. Той „вертеп“ бачив Гете також у дитинстві в своїм родиннім місті, і певно відтоді ще засіла в його голову думка—покористуватися старосвітською казкою для показання в високій поетичній формі образу цілого життя, змагання й муки душевної чоловіка з великими спосібностями і з негасимим бажанням добра й правди.

9. Н о с т р а д а м, властиво Мішль де Нотр-Дам, жив від р. 1503 до 1566 і був лікарем. Гете хибно признає його чарівником, приписуючи йому чарівницьку книжку, котрою послуговується Фавст. (Д і н ц е р).

10. Після містично-кабалістичної науки в три світи: елементарний, небесний і наднебесний (ангельський, душевний). Ті три світи враз становлять великий світ—м а к р о к о с м о с. Все, що в однім з тих світів знаходиться, має подібне собі в двох других, і всі ті три світи завжди заховують між собою тісні взаємини, що поет виразив тут (у дусі давніх магів) образом „взаїмного подавання собі золотих ведер“ (Д і н ц е р).

11. Ф а м у л ю с у давніх університетах це був старий студент, приданий професорові до помочі в його наукових працях,—він звичайно й жив туй побіч професора. Особистість Вагнера й назва навіть (але не характер) узяті з тих же давніх казок, де він являється то Фавстовим товаришем, то навіть тим самим, що Фавст, великим чарівником і чудодійцем. (Д і н ц е р).

12. Цей другий монолог Фавста, написаний аж при кінці XVIII століття, коли Гете в другім виданні всіх своїх творів задумав тісніше пов'язати розсіяні сцени „Фавста“ (в першій виданні він вийшов як „Уривок“), і взявся передовсім до поповнення „великої прогалини“ між першою сценою, а тою, де Фавст записується Мефістофелеві.

13. Хор учеників у мене перероблений більше за знаною піснею церковною, так що особливо дві перші строфи не подібні до Гетового тексту і тільки зближаються до нього тоном та основною думкою.

14. Свого вітця вказує нам Фавст, яко лікаря, що лікує альхімістичними способами. Альхімісти старались, як відомо, винайти „камінь мудрости“, котрий мав надавати вічну молодість і перемінити кожний метал у золото. Такі, котрі ніби нашли той камінь (витопили з найрізномородніших мішанин), звались „адептами“, т. є. такими, що досягнули ту найвищу, по їх поняттям, ціль науки. Робітня альхімістів звалась „чорною кухнею“. „Червоний лев“, „смілий зальотник“—в альхімістичній бесіді значили золото, „біла лілія“—срібло. „Молода цариця“ значила—шуканий камінь мудрости (Д і н ц е р).

15. Вагнер говорить тут у дусі середньовікової повірки про повітряних духів, що ніби живуть у чотирьох рогах світа і котрим приписувано шкідливість чотирьох вітрів. Кожний з тих чотирьох родів духів мав свого князя. Ті духи вміють зводити людей, шепчучи, як ангели (Л е п е р)

16. Єванг. Йоана, I, 1, у нашім церковнім перекладі звучить: „В началѣ бѣ слово, а слово бѣ оу Бога, а Богъ бѣ слово“. В грецькім оригіналі стоїть замість „слово“ — логос: „Ен архе ен го логос, каі го логос ен прос тон теон каі теос ен го логос“. Але грецьке „логос“ має дуже багато значінь; головнo ж значить р о з у м і всякі прояви та вчинки розуму (Л е п е р).

17. К л ю ч С о л о м о н і в (Clavicula Salomonis) звичайна формула закликання нижчих, елементарних духів. Як давно вірили в чотири елементи (первістки), з котрих ніби все складається, а іменно вогонь, земля, вода і воздух, так також приймали, що в кожному елементі в окремий дух,—відси те „заклинання чотирьох“. Дух огню звався с а л я м а н д р о ю, дух воздуха с і л ь ф о ю (я позволив собі назвати його більш зближено до наших народних повірок—л і т а в и ц е ю, так як водяного духа в о д я н и ц е ю а кобольда (Incubus) х о в а н ц е м), дух води—у н д е н о ю (від лат. unda-филя), а дух землі—к о б о л ь д о м, також з латинська Incubus (хованець), г н о м о м або пігмеем (Д і н ц е р).

18. Цеб то на знак хреста, котрий-ді має більшу силу, ніж ключ Соломонів (Л е п е р).

19. Т р и к р а т г о р ю ч и й с в і т—світло святої Трійці, в ім'я котрої посвячується воду, що названа тут „святим пожаром“.

20. „Вандруючими школярами“ (Scholastici vagantes) звалились вандруючі вчені, звичайно студенти, що не закінчили ще школи, котрі ходили від міста до міста та займалися ворожбитством, виганням духів та всякими куглярськими штуками. (Д і н ц е р).

21. Б е л ь з е б у б (з фенікійського Baal—бог і Sebuв—муха) значить властиво бог мух. Ни щ и т е л е м (по жидівськи Abbadon) зветься чорт також в євангелію Йоана 8,44. Назва З р а д н и к значить майже те саме, що диявол Діаболос). (Л е п е р).

22. „Після грецької космогонії п і т ь м а (Еребос, син (Хаоса) існувала перед світлом. Так само і в жидівській казці про сотворення світа, гл. Моїсей I, 1. 2. 3. (Л е п е р).

23. „П е н т а г р а м“ (п'ятиріжник) або пентальфа, так називалася фігура, котра повстає тоді, коли боки правильного п'ятикутника продовжимо, аж поки не перетнуться.

24. Сцени, в котрій Фавст записується чортові, не було в першім виданню Фавста (в „Уривку“) цілої, а була тільки її остання частка від слів „Я хочу людськості цілої долю“ до кінця. Решту доробив Тете пізніше.

25. Підписування угоди з чортом власною кров'ю, це немов пародія давнього речення: „Non sacramentum sine sanguine“,—бо чорт любить малпувати й лицювати все божественне (Лєпер).

26. „Корона людськості“—тут, у значінню загалу всіх тих найвищих розкошей, до яких чоловік спосібний (Дінцер).

27. „Іспанські чоботи“, прилад уживаний давно до тортур, котрим стискано або калічено (коли вони в середині були набиті цвяхами) ноги понижче колін.

28. „Одна, дві, три потрібні штуки“,—відомо, що логіка розкладає процес мислення на складові часті. Тут говориться про висказування с у д у (в логічнім значінню), котрий у первісній формі складається з трьох частей.

29. „Eincheiresis naturae“,—по-нашому значило б це тільки, як „штука, захопити всю природу в жменю“, як величалась гордо давня хемія, що конечно в очах людей більше мислячих мусіло виходити на найгіршу насмішку тої старої хемії над самою собою, бо вона може розбирати і складати тільки мертві частки природи, а зовсім мусить обминати найголовніший об'яв природи, т. є. життя (Дінцер).

30. Дінцер, а за ним і Лєпер розуміють це місце так, що тут Брандер велить вибирати того папою „хто найбільше здужає випити“. Мені це пояснення видається недостаточним і натягненим. Бо хоч у віці реформації, в котрім відбувається дія „Фавста“, а також пізніше аж до наших часів, у шинках при п'ятиках часто висмівано попівство й його обряди, то прецінь ні Дінцер ні Лєпер не могли навести такого п'яцького звороту (в роді н. пр. відомих „sich einem Pfaffen antrinken, sich einem Kardinal antrinken“ і т. і., (котрий би мав зв'язок з папою й особливо з вибиранням папи, про котре тут передовсім ходить. Далеко ближчий зв'язок мають останні слова Брандера із відомим приписом канонічного права, що папою не може бути кастрат, і що отже квалітет мужності—про котру треба було докладно переконатися—є рішучим моментом при виборі папи. Цей припис міг дати підставу до якого-небудь п'яцького жарту, що пародіює вибір папи, так як дав підставу до сміхотворних повістей, що живуть ще й досі в устах люду (я н. пр. чув це сам від міщан у Дрогобичі).

31. „Розстайна дорога“—зборище злих духів, після народньої повірки. „Старий цап, летячи з Лисої Гори“—після народньої повірки їздять чарівниці

на цапах (і на всякій другій худобі, навіть на людях) на Лису Гору на свої північні гульки. Ізда, розумієсь, іде воздухом, від того тут „летячи“.

32. „Реброломи“, — так я позволив собі перелицювати німецьке Rippasch, містечко близь Липська; через те перелицювання й гадка змінилася супротив оригіналу. Фрошова задуфала нагадка про Реброломи має (після мого перевodu) натякнути Мефістофелеві, щоб не говорив так дуже гордо і з таким легковаженням про шинок і товариство, бо вони вміють не так розуму навчити, т. є. „ребраполати“, що — бачиться мені — відповідне і бруталному характерові Фроша й основній гадці цілої сцени, котра трохи що не скінчилася ламанням ребер. Натячкою про снідання у „кріля Цьвочка“ висміває Фрош оп'ять високопанський тон, з яким Мефістофель зразу обізвався про товариство. Тільки се останнє значення мають відповідні слова німецького тексту. „Кріль Цьвочок“ — назва, вживана в приказці „Це ще було за кріля Цьвочка“ — т. є. це брехня, — виражає отже щось фантастичне, безпідставне (як гороїжність Мефістофеля) і zarazом згідне, як і всяке надування своєї поваги понад зріст і, думаю, таким робом сяк-так підходить під значіння „Пана Ганса“ Гетового тексту, бо по словам Дінцера Hans Arsch von Rippasch означав у Липську дурного і разом з тим гордого блазня.

33. Сцена під написом „Кухня чарівниці“ написана 1788 р. в Римі в огороді Villa Borghese. Гетева чарівниця показуєсь тут у зовсім не таким страшнім, таємничім виді, якими являються чарівниці в Шекспіровім Макбеті, противно, чарівниця в „Фавсті“, це чиста пародія тамтих. Але іменно таким способом Гете здужав і тут надприродне й таємниче зробити природнім, і хоч з одного боку сама повість про Фавста наказувала йому не залишати й представлення чарівниці, так з другого боку спосіб представлення показав в авторі чоловіка зовсім новіших понять. Чари, котрим піддається Фавст, це пуста формальність; вони не змінюють ані його внутрішньої особи і вдачі, ані не усувають його вольної волі, як це показується іменно в слідуючих сценах з Маргаретою.

34. Основою цього опису кухні служили образи Брейгеля і Теніє. В поняттях середніх віків „чорні коти“ і „гидкі малпи“ були невідлучними атрибутами чарівниць.

35. „Проглядання крізь решето“ була дуже люблена в середніх віках чарівницька штучка; при її допомозі чарів-

ники мали пізнавати злодіїв і вбивців. Уже давні греки знали цю штуку і звали її ворожбою з решета — *к о с к і н о м а н т і є ю*. Цікава річ, що між українським народом живе ще перероджений остаток тої ворожби: „Коли мерця виносять з хати, всі домашні глядять за ним крізь сито, щоб за помершим надто в тугу не вбиватися“ (с. Нагуєвичі, Дрогобицького пов.).

36. Крукки вважались невідлучним атрибутом чорта, — вони справді являються до Мефістофеля в другій часті (Акт. IV) „Фавста“. Повірка, що чорт кривий і має замість одної ноги кінське копито, осталась ще з прастарої скандинавської мітології.

37. Засадою було в давній магії, що незрозумілі слова мають більшу силу, ніж зрозумілі. Вже Пліній казав: „*Minorem fidem homines adhibent iis, quae intelligunt*“. (Лепер).

38. „Thule“ — казочний край на найдальшій кінці світа (проте „ultima Thule“). Римляни думали, що це такий остров на найдальшій північно-західній кінці Європи (нинішня Англія).

39. Під „потужним Духом“ розумієсь тут безперечно Дух Земний, що в першій сцені являвся Фавстові; йому Фавст приписує не тільки прислання Мефістофеля, але також прояснений, живий погляд на природу, котрого так бажав у першій сцені.

40. „А груди твої є як двоє молодих ягнят-близнят, що пасуться між лілеями“ — Соломонова „Пісня пісень“ 4, 5.

41. Правдиве ім'я Фавста було, здаєсь, Георг; перекази звуть його однакж Іваном. Ім'я те змінив Гете самовільно на Генріх, не знати, з якої причини.

42. Після загальної повірки, де запалає блудний огонь, там має в землі знаходитися заритий скарб, котрий саме тоді підходить угору.

43. „Щуролов“ — німецька казочна фігура, *Rattenfänger von Hameln*, котрий своїм співом виваблював щурі, миші, а також дітей і провадив їх за собою.

44. „Вальпургієва ніч“ або „ніч святої Вальпурги“ зветься ніч перед 1 травня, котрий у німецьких календарях посвячений пам'яті тої святої. Як у нас в ночі перед Купалом і перед Зеленими святами, так у повірці німецького люду в ночі перед Вальпургою збираються всі чарівниці й усякі нечисті духи на Лису Гору на гулятику. Таких Лисих Гір багато, — найзнатніша з-між усіх у Німеччині гора Брокен або Блюксберг у горах Смолистих на котрій і відбувається слідуєча фантастична сцена,

„По мимовольнім убивстві Валентіна — каже Лепер — Фавст утікає з Мефістофелем сюда, в Мефістофелеве царство“. Представленням цілої дикої оргії чарівниць і злих духів на Лисій Горі хотів Гете крім того символічно показати цілий безконечний вир грубих, змислових розкошей, у котрі Мефістофель старається втягнути Фавста, щоби з одного боку зламати силу його тіла й духа, а з другого боку, щоби відтягнути його любов до Маргарети. Ця любов уже з самого початку не подобалась Мефістофелеві, як прояв чисто людського, ублагороднюючого чуття. Тепер, погубивши Маргарету, Мефістофель уводить від неї Фавста, щоб довершити її згубу, а перед Фавстом стараєсь укривати, що з нею діється. Але іменно в тій сцені на Лисій Горі і показується в повній силі живість і сила людського чуття у Фавста. Таємничий і до л поражає його до глибини душі своєю подобою до Маргарети й будить у ньому безконечний біль і тугу за покиненою коханкою. На разі ще вдаєсь Мефістофелеві відтягнути Фавста від тої прояви, але не на довго. Уривки другої частини „Вальпургієвої ночі“ що мала прийти по „Інтермеццо“, показують нам, що Фавст таки дізнався про долю Маргарети, і ця вість вирвала його з усіх хитрих пут Мефістофеля, — він спішить з нараженням власного життя, щоб рятувати укохану дівчину з тюрми і муки. Сцена ця написана була, здаєсь, 1801 р., а сцена з Валентіном 1800.

45. Шірке і Еленд, два села під горою Брокен (Лепер).

46. Блудні вогні вважались демонічними істотами, котрі путника люблять звабити й завести в непроходиме багно або в пропасть (Лепер).

47. Дві високі гранітові скали близь Шірке називаються Хропуні (Schparcher) (Лепер).

48. Мамон (з жидівського), — золото, тут персоніфікований „чорт золота“ (Лепер).

49. Бавбо, постать з грецької мітології (мамка розпусниці богині Деметер); Гете зробив з неї провідницю німецьких чарівниць замість німецької Голле або Берти (Лепер).

50. Ільзенштайн, скала над рікою Ільзе з противного боку Брокена (Лепер).

51. Після повірки середніх віків, чарівниці варили таку масть (Salbe), котрою о півночі сприснувши на себе або обмазавшись нею, могли летіти на Лису Гору. Порівняй також у „Кухні чарівниці“ слова малп „Варом хлюсть, в комен шусть!“

52. У середньовікових поетів чорт зветься дуже часто Volland, Valant, Faland. Це ім'я давнього скандинавського бога тьми, Льокі (Лєпєр).

53. Пор. у Мойсея (I, 1, 27). „І сотворив бог мужчину і жінчину“. До тих слів нав'язали пізніше рабіни-коментатори слідууючу легенду: та жінчина, сотворена рівночасно й однако з Адамом, по імені Ліліт, не хотіла слухати мужа, яко йому рівна. Тоді сотворив бог з Адамового ребра Єву, а Ліліт прогнав, і вона від тоді живе, яко почварна істота, що уводить мужчин і шкодить дітям. Чорти гніздяться в її пишнім волоссю, котре Гете зве „її єдиним строем“ (Лєпєр).

54. Яблока й рожі в символіці майже всіх народів, а особливо греків, в знаками любови. Снити про яблока — віщує любовне щастя. Ця символіка наводить тут свій найреальніший вираз (Лєпєр).

55. Так я позволив собі по-нашому передати грецьке слово „Проктофантазміст“, котрим Гете назвав виступаючу тут особу, берлінського книгаря й письменника Христіяна Фрідріха Ніколяї. Ніколяї був протиставником літературним Гете і Шіллера, за що оба письменники старались йому, де мож, відплатити. І так на нього зложена більша часть їдких Гете-Шіллерівських „Ксеній“, а також у „Фавсті“ Гете не залишив спосібности, щоб не ущіпнути його. Назва „Проктофантазміст“ (ясновидець від задниці) відноситься до того, що Ніколяї, хоч поборник раціоналізму і твердої, а властиво сухої освіти (Aufklärung) — через те я й назвав його „дерев'яний“ — вірив у привиди і терпів галюцинації, від чого лічився п'явками.

56. Під „старим млином“ треба розуміти багатотомовий і дуже нуждений журнал Ніколяї „Die allgemeine deutsche Bibliothek“ (1765—1798), а відтак її продовження „Neue allgemeine deutsche Bibliothek“ (до 1806) (Лєпєр).

57. Тегель, хутір родини Гумбольдів близь Берліна. В своїх писаннях Ніколяї подрібно описав, як у тім Тегелю в 1797 році щось страшило (Лєпєр).

58. Натякнено на обширний твір Ніколяї „Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Sweiz“, у котрімді Ніколяї опише й те, що видів і чув на Лисій Горі (Лєпєр).

59. Медуза Горгона, котра, після грецького переказу, кожного, хто на неї глянув, перемінювала в камінь.

60. Перзей відрубав Медузі Горгоні голову, а з її крови повстало гаддя. Повісць про Перзея в християн-

ських часах зістала перероблена остільки, що з Перзея зробився св. Юрій, котрий тахож убиває почвару-змію. Цим мітологічним порівнянням хоче Мефістофель відвернути увагу Фавста від привида, котрий йому показує правдиву будучність засудженої вже Маргарети, — як це видно з сліду топора на шиї, скованих ніг і назад зв'язаних рук у дальшій уривку.

В уривку тім, котрий мав слідувати за Інтермеццом, являється опять той „ідол“ у з'яві „кривавого суду“, „тіло голе, руки зв'язані назад“ — отак стоїть він на „горючій помості“. Сцена того „кривавого суду“ не була однакож викінчена. Дальший хід її Гете натякнув лиш тими словами: „Голова відпадає. Кров бухає й гасить огонь. Ніч. Шум. Шепотання страччуків (нехрещених дітей). Відси Фавст дізнається“ — іменно про долю Маргарети і про те, що її чекає, про що вже збоку натякнув Мефістофель перед убивством Валентіна, говорячи про „щось мов довгий шнур перловий“ (Л е п е р).

61. Інтермеццо, гра між актами, звичайно забавна, котрою лагодилось представлення сумних подій у трагедіях або містеріях, уживане було дуже часто в давніх театрах чи то світських, чи й релігійних. У таких „вставках“, не зв'язаних з головною подією драми, звичайно висміювалися якісь сучасні справи й люди. Так само зробив і Гете, згромадивши тут ряд заміток про сучасних людей і сучасні напрями різнородних думок і вірувань. Само „золоте весілля“, це тільки немов покривка, — вона полягає головню на танечнім хороводі Пука й других духів, за котрими тиснеться громада всякого зброду, неначе весільних гостей, у масках і без масок. Основа взята з Шекспірового „Сну літньої ночі“, відки також узяті постаті Оберона, Тітанії, Пука, Арієля. Також Вілянд у відомій своїй поемі „Оберон“ звів до купи казки про ці духи. Оберон, це цар Ельфів, духів посередніх між злими й добрими. Його сварка з Тітанією описана обширно в Віляндовій поемі, — а по поводу їх перепросин і відбувається оце „Золоте весілля“.

63. Цікавий подорожній — знов той же Ніколяї, котрий всюди пхається.

64. Очевидно, якийсь любитель моди, а не пуріст язиковий, що уважає на чистоту бесіди.

65. Та сама хоруговка (очевидно, маска, що знаменує змінність людських уподобань) говорить обі строфи.

66. К с е н і ї — під таким написом видали Гете і Шіллер 1797 р. збірник гострих епіграмів, котрі свого часу наро-

били багато куряві в німецькій літературі. Тут ті ненависні „Ксенії“ виступають, як щипавки, цілою гурмою і добродушно признаються до свояцтва з чортами.

67. Геннінгс, видавець збірника поезій під назвою „Музагет“ і журналу „Геній часу“, належав до завзятих противників Гете і Шіллера, і зате йому чимало дісталось у ксеніях, котрі йому й на Лисій Горі не дають спокою.

68. Музагет, дословно „згінщик муз“, висказує, що чарівниць далеко легше назгоняти, аніж муз, т. є. ніж уложити збірник правдиво гарних поезій, котрих іменно в збірнику Геннінгса не було.

69. Небіжчик „Дух часу“, в котрім, як і тепер ще в багатьох журналах, фабрикувалася маса безсмертних і геніяльних письменників, виступав гордо, розуміючи під славною кумпанією іменно себе і свої свіжосфабриковані знаменитості, і закликає всіх чортів, щоб ішли до нього в співробітники, а він їх усіх помістить на вершку німецького Парнасу.

70. Журавель езуїт, це відомий фізіономіст Ляватор, котрий на старість попав у релігійний містицизм.

71. Гук — водяний птах, Rohrdommel.

72. Натякнено на відому тезу ідеалістів: „усі зовнішні явища, це вплив внутрішньої істоти чоловіка, це явища існуючі тільки в уяві, в мозгу чоловіка, — значить: світ, це тільки я“.

73. Це люди, що з переворотом цілого ладу також перевертаються і ходять на головах, т. є. радикально змінюють свої переконання і свою вдачу, щоб тільки вдержатися наверху.

74. Цю страшенно сильну прозаїчну сцену продиктував Гете своєму секретареві Рімерові аж 1803 р. (здається після давніших записок).

75. Ця маленька сцена в ночі в чистім полі належить до найпізніших вставок у „Фавсті“. Критики ще й досі не поєдналися, як її розуміти. Одні під духами, „що снують круг шибениць“, розуміли злих духів; за те з другого боку піднесено, що це повинні бути іменно добрі духи, котрі посвячують місце, що на ньому застра має згинутися Маргарета.

76. Остання сцена „Фавста“ здавна була предметом подиву. Пісня, котру співає Маргарета, основана на німецькій казці про святий боз, під котрим ніби дівчина поховала свою сестричку, вбиту лютою мачухою; з кісток похованої сталася гарна пташка. Закінчимо цю замітку

Випискою з Вайсе¹: «Сцена в тюрмі» це майстерський твір, вищий над усяку похвалу, найпотужніше з усього, що наш поет здужав досягнути в патетичнім, трагічнім виразі. Було це завдання гідне найвищої поетичної сили, завдання, на котре не зважився й сам Шекспір: у божевіллі розуму, розшарпаного страшенною мукою душевної мимовільної вбивці власної матері і власної дитини, показати моральну шляхотність, сердечну чистоту, і те завдання сповнив Гете як найдоскональше. Йому вдалося у страшенній глибині тих суперечностей, в які моральна провина вкидає душу людську, в яснім, пориваючій образі показати вибавлення й душевне викуплення невинної проступниці, так що голос, котрий при кінці каже, що вона спасена, видобувається немов з власного серця читача, чи слухача. Поезія, котра це може зробити, показує через те виразніше, ніж через усякий інший поетичний твір, що вона походить з найвищих висот людського духа, що вона споріднена, ба навіть внутрішньо зовсім тотожна з найвищими людськими святощами, котрі одні тільки всякому людському ділу надають стійність і піднеслість".

Іван Франко

¹ Weisse, „Kritik und Erläuterung des Göetheschen Faust“.

ГЕЛЕНА І ФАВСТ

Третій акт другої частини Гетевого „Фавста“
В честь стол'ятидесятих роковин уродин Гете

ПЕРЕДМОВА

Минувший місяць був у Німеччині присвячений пам'яті найбільшого поетичного генія нових часів, Йогана Вольфганга Гете. Всі німецькі міста, починаючи від Франкфурта на Майні, всі корпорації, редакції, театри, вшанували пам'ять великого поета й великого чоловіка безмежним рядом урочистих обходів, вистав, промов, статей, книг і різномірних публікацій. Та свято це не було виключно німецьким святом. Гете був найбільш універсальним поетом усіх часів; він умів відчутти красу і людськість усюди, де тільки зустрів її, без огляду на мову, костюм і національну закраску. Бувши одним із творців німецького національного почуття, він рівночасно був одним із творців того наскрізь новочасного універсалізму, що обіймає цілий світ ідей, чуття і краси, щоб тим сильніше любити, тим вище піднести своє рідне. От тим то роковини Гете були загальним святом людської цивілізації; пам'ять великого генія шановано так само щиро на всіх мовах, у всіх освічених краях.

Бажаючи і в нашій мові вшанувати його пам'ять, ми подаємо тут перекладом одну частину з його найбільшого архітвору, з безсмертного „Фавста“. Переклавши першу часть „Фавста“ ще двадцять літ тому назад, я кілька разів брався перекладати другу, та проби лишались невикінченими. Найчастіше я брався власне до третього акту другої частини, до тої високо оригінальної класично-романтичної трагедії про Фавста і привернену до життя Гелену. Тепер я зважився переглянути ті давні проби, переробити їх і викінчити, і пускаю їх у світ—також як пробу осилення нашою мовою величнього німецького архітвору.

Друга части „Фавста“ вважається взагалі твором темним і незрозумілим. Це не зовсім справедливо. Певна річ, це не є твір популярний, він вимагає у читача деяких відомостей з історії й мітології, деяких пояснень. Але поза тим, з погляду на композицію цілості, цей твір дуже ясний і прозорий. Його уклад і будова впливає конечно з самого заложення драми, з самої легенди про Фавста-чародія. В першій часті трагедії, заключаючи контракт з Фавстом, Мефістофель обіцяє йому пробігти з ним „насамперед малий, потім великий світ“, тобто насамперед світ індивідуального, потім публічного життя, а легенда веде Фавста на двори різних володарів, заставляє його викликати тіні різних славних покійників і робити інші чародійські штуки. Цим був і для Гете витичений шлях. У пролозі другої часті він показує символічним образом видужання Фавста на лоні природи після страшної трагедії з Гретхен. Потім Фавст і Мефістофель ідуть на царський двір; Фавст являється порадником, що при помочі Мефістофелевих штучок рятує царя з фінансових клопіт, запроваджуючи паперові гроші. Але цар, легко-мисний пан, бажає більше забави, ніж справдішньої помочі для держави і жадає від Фавста, щоб той показав йому тіні Гелени і Париса. За порадою Мефістофеля Фавст спускається в підземний світ до „матерій“ — містичних (платонівських) джерел усякого життя і викликає від них ті тіні. Але тінь Гелени будить у його серці непогамовану любов, він кидається до неї і мало не гине серед страшної експлозії. Одужавши, він не може впокоїтися й разом з Мефістофелем подається до Греції де на фарсальській рівнині, пам'ятній битвою між Цезарем і Помпеем, одної певної ночі відбувається гульня класичних мітичних постатей. Тут Фавст при помочі Протея, Хірона і віщунки Манто добирається до самої Персефони, богині підземного світа, й одержує від неї те, що вона випускає Гелену на світ, як колись випустила була Орфеву Еврідіку, в такім стані й такім виді, як була по повороті з Трої. Рівночасно Мефістофель, котрий серед тих класичних символів краси відчуває себе ніяково, обертається до найнижчих, найобридливіших мітичних прочвар і визичує собі маску найобридливішої з них, Форкιάди, одної з двох сестер, дочок бога п'їтьми, що по грецькому віруванню обі мали тільки одно око й один зуб, і по черзі користувалися тими причандалами.

Оце й є вихідна точка третього акту, що властиво є окремою самотійною трагедією Гелени і Фавста. Гелена

вертав з Трої з хором троянських полонянок. Менелай вислав їх наперед, велів Гелені оглянути батьківський двір і при помочі старої ключниці прилагодити все до жертви, але не сказав, що має бути принесене в жертву. Гелена входить у двір, та ще швидче виходить перейнята жахом: у дворі край огнища вона побачила страшну прочвару, що німим рухом веліла їй забиратися геть!

Ця прочвара показується в дверях, виходить на світло, лається з полонянками і самій Гелені виявляє, що це її саму Менелай хоче зарізати в жертву богам, а її полонянки будуть повішені. Гелена зрезигнована вмерти, але дівчата бажають жити.

Форкіяда вказує вихід із страшного положення.

Недалеко Спарти, в горах, оселилися якісь лицарі, побудували високий замок, а їх ватажок готов захистити її, коли вона зараз наново покине Менелая і схоче втекти до того замку. Гелена згоджується. Ватажок, що захищає її й побиває Менелая, це Фавст. З ним разом проживає Гелена в аркадських „щасливих полях“ розкішні дні. З їх подружжя родиться син Евфоріон, чудовий співак, що рветься до високого лету й гине. Його смерть, це для Гелени пора повороту в підземний світ, її служниці розпливаються в елементах природи, — Фавст лишається сам, а Форкіяда, відкинувши маску і котурни, являється знов — Мефістофелем. Вилічений із цієї останньої любови, любови до найвищої краси, Фавст вертає до свого краю, до публічного життя, до праці й ненастанних змагань зразу для досягнення сили, багатства, а вкінці для досягнення свободи й щастя загалом, і в тім змаганні знаходить своє вибавлення від темної сили. Оце в коротких словах зміст другої частини „Фавста“ і спеціально його третього акту.

Розуміється, це тільки скелет змісту. Трактуючи другу частину „Фавста“ символічно, як образ життя й змагань високо-освіченого чоловіка свого віку, Гете спеціально в цьому епізоді хотів показати зразу протиріччя, потім зілляння класичного світу з середньовіковим, особливо класичної поезії з романтичною і вплив із того зілляння нової європейської поезії, тої поезії, що поперед усього відхнена духом свободи індивідуальної та народної і на тій основі опирає новий гуманізм, так як класичний світ опирав його на почутті громадської спільности. Ця нова поезія мала бути уособлена в фігурі Евфоріона. А що власне тоді (в 20-их роках нашого віку) найважливішою подією в європейській політиці була боротьба греків за

народню незалежність від Турції, а в тій боротьбі найголоснішим епізодом було прилучення до неї і смерть Байрона, то й вийшло досить натурально, що фігура Евфоріона одержала подекуди індивідуальні риси геніяльного англійського поета, пісні Евфоріона тоном і могутнім поривом пригадують Байронові пісні й дають рівночасно поняття про вражіння, яке в ту пору робили ті пісні на чільніших людей Європи, а похоронна пісня хору по його смерті сталася найкращою поетичною маніфестацією німецького генія на честь англійського.

Певна річ, що, побіч цього символічного значіння, фігури трагедії, особливо ж трагедії про Гелену, живуть своїм індивідуальним життям і для того надто властиве дошукування символіки у всіх деталях драми не тільки розпанахує її поетичні чари, але нагромаджує труднощі і суперечності, що спиняють розуміння твору. Нам здається, що треба в ньому поперед усього бачити те, що в нім є, поетичний твір, треба відчувати те, що він дає безпосередньо—чисто людські ситуації і конфлікти—а цього певно дуже багато. Символічне значіння тих фігур і конфліктів повинно являтися не як ребра і кості, що вистирчують скрізь із худого тіла, а радше, як золотавий розблиск, що обливає цілість і надає їй широку загальнолюдську перспективу.

ПЕРЕД ПАЛАТОЮ МЕНЕЛАЯ У СПАРТІ

Гелена виступає з хором троянських полонянок, між ними Панталіс¹, провідниця хору.

Гелена.

Гелена, многим диво, многим лайки ціль,
З затоки йду, де йно-що ми причаляли,
Все ще мов п'яна від гойдання довгого
Морської хвилі, що з фригійських нас рівнин
На бурних плечах в ласці Посейдоновій
У міццю Евра в рідну пристань занесла.
Внизу ще там цар Менелай з найкращими
З вояцтва свого поворотом тішиться.
Вітай же ти мене, високий доме мій,
Що Тиндарей, отець мій, тут над кручею,
Вернувши від горбів Паллади, збудував,
І понад всі доми спартанські прикрасив,
Коли з сестрою Клітемнестрою² ще тут
І з Кастором та Поллюксом я гралася.
Вітайте й ви мене, залізні крила брам!
У вашім гостелюбнім отворі колись
Мені явився в повнім блиску мій жених
Зміж многих мною вибраний, мій Менелай³.

¹ На малюнку Полігнота в Дельфах представлено Гелену з двома служницями; під одною підписано „Електра“, під другою „Панталіс“.

² Клітемнестра, жінка Агамемнона, була також дочка Тиндарея, але з іншої матері. Гелена, Кастор і Поллюкс уважалися зрештою дітьми не Тиндарея, а Зевеса.

³ В іншій місці Гелена представляє це так, що Менелай вибрав для неї сам батько і що вона пішла за нього нерado, кохаючи іншого, Патрокля.

О, відчиніться знов, щоб я, як слід жоні,
Сповнила вірно пильний наказ королів.
Впустіть мене, і все, що досі мов вихрі
Ревло круг мене, хай позаду лишиться.
Бо відколи безжурно відси вийшла я
Молиться в храм Китери¹, довг святий сповнить,
А там розбійник з Фригії схопив мене,—
Сподіялось багато, про що люди скрізь
Говорять радо, та не радо слуха той,
Що про його аж в казку виріс поговір.

Хор.

Не занехай, вельможна пані,
Посідання найвищого добра!
Тобі бо дісталось одній
Найвищеє щастя:
Слава краси, що ясніє над все.
Героям звенить її гомін,
І в бій вони гордо спішать;
Та й найтвердшая вдача схиляє чоло
Перед всесильною красою.

Гелена.

Досить! Із мужем своїм приплила я тут,
І ось у город він вперед послав мене;
Та що на думці в нього, не вгадаю я.
Чи я ще жінка? Чи я королева ще?
Чи жертва за князеві злигодні важкі,
За довге лихоліття й горе Греції²?
Здобута я; чи бранка — не додумаюсь!

¹ Китера — місце, де був храм Афродити, та тут ужито цієї назви замість Афродити.

² Натяк на Евріпідову трагедію „Троянки“, де представлено річ так, що греки віддали Менелаєві Гелену з тим, щоб він покарав її смертю, і він мав виконати це в Спарті.

Двосічну славу й долю, бач, безсмертнії
Дали мені, зловіщий супровід краси,
Що навіть на оцім порозі грізно так,
Понуро якось в вічі загляда мені.
Вже в жолобленім кораблі глядів мій муж
На мене зрідка, слова щирого не рік,
Сидів при мні, мов злее щось задумавши.
Аж як в Еврота заливі глибокому
До берега передні човни приплили
Носами впершись, він піднявшись сказав:
„Тут за порядком вийдуть лицарі мої,
І я на березі огляну їх ряди!
Ти ж далі їдь горі Евротасом святим,
По березі плодючим коні поганяй
Через луги цвітисті та вохкі, докіль
Не в'їдеш на прекрасну рівень, де колись
Був лан плідний, а де тепер Лякедемон
Розкинувся серед вінка поблизьких гір.
Ввійди в високо-склеплений князівський двір
І служниць переглянь, яких я там лишив
З бабусею, шафаркою розумною.
Вона багатий скарб покаже хай тобі,
Що батько твій лишив і що я сам, в війні
І спокою все запопадаючи, придбав.
Знайдеш усе в ладі й порядку, бо це ж є
Князеве право, щоб, вертаючи в свій дім,
Знайшов усе нетикане і кожну річ
В тім самім місці, де він полишив її;
Бо раб не має власти нічого змінять“.

Хор.

Так радуй же серце і очі
Тим скарбом прегарним,
Збагачуванім здавна!
Бо оздобний ланцюг і корони пишноти
Спочивають так гордо й пишаються там;

Та ввійди лиш до них і озвися до них,
То відразу вони — твої слуги.
Любо бачить красу в боротьбі
З золотом, перлами і самоцвітами.

Г е л е н а.

А потім пан мій ось що далше наказав:
„А як усе ти переглянеш по ряду,
Візьми триніжків, скільки запотребиться,
І всякої посуди, що, приносячи
Святую жертву, під руками мати тра.
Кітлів, чарок, а також таріло́к плоских;
В високі збани із святого джерела
Води налий і дерева сухого теж,
Для підпалу придатного, приспособи,
Та й вигостреного ножа теж не забудь;
Про інше все й сама ти там як слід подбай“.
Так мовив і велів спішиться; та ні-гич
Не натякнув, яку живу́ю душу він
Зарізать хоче, щоб богів ушановать.
Це щось непевне, та я не журюся тим,
На все те буде воля праведних богів!
Вони сповняють, що захоче їх присуд,
Чи люди це добром собі почитують,
Чи злом; а нам, смертельним, покоряться слід.
Не раз вже жертводій важкий підніс топір,
Щоб на землі простертій втяти жертви карк,
Та ні, не довелось! Перепинив йому
Чи близький ворог, чи сам бог являючись.

Х о р.

Що має статся, цього не здумаєш,
Княгине, сміло йди,
Де слід тобі!
Добро і зло приходить
Неждано чоловіку;

Хоч нам пророч його, не ймемо віри.
Аджеж горіла Троя і ми
Бачили зблизька соромну смерть,
А ось же осьтут ми з тобою,
Радю готові служити тобі;
Бачимо сонце небесне, блискуче,
І, що найкраще на світі — тебе,
Що на нас ти, щасливих, ласкава.

Гелена.

Но, будь що буде! Що там жде, а слід мені,
Не гаючись, ввійти у королівський двір,
Що ось, не знаю як, передо мною знов,
Давно небачений, мало не втрачений!
Несміло щось несуть по ступеньках мене
Ті ноги, що колись скакали через них.

Входить у дім.

Хор.

Сестри, бранки сумовиті,
О, відкиньте геть далеко
Всі турботи!
Радуйтеся щастям пані,
Тіштесь радістю Гелени,
Що до рідного вогнища,
Правда, пізно повертає,
Та тим твердшою ходою
Радісно оце ступа.

Похваліть богів блаженних,
Що щасливо все доводять
Аж до краю.
Мов на крилах підлітає
Визволений через всякі
Перешкоди, але в'язень
Надаремно сохне в тузі

І до стін тюрми свої
Дармо руки простяга.

Та її взяв бог у руки
Там далеко
І з розвалин Іліону
Аж сюди її приніс
У старий, та свіжим блиском
Прикрашений, батьків двір,
Щоби тут, по невимовних
Радощах та муках
Спочиваючи, про вчасну
Юність споминала.

Панталіс

провідниця хору.

Покиньте співу радісну стежечку
І на дверей узкрилля оберніть свій зір!
Що бачу, сестри? Чи не йде оце до нас
Зворушена княгиня покvapно назад?
Що сталось, славная княгине? Що могло
В твоїм дворі замість привітань челяді
Страшне спіткати тебе? Не скриєш ти цього,
Бо бачу ось відразу на твоїм чолі
І благородний гнів і задивування.

Гелена.

Вона лишила подвої дверей відчинені, зворушена.

Не до лиця дочці Зевеса простий страх,
Переляк із-за будьчого чужий мені,
Але тривога, що з нутра старої тьми
Від правіку виходить, різновидно ще,
Мов полум'яні хмари з гирл огнистих гір,
Клубиться, і героїв жахом наповня.
Так і тепер Стигійці¹ жахом проняли

¹ Стигійці—підземні сили,—від Стикса, підземної ріки.

Мене при вході в дім, і мов не любий гість,
Від тих давно нетоптаних, пожаданих
Порогів я би найрадніше геть пішла.
Та ні, сюди на світло йду, а далше вже
Не проженеш мене, маро, хто ти там є!
Освячення потрібно, щоб очищений
Огнища жар і паню й пана привітав.

Провідниця хор у.

Відкрий, о пані, слугам своїм, що стоять
З пошаною при тобі, що зустріла ти?

Гелена.

Що бачила, вздрите наочно й ви самі,
Коли свій витвір в тій же хвилі тьма стара
Не проковтнула у бездонний свій живіт.
Та щоб ви знали, я скажу словами вам.
Коли в князівського двора понуру тінь
Ввійшла я звільна, про свій довг міркуючи,
Аж диво: пустка в сінях, тихо в кімнатах.
Не б'є до вуха стукіт кроків покvapних,
Не видно вештання поспішного ніде,
Не показалась служниця ні ключниця,
Що приязно вітають все прихожого.
Аж як до вогнища я близько підійшла,
То бач, край попелу й зотлілих 0гарків¹
Щось, мов велика жінка, на землі сидить,
Заслонена—чи спить, чи то задумалась.
Я строго крикнула, до праці зву її,
Гадаю: певно ключниця, що муж її
Дбайливий полишив у домі лад вести.
Та під заслоною вона сидить, як пень.
Я грожу,—тут правицю піднесла вона,
Мов геть мене від вогнища і з дому шле.
Я гнівно відвертаюся від неї, йду

¹ Вогнище вважалося осередком дому, святим місцем;
при ньому спали слуги. (Пор. Одисея IX, 190 і далі).

На сходи, що до спальні пишної ведуть,
А побіч неї зараз і скарбниця є!
Та чудо-юдо живо схопилось з землі
І грізно шлях мій заступа, простується
Худе, високе, очі дикі, каправі,
Вид дивовижний, що жахає душу й зір.
Та я на вітер мовлю; мова силуєсь
Даремно постать сотворити, як живу.
Та глянь, сама! Вона вилазить ось на світ!
Тут ми пани, аж поки наш король прийде.
І Феб, що любить красоту, прогонює
Страшні прочвари в дебри або нищить їх.
Форкіяда показується на порозі між одвірками.

Хор.

Много зазнала я, хоч молодії ще
Понад чолом мені кучері в'ються!
Много страховища бачила я,
Зойки воєнні, троянську ніч
В хвилі упадку.

Крізь хмароломний запилений рев
Тлуму вояцького чула грізні
Оклики божії, чула Незгоди
Голос спіжевий, що нісся по полю,
Бив в наші мури¹.

Ах, вони стояли ще,
Мури Іліону,
Але вогнянее море
Від сусіда до сусіда
Розливалось, розширялось
Власним подувом бурливим
Понад містом, тьмою вкритим.

¹ В Гомеровій Іліаді кричить Еріс, богиня незгоди, серед битви. Опис руйнування Трої в оцій пісні нагадує трохи опис у Віргілієвій Енеїді II, 310—315, 608—633.

Біжучи крізь дим і жар,
Крізь язики вогнянії,
Чула я гнівних богів
Кроки престрашнії,
Бачила їх величезні
Постаті крізь темний дим
Заревом облитий.

Чи бачила, чи дух тривогою оплутаний
Являв мені примари ті?
Сказать цього не вмію.
Та що оце страховище ось тут очима
бачу,

Це знаю я напевно;
Навіть руками могла б доторкнуться,
Та зупиняє перед небезпекою
Острах мене.

Чи ти одна є
Із Форкісівен?
Бо ж у рідню
Їм ти годишся.
А може ти одна з тих сірих Грай,
Що одно око і один зуб
На переміну по черзі вживають?¹

Смієш, прочваро,
Побіч краси
Стать перед світлими
Феба очима?
Виступи, виступи ближче сюди!
Пòгані він не побачить твоєї,
Так як святе його око ніколи
Тіні не бачить.

¹ Форкіс—бог темноти, мав дві пари дочок, що звалились Граї й Горгони.

Але нас смертних, ах, заставляє
Горе сумнее приймати
Біль невимовний, який справляє
Погань на віки проклята
Красолюбним очам.

Отже ж, коли ти прешся безстыдно
Нам на зустрічу, — прокляття,
Лайка й погроза впаде на тебе
З уст тих блаженних, що їх боги
Сотворили своїми руками.

Ф о р к і я д а.

Старе це слово, та свята в нім правда є,
Що стид з красою рука в руку не привик
Ходити по стежках зеленої землі.
Глуха ненависть коріниться у обох,
І де лиш одно з одним здиблються вони,
Плечима обертаються, мов вороги,
І кожне швидко у противний бік біжить:
Сумує стид, а гордо дується краса,
Аж Орку глупа пільма проковтне її,
Коли вперед її старість не знівечила.
І ви оце, безсоромні, десь з чужини
Зухвало налетіли тут, мов журавлів
Хрипlockрикливий ключ, що довгим ланцюгом
З-під хмар на нас пускає кракання своє
І тихого мандрівця змушує зирнуть
Угору; та вони летять собі в свій шлях,
Він далі в свій; от так і з нами буде теж.
Хто ж ви такі, що королівський чесний двір
Напали з шумом, мов Менади п'янії?
Хто ж ви такі, що на двірську ключницю
Розгавкались, немов на місяць псів юрба?
Гадаєте, не знаю, відки родом ви?
Зелена брость, у битвах сплджена, в війні,

Спокушені спокуси, ласі на мужчин,
Що вояка й горожанина силу ссуть!
Гляжу на тлум ваш, і здається—сарана
Паде, мов рій, зелені ниви криючи.
Ви з'їдачки добра чужого, лакомі
Розтратниці цвітучого добробиту!
Здобутий, проданий, заміняний товар!

Г е л е н а.

Хто при хазяйці лаять сміє слуг її,
Нарушує зухвало право панине;
Бо їй одній годиться що похвальнее
Хвалить, а що не приподобнее—карать.
З їх служби я вдоволена, яку мені
Робили, як стояв ще Іліон міцний
В облозі, як упав і згиб, а також, як
Блукаючи по морі бідували ми
На кораблях, де кожний сам про себе дбав.
І тут того ж від цих дівчат веселих жду;
Бо ж не питає пан, хто є слуга його,
Лиш як він служить. То ж мовчи і не скались
На них! Коли ти досі королівський дім,
Замість хазяйки, вірно берегла, то честь
Тобі за це; та ось хазяйка йде; вступиш
Тепер, щоб кари, замість плати, не взяла!

Ф о р к і я д а.

Грозити челяді—високе право це!
Благословенного володаря жона
Заслугує собі його премудрою
І довголітньою управою. Коли ж
Ти новопризнана вступаєш знов оце
На давнє місце королеви й панії,
Прийми ж давно забуті поводи, пануй,
Візьми у власть свою і скарб, і нас усіх!
Та перед всім охорони мене стару

Від цих цокотух, що, побіч лебединої
Краси твоєї, є мов підлий рій гусок.

Провідниця хору.

Яка ж погана погань проти красоти!

Ф ор кі я да.

Яка глупота безумна проти розуму!

Далі виступають за чергою дівчата з хору і відповідають
Ф ор кі я ді.

Перша дівчина.

Скажи про батька Ереба й про маму Ніч!

Ф ор кі я да.

Скажи про Скіллю¹—рідна це твоя сестра.

Друга дівчина.

У твоїм родоводі много десь прочвар.

Ф ор кі я да.

Махай до Орку! Там рідню свою шукай!

Третя дівчина.

Ті, що там є, для тебе всі замолоді.

Ф ор кі я да.

Ну ж ти старця Тірезія² зведи з ума!

Четверта дівчина.

Оріонова мамка³—правнучка твоя.

Ф ор кі я да.

Тебе ж Гарпії⁴ калом викормили десь.

¹ Скілля—описана в Одиссеї морська прочвара, що гавкає, мов собака.

² Тірезий—сліпий віщун, зв'язаний із Софоклевого Едіпа царя із Одиссеї, де про нього сказано, що він один з поміж усіх тіней покійників не стратив пам'яті про земне життя.

³ Оріон—один із найстарших велитнів—гігантів.

⁴ Гарпії—крилаті ненаситні прочвари, зв'язані з поєми про похід Аргонавтів.

П'ята дівчина.

Чим ти годуєш костوماхи ті сухі?

Форкіяда.

Не кров'ю, що на неї надто ласа ти.

Шоста дівчина.

Ти, певно, трупи жреш, трупице ти гідка!

Форкіяда.

Відьомські зуби в хавці твоїй он блищать.

Провідниця хору.

Твою заткаю, як скажу твоє ім'я.

Форкіяда.

Скажи своє, то й загадка розв'яжеться.

Гелена.

Не з гнівом, але з сумом проміж вас я йду,
Цю сварку люту заборонюючи вам.
Немає шкоди гіршої для володаря,
Як вірних слуг таємная сварня-гризня.
Бо не верта тоді наказ його назад
До нього, як луна сповнених швидко діл;
Ні, самовільно шумлячи клекоче він
Довкола нього, й дармо лає й злиться він.
Та це не все: у неподобнім гніві ви
Накликали страшні появи лютих мар,
Що тиснуться до мене, й — чую це — мене
До Орку рвуть, полям тим рідним в перекір.
Чи спомин це? Чи сон опанував мене?
Чи все те — я була? і є? і буду ще,
Ота мара, страхіття, міст руїниця?
Тремтять дівчата, але ти, найстарша з них,
Стоїш спокійна; скажи мені на розум все!

Ф о р к і я д а.

Хто різнородне щастя довгих літ спімне,
Тому вкінці й найвищий рай здається сном.
Ти ж долею над міру обдарована,
В життю стрічала тільки сам розпал любви,
Що швидко в найсміліші вчинки вибухав.
Іще Тезей вхопив тебе, розпалений
Жадобою, Гераклю пара, цвіт мужів.

Г е л е н а.

Вхопив мене, десятилітню серночку,
Запер у Атиці в Афіднових замках.

Ф о р к і я д а.

Та Кастор з Поллюксом відбили гнеть тебе,
І сватався героїв що найкращих ряд.

Г е л е н а.

Та признаюсь, таємную любов мою
Здобув Патрокль, Ахіля друг і побратим.

Ф о р к і я д а.

Отець із Менелаєм подружив тебе,
Відважним мореходом і доматором.

Г е л е н а.

Йому дочку й держави керму дав отець.
З подружжя того Герміона виросла.

Ф о р к і я д а.

Та як подавсь він геть, щоб Крету здобувать,
Тобі самотній появивсь прегарний гість.

Г е л е н а.

Пощо згадала те напіввдівство моє
І люте горе, що мені в нім скоїлось?

Ф о р к і я д а.

Бо й з мене похід той, з кретянки вольної,
Невольницю, рабу довічною зробив.

Г е л е н а.

Він ключницею зараз тут тебе зробив,
Тобі повірив дім і скарби всі свої.

Ф о р к і я д а.

Котрі ти кинула, щоб в пишній Іліон
Майнуть, безмежні розкоші любовні пить.

Г е л е н а.

Мовчи про розкіш! Надто бо безмежний біль
На голову й на грудь мені звалився за це.

Ф о р к і я д а.

Та кажуть, ти подвійним образом була:
У Трої і в Єгипті бачили тебе ¹.

Г е л е н а.

Не плутай ще бриднями баламутний ум!
Уже й тепер не знаю, хто я справді є.

Ф о р к і я д а.

Та, кажуть, з Гадесу понурого й Ахіль
З любовним жаром ще до тебе прилітав,
В життю тебе кохавши в перекір судьбі ².

Г е л е н а.

Це тінь моя злучилась з тінею його;
Це сон був, адже видно це із самих слів.
Щезаю, тінню роблюся сама собі.

Паде зомліла в обійми дівчат із хору.

¹ У Стезіхора, а за ним у Евріпіда, знаходимо таку легенду, що Паріс завіз до Трої тільки привид Гелени, а її саму заніс Гермес до Єгипту.

² У трагіків знаходиться слід переказу, що Ахіль любив Гелену і сходився з нею ще коло Трої у сні.

Х о р.

Мовчи, мовчи!

Лихозора, лихомовна ти!
Із тих огидних, однозубих
Уст які ж то ллються речі
З гирла отого страшного!

Бо злюка, що добродійку вдає,
А вовчу лютість під кожухом криє,
Мені вона страшніша, ніж пащека
Триглавого пса¹.

Стоїмо ось тут і тривожно надслухуєм,
Де? коли? і як вона вирветься
Із чати глибокої,
Злоби твоєї, прочваро.

Ну, пощо ж, замість лагідного слова,
Замість потіхи, забуття, пощади,
Розбуркуєш з минувшини її
Все що найгірше?
Пощо з блиском теперішности
Тьмиш заразом і будущини
Лагідне, рожеве
Світло надії?

Мовчи! Мовчи!

Щоб душа королеви,
Що вже втекти готова,
Зупинилася, щоб встала
Та постать над всі постаті,
Які лише бачило сонце!

Гелена прийшла до себе і знов стоїть посеред них.

Ф о р к і я д а.

Виплинь із-за хмар летючих, ясне сонце цього
дня,

¹ Триголовий пес, Цербер, що стереже пекольної брами.

Що закрите ще ясніло, блиском сліпить нас
тепер,
Як тобою світ пишаєсь, бачить сам твій лю-
бий зір.
Хоч мене гидкою лають, знаюсь на красі я
теж.

Гелена.

Хитко йду ще з порожнечі, де в зомління
впала я,
Та хотіла б знов спочити, бо втомились всі
кістки.
Та годиться королевам і годиться людям всім
Мужно, твердо зустрічати все, що грозить і
ляка.

Форкіяда.

В своїй величі стоїш ти перед нами, в красоті, —
Зір твій щось немов велить нам. Що велить
він? Говори!

Гелена.

Що через зухвалу сварку занедбали — слід
нагнать.
Живо жертву приготуйте, як король мені велів!

Форкіяда.

Все готово в домі: миски, триніг, точений топір
І кропило, і кадило: а що в жертву вбить,
скажи?

Гелена.

Не вказав король нічого.

Форкіяда.

Не вказав? О, горе нам!

Гелена.

Що за горе ти віщуєш?

Ф ор к і я да.

Пані, згинеш ти сама!

Г е л е н а.

Я?

Ф ор к і я да.

І ті тут.

Х ор.

Горе, лихо!

Ф ор к і я да.

Топором зітне тебе.

Г е л е н а.

Страшно, та я так і ждала! Бідна!

Ф ор к і я да.

Неминуче це!

Х ор.

Ах, а з нами що то буде?

Ф ор к і я да.

Цій ще буде чесна смерть;
Ви ж на тій високій платві, що на ній опер-
тий дах,
Наче дрозди ті на сильці, лиш затреплетесь
рядком ¹.

Гелена і хор стоять, зачудувані й перелякані, гарно уста-
вленою, характерною групою.

Примари! — Наче остовпілі стали ви.

Вам страшно з днем розстаться, що і так не
ваш.

І люди, теж примари всі, так як і ви,

¹ Натяк на кару, яка спіткала зрадливих служниць в Одиссеї (XXII, 458 і далі).

Нерадо теж кидають пишний сонця світ,—
Та від кінця не впросить, не спасе ніхто.
Всі знають це, та мало хто з тим освоївсь.
Та годі! Ви пропащі! Тож до діла! Гей!

Плеще в долоні, в брамі зараз появляються замасковані
карлики і швидесенько сповнюють висловлені накази.

Сюди, понура, круглая прочварко ти!
Сюди котіться! Шкодить тут до схочу мож¹!
Ось місце під подвижний вівтар-злоторіг²!
Топір блискучий тут на срібний край клади
Води в збанки налейте! Треба буде змить
Чимало плям злещасних крови чорної.
Коштовний килим розпрістріть тут на тоці,
Щоби по королівськи жертва вклякнула
І, як відпаде голова, в простирало
Обвита зараз, чесний мала похорон!

Провідниця хору.

В задумі королева з боку ось стоїть,
Дівчата в'януть, мов підкошена трава,
Мені ж найстаршій це впада, мов довг святий,
З тобою найнайстарша побалакати.
Ти досвідна, розумна, чей прихильна нам,
Хоч в глупоті безмізкій кпили з тебе ті.
Скажи ж, рятунку можливість знаєш ще яку?

Форкіяда.

Це легка річ. Як королева схоче лиш,
То може і себе й в додатку вас спасти,
Та тут рішаться треба якнайшвидче вам.

¹ Слуги Форкіяди - Мефістофеля—демони, що люблять шкодити людям.

² Подвижних вівтарів греки не знали. По рогах вівтарі були оковані золотою або срібною бляхою.

Хор.

Найчесніша поміж Парок, наймудріша між
Сибіль,
Золотих не здавлюй ножиць, провіщуй нам
день, життя ¹!
Бо вже чуєм, як нас тягнуть, як трепочуться
немило,
Як баламкають сугави, що воліли б радше
в танці
Наскакаться і на груді любка потім відпочить.

Гелена.

Хай ті тривожні! Біль пройма мене, не страх.
Коли ж рятунок знаєш, будем вдячні ми.
Бо мудрим, широкозорим справді є нєраз
Можливим неможливе. Тож скажи, промов!

Хор.

Мов, скажи! Скажи нам швидко, як втекти нам
від страшних
Тих силіок гидких, що грозять, як найгіршеє
намисто,
Обкрутиться нам на шиях? Чуємо вже бідо-
лашні,
Як нас давить, тисне, душить, коли ти, шанов-
на Рее,
Мати всіх богів, над нами не змилосердишся
тут.

Форкіяда.

А стане вам терпцю послухать довгую
Оповість? Сталось тут чимало дечого.

¹ Парки були владницями людського життя; Парка Атро-
пос перетинала ножицями нитку і тим чинила смерть чо-
ловікові.

Хор.

Терпцю аж надто! Слухаєм, значить—живі¹.

Форкіяда.

Хто дома сидячи, свій скарб оберіга,
В будинках своїх шпари пильно поправля
І дах латає, щоб не капав дощ в нутро,
Той проживе весь вік свій у добробуті.
Та хто злочинно, з легким серцем свій поріг
Свячений переступить і відіб'ється,
Той, повернувши, хоч знайде старе гніздо,
То повно змін кругом, а то й руїни скрізь.

Гелена.

Пощо ті всі загальнозвісні приказки?
Оповідай, що знаєш, прикрого не руш!

Форкіяда.

Та це ж історія, і вам це не докір.
Грабуючи, з пристані в пристань Менелай
По берегах цих і островах бушував
І здобич гарбав, що тут накопичена.
При Трої він прогаявсь довгих десять літ,
А поворот не знаю кільки ще забрав.
А як стоїть вельможний Тиндарей дім
Ось тут на місці? І в державі що чувать?

Гелена.

Чи так та лайка в кров тобі ввійшла зовсім,
Що без догани й уст не можеш відокрити?

Форкіяда.

Так много літ без пана був гірський цей кут,
Що тягнеться на північ Спарти геть уверх
Аж до Тайгета, відки жвавим струмочком
Збіга Евротас, щоб, в долині нашій вшир

¹ Дотепний варіант Декартового речення: cogito—ergo sum.

Розлившись, в трощах дать притулок лебедям.
Отам в гірській долині нишком смілий люд
Розсівся, що прибув з кимерських темних
стрэф¹;

Він замок недоступний тут поклав, міцний,
Із нього своєвільно шарпа люд і край².

Гелена.

Зробили це? Здається, неможлива річ.

Форкіяда.

Бо мали час; таж то без мала двадцять літ.

Гелена.

Один в них пан? Чи купа їх, розбійників?

Форкіяда.

То не розбійники, та пан у них один.

Не буду лаять, хоч навідавсь і сюди.

Все міг забрать, та вдовольнивсь немногими
Дарунками,—так звав це сам, не гарачем.

Гелена.

Який же з себе?

Форкіяда.

Не поганий! І мені

¹ Оце оповідання має історичну основу. В р. 1205 напав бургундський князь Вільгельм із Шампліта з ватагою бургундських лицарів на півострів Морею (давній Пелопонез), побив греків при оливному лісі Кондура у стіп Тайгета і здобув таким робом цілу західню часть Мореї аж до Тайгета, з котрої утворив собі удільне князівство Ахаю. Він держався там кілька літ, а коли вкінці мусів покинути Морею, щоб обняти володіння своїх дідичних дібр у Франції, розділив свою „державу“ між своїх лицарів на основі ленного права. Цей акт наслідував Гете далі, в сцені, де Фавст роздає своїм воєводам у ленно грецькі краї.

² У Гомера кимерійці—північний народ, що живе в вічній пітьмі.

Сподобався: веселий, смілий, освічений,
Як мало поміж греками, розумний муж.
Їх в'ярварами лають, я ж не думаю,
Щоб хто з них був жорстокий, як при Трої
там

Неодин людоджером показавсь герой.
Я б на його великодушність подалась,
Йому б повірила себе. А замок їх!
От би побачить вам! Не те, що грубий мур,
Який т'яп-ляп наб'овдурили ваші батьки,
Циклопський мов Циклопи, неотесаний
Камінь на камінь валячи. О, там не те!
Там все до шнуру, до ваги, по правилу.
Поглянеш з боку: в небо аж стріляє мур,
Твердий, міцний у споях, гладкий наче сталь,
Що й думка сковзається вверх повзти по ній.
Внутрі ж обширнії подвір'я, вколо них
Будинки різних форм про всяку знадобу.
Стовпи, стовпки, склепіння, луки й п'ялочки,
Альтани, галереї, вікна слухові
І герби.

Хор.

Що за герби?

Форкіяда.

Адже Аякс мав

На щиті звій гадюк—самі ви бачили.
Ті сім, що йшли на Теби, мали образки
На своїм щиті кожний, і значучії:
Тут видно зорі, місяць в темних небесах,
Богинь, героїв, тут мечі, драбини, там
Смолоскипи і інші знаряддя грізні.
Такі то візерунки пишнobarвні
Від предків має й те лицарство, що є в нас:
Тут льви, орли, і кігті й клюваки, тут є
І буйволові роги, крила, павин хвіст,

Квітки й стрічки червоні й сині, й золоті,
І срібні й чорні; висять їх ряди-ряди
В безмежних залях, так обширних, як ввесь
світ.

От там то танцювать!

Хор.

А є танцюри там?

Форкіяда.

Найкращі! Свіжі хлопці, кучерявії!
З них пахне юність. Паріс тільки пах оттак,
Коли зближавсь до королеви.

Гелена.

Знов верзеш

Не те, що слід. Останнє слово нам скажи!

Форкіяда.

Це скажеш ти. Коли промовиш ясно: так,—
То зараз будеш в мурах замку.

Хор.

О, промов

Оте слівце, спасай себе і нас при тім!

Гелена.

Що? Я б боялась, що король мій Менелай
Збереться на жорстокість, щоб убить мене?

Форкіяда.

Чи ти забула, як калічив люто він
Твого Деїфоба, що брат був Парісу
І по смерті його наперся тебе, вдову,
За себе взять і жив з тобою? Вуха й ніс
Відтяв йому і інші члени — страх згадать¹!

¹ В поемі Квінта Смірнейського про упадок Трої оповідається, що Менелай убив Деїфоба п'яного в ліжку; про його страшне калічення згадує Вергілій у Енеїді (VI, 494—7).

Гелена.

Це задля мене він йому зробив таке.

Форкіяда.

А задля нього зробить те саме тобі.

Бо ж неподільна краса; хто мав її усю,

Той радше вб'є її, не схоче мати часть.

Здалека чути голос труб. Хор здригається.

Як різко шарпає й кліщить той голос труб

Слух і нутро, так задрість закліщилася

В грудях у мужа, що забуть не може, що

Він мав колись і стратив і тепер нема.

Хор.

Чи не чуєш рику рогів? чи не бачиш блиску
зброй?

Форкіяда.

Вам чолом, мій пане й царю! Радю здам раху-
нок вам!

Хор.

Але ми?

Форкіяда.

Напевно знайте: смерть її побачите,
Потім вас жде ваша онде; ні, рятунку вам нема!

Павза.

Гелена.

Обдумала я, що нам тут почать тепер.

Ти зловбий дух якийсь, я добре чую це:

Боюсь, що обертаєш ти добро на зло.

Та будь-що-будь, піду з тобою в замок той;

Що далі, це я знаю; що на дні душі

Цариця криє, важучись на це, про те

Ніхто не буде знать. Іди вперед, стара!

Хор.

О, як радо ми йдемо
Сквапними ногами!
Смерть за нами,
Перед нами
Знов могутньої твердині
Недоступні брами.
Хай же бережуть нас так,
Як троянська кріпость,
Що вкінці упала тільки
Через підлу хитрість!

Мла клубиться, залягає глиб-сцени і сунеться наперед.

Але що ж це, що?
Сестри, гляньте, гляньте!
Чи ж не був ось ясний день?
А оце клубиться мгла
Із Еврота вод святих.
Вже нам щезли із очей
Гарні береги його,
Очеретом умаєні.
Ах, уже не бачу й тих
Лебедів, що звільна,
Гордо, пишно й лагідно
Громадками по тих водах
Сунулись - плили.

Та все ще, все ще
Чую здалека,
Чую той хриплий
Гук, що, говорять, смерть нам віщує.
Ах, коб тільки він нам, замість
Приобіцяних рятунків,
Згуби віщуном не був!
Нам, біленьким лебедятам,
Нашим довгим, білим шиям,

Ах, і нашої лебедевій пані!
Горе, горе, горе нам!

Все довкола вже
Огорнула мла,
Так, що ми не бачим одні одних.
Що це? Чи йдемо?
Чи ми летимо,
Дріботячи кроком понад землю?
Не бачиш нічого? Чи, може, летить
Гермес перед нами¹?
Чи не блищить золота патериця,
Що провадить, жене нас назад
У безрадісний сірий,
Повний мар невловимих,
Переповнений та вічно порожній Гадес?
Бач, нараз посутеніло, мла розвіялась без
блиску...
Темно - сіро... бурі мури... Мури овид обме-
жають,
Мур твердий спиняє погляд. Чи це двір? Чи
рів глибокий?
Ах, як страшно тут! Сестриці, ми в неволі!
Ми в неволі
Тяжчій, ніж були вперед!

ВНУТРІШНЄ ЗАМКОВЕ ПОДВІР'Я

обведене багатими й фантастичними, середньовіковими
будівлями.

Провідниця хору.

Швидка і глупа — справді вдача жінки це,
Залежна від хвилини, мов погоди гра,
Від щастя й горя; та ні це, ні те вона

¹ Гермес із золотою патерицею провадив померші душі
в підземний світ.

Знести не вміє супокійно. Все перечиться
Завзято одна з одною, а з цею всі;
Лиш в горю й болю в один тон ви ревете
Й смієтесь. Мовчіть тепер і ждіть, який
Візьме рішинець пані для себе й для нас.

Гелена.

А де ж ти, Питоніссо, чи як звешся ти¹?
Вкажися з цих склепінь понурого замка!
Чи ти пішла, щоб дивного володаря
Звістити про мене, щоб прийняв нас ласкаво?
Прийми подяку і веди мене, як стій!
Кінця блукання, супокою прагну я.

Провідниця хору.

Даремно, пані, роздивляться навкруги!
Пропала та погана відьма, може там
Лишилася в тій млі, що нею ми сюди,
Не знаю як, без ходу швидко надійшли.
А, може, де непевно блудить в закрутах
Оцього дивно з многих зшитого замка,
Шукає пана, щоб по панськи нас вітав.
Та глянь, вверху вже чути рух з усіх боків:
У хідниках, при вікнах, брамах купа слуг
Снується живо, метушиться там і сям;
Значить, готуються прийняти гарно нас.

Хор.

Відлягло від душі! О, глядіть! О, глядіть!
Як чемнесенько йде, помалесеньку в такт
Молоденьких хлоп'ят впорядкований ряд,
І похилені соромно лиця!
Та на чий же наказ наближаєсь до нас
Цей чудовий народ молодих юнаків
У тім стрійнім ряді і в тій ранній красі?

¹ Питонісса зам. Пітія, ворожка. Гелена не знає, як кликати Форкіяду.

І що більше на них подивляти?
Чи гарнесенький хід, чи ті кучері їх,
Чи ті чола мов сніг, чи тих лиць рум'янець,
Мов у спілих бросквинь, і такий же на них
Вже м'ягесенький пух засіваєсь!
Аж вкусити кортить, та боюся вкусить,
Бо бувало ж таке, що подібне лице
Укусивши — о жах! — ти почувеш в устах
Сам попіл.

Але найкращі
Йдуть ось до нас.
Що то несуть?
Ступні до трону,
Килими крісло,
Пишний намет
І всю оздобу.
Ось уже він,
Мов із хмари вінок,
Розвівається над головою
Нашої цариці;
Ось уже вона,
Запрошена, сіла
На прегарний стілець
Ближче підходьмо!
Ступінь за ступнем,
Станьмо поважно рядами!
Достойне, достойне, о тричі достойне
Блаженне таке привітання!

Все, про що говорить хор, виконується часть по часті.
Коли пажі і вояки всі вийшли довгими рядами, появля-
ється Фавст угорі на сходах, у лицарським середньовіковім
святочнім строю, і звільна, достойно сходить униз.

Провідниця хору
придивляючись йому уважно.

Коли цьому боги, як це бува нераз
Лиш на короткий час не надали цей вид

Чудовий, цю величність і ввічливий чар
В позику мов, — то все, що він коли почне,
Йому і вдасться, чи то в бою мужеськім,
Чи то в дрібній війні з жінками гарними.
І справді, кращий він від многих тих, що я
Видала досі, хоч герої то були.
Ось звільна він, з пошаною зближається
Поважним ходом. О, царице, озирнись!

Ф а в с т

наближається, побіч нього лицар у кайданах.

Замість врочистого, як слід, вітання,
Замість шановного привіту, пані,
Ось тут тобі в важких кайданах лицар,
Що довг свій занедбав і мій знівечив.
Тут на коліна впадь, тій ясній пані
Свою провину вияви ти сам!
Це, славная царице, бистрозорий
Слуга, що мав з високої вежі
Глядіти скрізь, небесний круг і землю
Невпинно озирати вдовж і вшир
І доносити, що лиш де явиться,
Що рушиться з тих гір, чи то в долині
До замку йде — чи в куряві отара,
Чи, може, військо; тій ми охорона,
А з цим до бою. Нині ж занедбався!
Ти надійшла — він не доніс, пропало
Повинне урочисте привітання
Високих гостей. Злочин цей повинен
Караться смертю: вже б він по заслuzі
Лежав у власній крові; та твоя річ
Карать і милувать, як до впадоби.

Г е л е н а.

Високу власть даєш мені оце
Судді й володарки; догадуюсь,

Що лиш на пробу,—та прийму її.
Сповню судді найперший обов'язок,
Щоб вислухать підсудного. Що скажеш?

Вартовий Лінцей.

Дай клячать, глядіть на неї,
А там — жить, чи гнить хоч нині!
Бо вже вічний раб я цеї
Богоданої княгині.

В ранці ждав я, щоб, мов студня,
Там на сході світло трисло,
Аж нараз мені з полудня
Дивне сонечко заблисло.

І туди вп'ялися очі:
Замість гір, долин, доріг
Замість неба, дня і ночі
Лиш її я бачить міг.

Маю очі бистроглядні,
Мов той рись в гущавині,
Та тепер несамоуладні
Мов в тяжкім, понурім сні.

Чи ж я знав, що є зо мною!
Шпиль? вежа? заперті брами?
Мла опала, а за млою
Ця богиня перед нами!

В неї впивши груди й очі
Ссав я блиск її погідний;
Ця краса, що світ морочить,
Осліпила зір мій бідний.

Я забув свій довг, присягу,
І мій ріг мов занімів.
Вели вбить мене, нетягу,—
Та краса втіша весь гнів.

Гелена.

Карать не смію лиха, що сама
Я наробила. Ох, яка ж зла доля
Несе мене, що всі серця мужчин
Дуріють так, що не зважають ані
На себе, ні на що святе! Боги,
І півбоги, і демони й герої
Хапають, зводять, рвуть сюди й туди,
Виборюють мене і водять блудом.
Одна я колотила світ, ще більше
Роздвоєна, тепер потрійна, навіть
Почвірна знов несу нещастя й горе¹.
Пусти цього добрягу! увільни!
Його оплутав бог, то це ж не ганьба!

Лінцей відходить.

Фавст.

Здивований, царице, бачу тут
Цільну стрільчиху, вціленого звіря;
Тут бачу лук, що випустив стрілу,
Там раненого. Стріли свищуть далі
І в мене б'ють; я чую, як пірнаті
Вони фуркочуть скрізь по замку й вежах.
Що я тепер? Нараз ти збунтувала
Мені і найвірніших; мури ті
Непевні вже. Боюсь, моє вояцтво
Тебе, поборницю непобориму,
Призна гетьманом. Що ж мені робити?
Хіба себе і все, ніби моє,
Тобі віддати. Тут у стіп твоїх
Свобідно, вірно признаю це, пані,

¹ Подвійною була тоді, коли була рівночасно в Трої і в Єгипті, потрійною, коли надто в сні являлася Ахілеві, тепер вона почвірна, явившись з Гадеса.

Що скоро появилась ти, відразу
Здобула все добро мое і трон.

Лінцей

приносить скриню, за ним слуги несуть іще скрині.

Ось я, царице, знов прийшов,
Щоб вижебрать твою любов;
Тебе зуздрівши, став я так
Багат, як цар, нищ, як жебрак.

Чим був я і чим є в цю мить?
Чого бажать? і що чинить?
Що варт мій бистрий зір тепер?
При твоїм троні він завмер.

Зі сходу, бач, ми надтягли
І захід зараз облягли —
Широкий, довгий людський вал,
Передній заднього не знав.

Передній впав, та другий біг,
І третій став, де другий ліг,
А за одним їх сто ще йшло, —
Сто згибло — й знаку не було.

Так перли ми і гнали ми,
Міста, краї займали ми;
І де я нині панував,
Там завтра другий грабував.

Зирнем, берем, хто що попав:
Цей гарну дівчину хапав,
Той круторогого вола,
Той коні, хоч і без сідла.

Та я любив видобувать
Найрідше, що лиш можна взять;
Що вже хтось інший теж мав, те
Було для мене за сміття.

Я стежив скарби в лоні гір,
Все вів мене мій бистрий зір,
Я в кожний черес зазирнув
І в скрині все перевернув.

Я купи золота нагріб
І що найкращі самоцвіти;
Та лиш смарагд один є варт
На твоїм серці зеленіти.

Між твоїм ухом і устами
Нехай гойдаються перлини,
Та геть відкинути рубіни,
Що бліднуть перед лиць красками.

Найбільші скарби наші — на!
Складаю їх перед тобою;
У твоїх стіп лежить ціна
Неодного важкого бою.

Ось кілька скринь приніс я тут;
Залізних скринь ще більше маю.
Позволь мені при тобі бути,
Я sklep ввесь скарбами встеляю.

Бо ледве ти на троні сіла,
Схиляють, клоняться вже всі:
І розум і багатство й сила
Твоїй незрівняній красі.

Це все складав я і беріг,
Тепер кладу — твоє воно;
Чому ціни знайти не міг,
Тепер пусте, марне воно.

Чим я пишався, щезло вмиль,
Як в'яне скошена трава.
О, глянь лиш раз! Ті всі дива
Твій зір веселий оживить.

Фавст.

Бери назад здобуті сміло скарби,
Хоч без нагани, але й без заплати.
Вже все її, що тільки має замок
В своїм нутрі; осібно щось давати
Нема потреби. Йди, розстав порядно
Ввесь скарб! Невиданих пишнот картину
Тут розверни! Нехай склепіння сяють,
Мов чисте небо! Рай із неживого
Життя збудуй! Нехай назустріч крокам
Її м'якії стеляться коври
Квітчасті. Най по пуховій долівці
Нога її ступа, най зір стріча
Найвищий блиск, що лиш богів не сліпить.

Лінцей.

Мало те, що пан велить;
Все слуга змайструє вमितь!
Скарби, руки, кров і дух,
Все красі тій до послуг.
Всього війська сила зм'якла,
Меч тупий, рука залякла,
При тій постаті чудовій
Навіть сонце мляве й темне;
При лиця цього багатстві
Все пусте і все нікчемне. Виходить.

Гелена
до Фавста.

Бажала б я поговорить з тобою,
Та сядь ось тут при мні! Порожнє місце
Зве пана й запевня мені мое.

Фавст.

Вперед навколішках, висока пані,
Позволь зложить обіт, поцілувати

Ту руку, що мені до себе горне.
Втверди мене співвладником твоєї
Безмежної держави, і здобудеш
Собі слугу, поклонника і захист.

Гелена.

Багато дива бачу тут і чую!
Здивована, питається б рада багато.
Та виясни, чом того мужа мова
Так дивно й любо в слух мені вдаряла?
Здається, тон підлажуєсь до тону,
А як до слова слово притулилось,
Приходить інше і пеститься з першим.

Фавст.

Коли тобі так люба наша мова,
О, то сподобаєсь напевно й спів,
І ухо й душу в радує додна.
Та найпевніше: спробувати зараз;
Розмова вабить, виклика музику.

Гелена.

Так гарно промовлять навчи мене.

Фавст.

Це легко: най із серця річ плине.
Як дивна туга наповняє груди,
Оглянься і спитай —

Гелена.

з ким в парі бути.

Фавст.

Тоді ні взад, ні вперед дух не пляше,
Лиш теперішність —

Гелена.

то є щастя наше.

Фавст.

В ній скарб, в ній рай, добро, що не втіка!
Потвердження хто дасть?

Гелена.

Моя рука.

Хор.

Хто приганить нашій пані,
Що оказує прихильність
Пану цього замка?
Бо признайтесь, адже всі ми
Бранки, як уже не раз,
Від ганебної руїни
Іліону й від страшної
Та журної блуканини.

Жінки, привиклі до любови мужчин,
Не звикли вибирати,
Але вони знавчині добрі.
І не лиш пастухам золотокудрим,
Буває й Фавнам чорношерстим,
Як нагода покаже,
До своїх повабів пухких
Дають однаке повне право.

Ось вони ближче і ближче зсуваються,
Одно до одного хиляться,
Плечі до пліч, до коліна коліно;
Рука в руці стуляється
На преписнім,
М'яко встеленім престолі.
Не боїться маєстат
На позорищі прилюднім
Незупинно виявляти
Радощі таємні.

Гелена.

Я мов далеко десь і близько враз,
І радо шепчу: „Тут я! тут! при вас!“

Фавст.

Я ледве дишу, в горлі слів не стало.
Це сон! І день, і місце—все пропало.

Гелена.

Я в'яну, то в мні бодрість знов безмірна;
Зжилась з тобою, чужинцеві вірна.

Фавст.

О, не міркуй про долю ту єдину!
Буття, то довг, хочби лиш на хвилину.

Форкіяда

прожогом впадаючи.

Слебезуй буквар любовний,
Трать в любові час кошовний,
Чар змірковуй невимовний!
Та на це тепер не час!
Чуєш стукіт, ревіт грубий?
Гнеться поле, грають труби!
Це загуба йде на вас.
Менелай з великим тлумом
Тягне з гомоном і шумом,
Тож готов до бою будь!
Як звияжцям впадеш в руки,
Як Деїфоба, на штуки
За жінок тебе потнуть.
Ця повисне легка згряя,
А на цюю в Менелая
Топорі точені ждуть.

Фавст.

Зухвалий вереск і ненависний твій вхід!
І в небезпеці глупий нахрап нінащо.

Посол найкращий бридне, як злу вість несе;
А ти, найбридша, любиш тільки вісті злі.
Та не вдалось тепер тобі, пусті вітри
Трясуть повітрям. Небезпеки тут нема,
Та й небезпека тут була б пуста грізьба.

Сигнали, на вежах експлозії; труби і сурми, воєнна му-
зика, похід могутнього війська.

Ось зараз стануть тут у бій готові
Герої дружнії мої.

Той тільки варт жіночої любови,
Хто вміє сильно боронить її.

До начальників війська, що виступають із рядів і набли-
жаються.

Завзяттям здержаним горять їх очі,—
Воно побіду певну їм дає.

От так тут молодечий цвіт півночі
І сходу міць квітчастая стає.

Закуті в сталь, що блискає й іскриться,
Держав розбили много ті ряди;
Де стануть, стогне там земля й труситься
І грім гуркоче в їх сліди.

З Пілоса ми розпочали облаву:
Старого Нестора пропав і слід,
І всіх дрібних князьків, немов отаву,
Розвіяв наш неспинений похід.

Ідіть тепер і від цих стін негайно
До моря Менелая проженіть!
Хай блудить там і грабить, як звичайно,—
Він це любив і вмів від давніх літ.

Від нині ви князі. Це королеви
Спартанської такий приказ;
Їй всі оті країни піддасте ви,
А зиски з них підуть для вас.

Германці, ви Корінт і його порти
Валами й військом бороніть;
Ви, готи сильнії, свої когорти
В Ахаю пропастистую ведіть.

У Еліс піде франків військо скоре,
Мессену сакси в поділі візьмуть;
Норманці хай очистять море
І Арголіди силу підіймуть.

Тоді у себе кожний поселиться,
На вні готовий сипнуть градом стріл;
Та Спарта вам найвищя столиця,
Цариці прадідний уділ.

Вона достаткам вашим буде рада
І доброму ладові ваших справ;
З її престола вам плистиме правда
І світло, і затвердження всіх прав.

Сходить із престола, князі обступають його вкруг, щоб
почути ближче накази і розпорядки.

Хор.

Хто найкращого собі бажає,
Най же жваво перед всім
Про оружжя мудро дбає!
Солодким словом він здобув,
Що є найвище на землі,
Та не вдержить цього в спокою.
Підлизень хитрий видурить у нього,
Смілий розбійник витурить від нього, —
Цьому запобігти нехай же міркує!

Тим то нашого князя хвалю я
І ціню його над всіх,
Що так мудро вмів з'єднати
Могутніх тих, що ось стоять

І ждуть на прикази його,
І вірно прикази сповняють
Кожний для себе на власний пожиток,
Пану заразом на вдяку й заплату,
Обом на здобуток найвищої слави.

Бо хто ж її видерти може тепер
У цього могутнього пана?
Йому вона впалась, йому її зичмо,
Подвійно зичмо ми, котрих він
Із нею враз захищає
В нутрі нездобутими мурами,
Зовні ж отим військом могутнім.

Ф а в с т.

Для кожного багатий край ось тут
Розділено, як дари, нині.
Великі, славні дари! Хай же йдуть!
А ми стоятимем у середині.

Вони тебе без труду захистять,
Півострове, котрому море стопи
Полоще, а горбків лагідних ряд
Зчіпля з останнім пасмом гір Європи.

Цей край блаженний понад всі землиці,
Хай буде рай для всіх племін,
Тепер — дідицтво нашої цариці,
Що нею найперше пишався він,

Коли при шепті трощі край Еврота
З яйця зійшла, мов сонце з пільми ночі,
І матері й братам блискуча врода
Відразу ясні осліпила очі¹.

¹ Після переказу Гелена повстала з яйця, що знайшла Леда в трощі над берегом Евротаса. Брати Гелени — Кастор і Поллюкс.

Цей край до тебе серцем обертаєсь,
Тобі складає свій найкращий цвіт.
Ввесь світ є твій, тобі він покланяєсь,
Та рідний край люби понад ввесь світ.

І хоч найвищі ті шпилі скалисті
Морозні й сонце їх не зогріва,
То нижчі скали вже в зеленім листі,
Для звинних кіз там зілля є й трава.

Скрізь нори б'ють, шумлять униз потоки,
Зелені збочі, полонини й яр;
Сотки горбів щербатих, крутобоких,
І тонкорунних повно там отар.

Купками, звільна, обережно пнеться
Рогатий скот на стрімкії плаї;
Та захист має він, як доведеться,
В сотках яскинь склеплених у скалі.

Там Пан царить і Німфи лісовії
Вогкий, оброслий заселяють звір,
А з дна гілясті дерева густії
Тужливим гіллям тягнуться в простір.

Це праліси! Дуб батько цупко вритий
Могутні конарі геть розгина,
І клен гнучкий, солодким соком ситий,
Стріляє вверх, мов тягару й не зна.

В тиші тінистій з матірної груді
Ссе молоко дитина і ягня,
І овоч тут, рівнин дозріла страва,
І мід з дуплавого сочиться пня.

Утіха не щеза ніколи звідси,
На щоках радість сяє, на лиці;
Безсмертний кожний тут на своїм місці,
Вдоволені й здорові тут усі.

У чистоті росте дитя прекрасне,
Аж сильним мужем, аж вітцем стає;
Нам дивно, нам усе ще щось неясне,
Чи це боги, чи люди є?

І Аполлон так ріс між пастухами,
Найкращий з них був мов йому рівня;
Де лиш природа має власть над нами,
Там всі світи братаються щодня.

Сідав побіч неї.

Отак мені притрапилось з тобою,
Минуше щезло геть! Йому не потурай!
О, почувай себе Зевеса ти дочкою,
Тобі воскресне предковичний рай.

Хай не тіснять тебе замкові стіни!
Ще в вічно-юній красоті
В сусідстві Спарти є нам для відміни
Аркадії луги й поля святі.

Ти вирвалась на цей простір блаженний,
До радощів цей шлях тебе веде.
Хай з трону зробиться намет зелений!
Нас вольне аркадійське щастя жде.

Сцена переминяється зовсім. Ряд скал, до них припирають позамикані альтани. Тінистий гай припирає аж до найвищих у півокруг стрімких скал. Фавста і Гелени не видно. Хор лежить довкола, дрімаючи.

Ф о р к і я д а.

Як довго ті дівчата сплять, не знаю вже.
Чи в сні їм снилось, що очима ясно я
Й виразно бачила, також не здумаю.
Тож збуджу їх. Здивується молодіж ця
І ви, бородачі, що сидите онтам¹,
Ждучи гладкої розв'язки оцих чудес.

¹ Ці слова обернені до публіки в партері.

Вставайте, гей! Стрясайте кучері свої!
Геть сон з очей! Не глипайте, а слухайте!

Хор.

Говори! Повідж, повідж нам, що за чудо ста-
лось тут!
Ми найліпше слухать раді, чому віри нять
не можем;
Бо нам нудно, бо нам скучно на ті скали все
глядіть.

Форкіяда.

Ледве очі ви протерли, діти, а вже нудно вам?
Слухайте ж! В оцих яскинях, тих печерах,
тих наметах
Захист ізнайшли й притулок, як закоханая пара,
Наша пані й пан наш.

Хор.

Якто? Тут?

Форкіяда.

Віддалені від сеїта
Лиш мене одну до послуг допустили мовчазних.
В честі я при них стояла, як повірницям
годиться,
За чимсь іншим я гляділа, оберталась сям і там,
Корінців шукала, моху, трав сцілющих, пожи-
точних,
І лишила їх самих.

Хор.

Ти плетеш, мов у нутрі там є світи цілі,
просторі,
Ліс, луги, озера, ріки! Що за казку ти торочиш?

Форкіяда.

Так і є воно, незнайки! Там незглиблена
глибінь,

Залі, залі і подвір'я!.. Там в задумі я блукала.
Та нараз у тих яскинях, що за сміх почав
лунать?

Зирк я! Аж тут хлопчик скочив з лона мами
до вітця,

А від батька знов до мами; пестощі, солодкі речі,
І пусті любовні жарти, втішні оклики і сміх
Раз-по-раз в слух мій б'ють.

Голий геній безкрилатий, ніби Фавник, та
без звірства

Скаче на твердую землю; та земля, немов опуку,
Підбива його угору, а за другим, третім скоком
Він до стелі досяга.

Лячно кличе мати: „Можеш, кільки хоч, собі
скакати,

Та літати стережися; вільний лет тобі не даний“.

Також батько вірно просить: „У землі живая сила,
Що тебе підносить вгору; пальцем лиш
землі діткни,

Зараз сили наберешся, як той син землі, Антей“.

І він вискочив на купу скал оцих, а із крайочка

Знов на другу, далі, далі, мов підбивана опука.

Та нараз в щілині диких звалищ кам'яних
він щез,

І здавалося, пропав там. Мати плаче, батько
тішить,

Я стою в страсі без мови. Враз яка ж то
знов поява!

Чи там скарб лежав укритий? У квітчастому
убранню

Він явивсь наново нам.

Кутаси звисають з рамен, треплються стяжки
на груді,

В руці ліра золотая—нестеменний Феб малий!

Так на шпиль виходить втішно, на сам край;
дались ми диву,

А з утіхи батько й мати кинулись собі в обійми.
Над чолом його що сяє? Що горить, сказати
трудно!
Золотий вінок, чи сяйво премогутніх сил
духових?
Він порушивсь граціозно, хлопцем вже віщує
майстра
Всякої краси в будущім, що йому в сугубих
грають
Вічні мелодійні тони. Ось почуєте й самі ви
І побачите й самі ви це нечуванеє чудо.

Хор.

Чудом зовеш ти це
О, доню Крети?
Чи ж ти не слухала ніколи
Поетичних, навчаючих слів?
Чи не чувала ти йонських,
Чи не чувала геленських
Прапрадідних повістей
Божеськи-геройського багатства?
Все, що-но діється
В нинішніх днях,
Це тільки відгомін сумний
Многославних предківських подій.
То й не рівня твоя повість
Тому, що вигадка люба
Більш імовірна від правди
Виспіває про сина Маї¹.

¹ Син Маї—Гермес, що в грецькій мітології був не тільки післанцем богів, провідником померших душ до Гадеса, але також богом купців, промисловців і злодіїв. Дальше оповідання про його діла зараз по вродженню основане на Люціянових розмовах богів, див. особливо діалог VII.

Його, прегарне, кремезне дитя,
Як лиш прийшло на світ,
Няньок юрба, в долоні плещучи,
В чистенькі, пухові пелюшки завива,
Обкручує повивачем коштовним
У нерозумнім міркуванню.
Та зграбний і міцний хитрунчик
Видобува підступно звинні
І елястичні рученята,
Лишає гарно на своєму місці
Свою шкарлющу пурпурову,
Що цупко так його стискала,
І мов метелик той готовий,
Із неподвижної почварки
Розвивши крила, живо виліта
І сміло та свавільно знай буяє
У соняшнім повітрі, —

Так і він, найзвинніший,
Щоб злодіям і штукарям
І всім тим, що користі шукають,
Вічно був опікунчим патроном.
Зараз це виявляє
Найзручнішими штуками.
Швидко володарю моря вкрав
Тризуб, Аресу навіть меч
Хитро з піхви, лук і стрілу
Фебу, а Гефесту кліщі;
Навіть Зевсу батькові грім
Взяв би, коб не лякав огонь.
Ероса зараз поборов,
Ногу підставивши у моцюванні,
Навіть Кипріді, як його пестила,
Пояс із лона здер.

Із яскині чути приємну, чисто мелодійну гру на струннім інструменті. Всі напружують увагу і швидко, бачиться,

вони глибоко зворушені. Відси аж до зазначеної павзи
гра йде при повноголосій музиці.

Ф о р к і я д а.

Слухайте! Чудові згуки!
Хай казки не в'яжуть вас!
Ваших божищ давні штуки
Гетьте їх! Минув їх час.

Розуміть вас хто ще квапить?
Нас мета манить нова.
Бо лиш те до серця трапить,
Що із серця виплива.

Віддалюється поміж скали.

Х о р.

Як тебе, страшило хиже,
Згук цей любий так потяг,
То в нас тає серце свіже,
Сльози розкоші в очах.

Сонця світло хай загасне,
Як в душі нам світло ллєсь:
Бо нам те дасть серце власне,
Чого світ не дасть увесь.

Гелєна, Фавст, Евфоріон ув описанім вище костюмі.

Е в ф о р і о н ¹.

Пісню чуючи дитячу
Свій згадайте юний час;
Бачучи, як в такт я скачу,
Швидче скаче серце в вас.

¹ Грецькі перекази знають Евфоріона, крилатого сина
Гелєни й Ахіля, котрого вбив Зевес своїм громом за те,
що не хотів любити його. Гете змінив грецьку легенду,
показавши в Евфоріоні вдачу і долю Байрона.

Гелена.

Щоб дати людське щастя людям,
Їх любов парує двоє,
Та для божеської втіхи
Творись з них чудове „трое“.

Фавст.

Все тут стрійно, гармонійно:
Ти моя, а я є твій;
Всі ми злучені постійно,
Коб лиш довго в злуці тій!

Хор.

Ох, та певно ж батько й мати
З цього хлопця много втіх
Довго будуть зазнавати.
Ми щасливі щастям їх.

Евфоріон.

Дайте скакати,
Дайте гуляться!
Ген там в повітря
Вольне підняться
Рве мене туга,
Кортить мене!

Фавст.

Звільна, о звільна!
Не забувайся.
Впадку, припадку
Остерігайся,
Бо син наш любий
В гріб нас вжене.

Евфоріон.

Ні, не стерплю тут
Довше принуки;
Пустіте кучері,

Пустіте руки,
Пустіте шати!
Вгору зіб'юсь!

Гелена.

О, не забудь же,
Чий ти, мій синку!
Як нас турбуєш,
Коли руйнуєш
Гарно здобутий
Любий союз!

Хор.

Гнеть він порветься,—
Того боюсь.

Гелена і Фавст.

Хоч ради нас ти,
Вгамуй отії
Пориви страсти
Надто палкії!
Тихо забався
Тут на долині.

Евфоріон.

Лиш ради вас я
Спинюся нині.
В'ючися поміж хором і тягнуци його до танцю.
Злегка поводжу я
Ті красітки вокруг.
Чи ця мелодія
Вам до вподоби й рух?

Гелена.

Так, це найкраща річ;
Води їх день і ніч
В танці крутім!

Ф а в с т.

Краще б ти дав спокій!
Я біганині тій
Не рад зовсім.

Евфоріон і хор танцюють і співають, виводячи крутого
танка.

Х о р.

Коли так рамена
Любо порушиш,
Блискучі кучері
В скоці потрусиш,
Ноги землі немов
Не доторкаються,—
Всі твої сугави
Дрібно ввихаються,
То вже ти, хлопчику,
Чари вчинив,
Всі наші серденька
Ти полонив.

Павза.

Е в ф о р і о н.

Як вас багато,
Серночки жваві!
Нумо втішаться
В новій забаві!
Ви звірина є,
А я стрілець!

Х о р.

Хочеш зловить нас,
Не бігай багато,
Бо ж нам усім лиш
Хочеться того:
В твоїх обіймах
Буть нарешті.

Евфоріон.

Далі гаями!
Яром, плаями!
Легко здобуте
Я забракую,
Силою взяте —
Те я смакую.

Гелена і Фавст.

Що за дикість, що за штурми!
Хвильки відпочить не хоче!
Чути роги, чути сурми,
По лісах луна гогоче —
Що за галас! Що за крик!

Хор.

Вбігає одна дівчина за другою.

У швидкім бігу минув нас,
Висміяв і відіпхнув нас,
Лиш найшвидчу, найдикішу
Гонячи, в гущаві зник.

Евфоріон

несучи в обіймах молоду дівчину.

Ось несу малу моторну!
Тут насилу розкіш дай:
Оце втіха, оце рай!
Хоч боронишся — пригорну,
Хоч треплися — поцілую,
Силу й волю в собі чую.

Дівчина.

Ой, пусти! В тім ніжнім тілі
Смілий, сильний дух сидить;
Рівна твоїй наша воля,

Не зламаєш її вмиль.
Не гадай, що так ти бравий,
Що пощади я молю!
Ось держи, я для забави
Тебе, дурню, обпалю.
Вона вибухає полум'ям і уноситься вгору.
Линь в ефір за мною ясний,
Поспішай у гріб безчасний,
Ціль пропащую лови!

Е в ф о р і о н

отрясаючися з останнього полум'я.

Скали тут скрізь грізні,
Ліс і хаші й нора!
Тісно тут щось мені,
Кров молодая гра.
Вітри вверху шумлять,
Хвилі внизу гримлять:
Здалека чую грім,—
Хочеться бути при нім.

Скаче горі скалами чим раз вище.

Г е л е н а, Ф а в с т, Х о р.

Де ж ти скачеш, як козиця?
Страшно глянуть! Стережися!

Е в ф о р і о н.

Чим раз вище мушу пнятись,
Чим раз ширше роздивлятись.
Знаю тепер, де я!
Пелопса це земля,
А в її центрі я—
Морю й землі рідня.

Х о р.

Як тобі гори й гай
Тут не до ладу,

По збочах ну ж зривай
Кисть винограду!
Яблока золоті,
Фіги в долині!
Любій країні тій.
Любим будь нині.

Е в ф о р і о н.

Сняться вам мирні дні?
Спіть, кому добре в сні!
Нині до бою час,
Жде там перемога нас.

Х о р.

Хто в супокою
Рветься до бою,
Той молодії
Хай похоронить надії.

Е в ф о р і о н.

Ви, кого сплотив цей край,
В бій, на погрози не дбай!
Вмійте свій ум насталить,
Кров свою щедро пролить.
Хай не вгасає вам
Запал святий,
Хай допомога борцям
В слід ваш іти!

Х о р.

Гляньте, як підвівся високо,
А не зменшав ні на цаль!
Тріумфально сяє око,
Ввесь блищить, мов спіж і сталь.

Е в ф о р і о н.

Жодних валів, жодних мурів,
Сам собою кожний будь;

Твердь найтвердша серед бурі,
Це залізна мужня грудь.
Хочете не в ярмах жити,
Гей же в поле в блиску зброї!
Кожна жінка—амазонка,
Кожний хлопчик будь героєм.

Хор.

Свята поезіє,
Аж в небо блиск твій б'є.
Сяй же, як зірка, нам
Вище, все вище там!
Ох, і дзвени з вершин
Вниз, аж до цих долин,
Аж в серце нам!

Евфоріон.

Ні, не прийшов я, як дитина,
У зброї сміло йде юнак;
З ним вольна, сильная дружина,
І дух поклав на них свій знак.
Гей, тут!
Крізь труд
До слави стелиться нам шлях.

Гелена і Фавст.

В ранці віку молодого,
Ледве вздрівши блиски зір,
Рвешся ти з вершка стрімкого
В повний болю й бур простір.
Чи ж тобі
Ми чужі?
Сном є любий наш союз?

Евфоріон.

Чи чуєте той грім на морі,
І по долинах гук пішов?

Там військо з військом в лютім спорі,
Там труд і рани, біль і кров.
Ну, а в бою
Головою
Наложить—звичайна річ.

Гелена, Фавст і Хор.
Страх! І що це тобі сниться?
Смерть звичайна річ тобі?

Евфоріон.
Маю ж здаєка дивиться?
Злину й згину в боротьбі,

Попередні.
Безум! Біду тяжкую
Чути вже, чуть!

Евфоріон.
Ні! Ось я чую, чую,
Крила ростуть!
Гам! Мушу в битви вар!
Мушу на море!

Кидається в повітря; одіж уносить його хвилину, його голова падає світлом, світляна смуга тягнеться за ним.

Хор.
Ікар! Ікар¹!
Горе нам, горе!

Гарний юнак паде при ногах родичів; постать помершого видається знайомою, але тіло щезає зараз, авреоля, мов комета, піднімається до неба, одіж, плащ і ліра лишаються на землі.

¹ Ікар, син Дедала, летячи разом з батьком із неволі, полетів, не вважаючи на батькові упіпнення, занадто високо, сонце розтопило віск, яким були приліплені його крила, він упав у море і втонув.

Гелена і Фавст.

З радощів ось полинь
Горя страшного.

Евфоріон

голос із глибини.

Мамо! В тій тьмі не кинь
Мене самого! Павза.

Хор

жалібний спів.

Ти не сам! Де лиш полинеш¹,
Все знайомі ми з тобою,
Денне світло як покинеш,
Всі серця візьмеш з собою.
Ні, не плакати нам по тобі,
Завидіти твоїх днів:

¹ Оцею жалібний спів присвячений пам'яті Байрона. По батькові і по матері він був сином старого шляхетського роду; наслідком нещасливих сімейних відносин прожив свою молодість серед поривів дикої пристрасти, провокуючи кожним своїм учинком проти себе опінію загалу. Вкінці він покинув Англію, поселився в Італії, розвівшись 1816 р. зі своєю молодою жінкою. В Генуї він перенявся думкою віддати свої сили і матеріяльні засоби справі увільнення Греції, прибув 1823 р. до Кефалонії, а по чотирьох місяцях подався до Мессолонгі, де своїм коштом узброїв 500 суліотів. Його уділ у грецькому повстанню зробив у Європі велике вражіння і греки вітали його, як свого спасителя. Але швидко відносини попсувалися; навербовані Байроном суліоти робили йому багато клопоту і він мусів розпустити їх. Великі труди і прикrostі підірвали Байронове здоров'я і 19 квітня 1824 р. він умер від пропасниці. По його смерті справа греків дуже погіршилася; турки страшно мстилися на них і вирізували людність до ноги; по двох роках геройської оборони остання впала кріпость Мессолонгі. Та проте зусилля не були зовсім страчені, бо вже 1829 р. лондонською конференцією була покладена перша підвалина самостійної грецької держави.

В ясній бо чи темній добі
Гарний був твій дух, твій спів.

Ах, для щастя ти вродився,
Славних предків сильний плід,
Але вчасно заблудився,
Змарнував свій юний цвіт.
Все ти мав: і зір пророцький,
Серце чуле, слів огонь,
І любовний жар жіноцький,
Дар незрівняних пісень.

Та заплутавсь ти без тями
У фатальну сіть цілком,
Бутно потоптав ногами
Ти обичай і закон.
Врешті думи величаві
Скарб збільшили сил святих:
Ти віддався високій справі,
Але цілі не достиг.

Хто ж достиг? Дарма питати!
Темний долі є присуд,
Коли в днях страшної втрати
В крові ввесь німіє люд.
Не схиляйте ж в тузі лиця
Свіжі відновіть пісні!
Знову зродить їх земляця
Так, як цвіти на весні!

Цілковита павза. Музика тихне.

Г е л е н а
до Фавста.

Старі слова, на жаль, збуваються на мні:
З красою щастя тривко в парі не живе.
Розірваний любови і життя союз;
Обох оплакуючи, в болю розстаюсь

З тобою. Любий, ще раз обійми мене!
Персефонеє, сина й матір ось прийми!
Обіймає Фавста; тіло її щезає, одіж і серпанок лишають-
ся йому в руках.

Ф ор к і я д а

до Фавста.

Не випускай цих шат! Це пам'ятка
Єдина. О, держи її! Вже тягнуть
Демони за краї, в підземний світ
Пірвати хочуть. Не пускай її!
Це, правда, не богиня, що ти втратив,
Та божеська в ній сила. Скористай
З цінного дару, піднесися вгору!
Вона знесе тебе понад все підле
В ефір, аж доки видержати зможеш.
Побачимось геть-геть, далеко звідси.

Геленині шати розпливаються хмарами, оточують Фавста,
підносять його вгору і відпливають разом з ним. Форкіяда
підіймає з землі Евфоріонову одіж, плащ і ліру, виходить
на просценію, піднімає ті останки вгору й мовить:

І ще ось знахідка, та й красна!
Що правда, іскорка загасла,
Та світ за цим не довго рюма.
Ось я поетів допоможу,
Розбуджу зависть в них ворожу;
Хоч талантів їм дати не можу,
Та хоч позичу їм костюма.

Сідає в просценію під колюмною.

П а н т а л і с.

Дівчата, живо! Ось позбулись чарів ми.
Важкого мусу відьми тессалійської¹
І брязкоту тих тонів переплутаних,

¹ Тессалія в старій Греції мала славу, що там багато
відьом та відьмаків. Тессалійською відьмою хор називає
Форкіяду.

Що слух глушать, ще гірше баламутять ум.
Спішім ув Ад! Пішла поважним ходом вже
Туди цариця! Ми, як слуги вірнії,
Безпосередньо по слідах її спішім.
Знайдем її при троні Недосліджених.

Х о р.

Царицям, певно, всюди добре,
Навіть ув Аді старшують вони,
Гордо, в компанії рівних собі,
Із Персефоною щирі товаришки.
Але ми на тих безмежних
Асфодельових лугах¹
Лиш хіба стрункі тополі
Та безплідні верби маєм
За товаришки! Яка ж нам
Там приємність пискотіти,
Мов ті лилики, шептати
Сумно, важко, наче мари?

Провідниця хору.

Хто не здобув ім'я і благородної
Не має волі, той є елементів часть.
Ідіть! А я цариці вслід. Окрім заслуг
І вірність запевня нам особистий бит².

Відходить.

¹ Асфодельос — підземна ріка.

² Гете висловив тут своє „вірую“: тільки невпинна праця, піднята з благородними намірами, а надто вірність і постійність, запевняє нам ім'я і безсмертність. У кого нема тих заслуг, той по смерті вертає назад на лоно природи, робиться частиною її елементів. Це показує він символічно на хорі, котрий по відході Панталіс тратить людську особистість і переміняється в елементарні божества — одна часть у Дріяд (Німфи дерев), друга в Ореад (Німфи гір і скал), третя в Наяд (Німфи рік), а четверта в незвісні грекам божества винограду. Малюнком винобрання і п'ятики кінчиться драма, немов символічним показом на ті оргії, в яких утонула сила старинного світу.

Всі.

Денному світлу віддані ми назад.
Не особи, це так,
Знаємо, чуємо це;
Але до Ада не вернем ніколи.
Вічно живая природа
Вповні бере в свою власть
Нас, а ми її.

Часть хору.

Ми в гілбок отих стосотних шумі, шелесті,
тремтінню
Надим, шепчем, вабим зтиха з корінців живі
потоки
До вершечків; то листками, то квітками завіт-
чаєм
Ми розвіяні косиці, вільно в вітрі щоб росли.
А як плід доспів, то живо люд збігається й
худоба,
Ці хапають, ті кусають, пнуться, тиснуться
довкола
І, немов богам, найпершим кланяються нам усі.

Друга часть.

Ми до стін оцих скалистих, ясних, рівних мов
свідчадо,
Тулимось, мов легкі хвилі ласкаючись, повзучи;
Кожний згук підслухать раді, птахів спів, гран-
ня осоки,
Чи могутній голос Пана; відповідь готова всім.
Шептам шептом одвічаєм, а гримить, то наші
громи
Гуркотять і двічі й тричі, десять раз йому
у слід.

Чути шум при кожній грядці, кожна тичка шелестить.

Кіш скрипить, стукочуть ведра, повні ноші аж тріщать,

Всі йдуть до великих кадей, де толочать босяки.

Підтупцем ногами дусять чистий плід ягід сочистих;

Бризька, піниться, мішаєсь виноградна темна кров.

Втім до вуха долітає гук літаврів і цимбалів.

Знак дає, що Діонізос із містерій розповивсь,

З козлоногими надходить, козлоніжок в танці водить.

А при тім гука безумно капловухий звір Сілен,

Галас! Ратиці толочать всяку скромність і звичайність,

В п'янім одурі всі змисли, глушить уха дикий рев!

П'яні мацають, де чарка, повні черева й чуприни;

Цей та той ще щось тямуює, та збільша лиш веремію;

Щоб зібрать новий мош, швидко спорожняють старий міх.

Заслона спадає. Форкіяда на просценіюмі випростовується
кольосально, сходить із котурнів, відкидає маску і заслону
і виступає в виді Мефістофеля, щоб, коли б того було
треба, пояснити штуку епілогом.

Перекладено 1899.

С О Ф О К Л Ї

ЕДІП ЦАР

ТРАГЕДІЯ

Переклад з грецького
ІВАН ФРАНКО

ОСОБИ:

Едіп, цар Тебанський
Іокаста, його жінка
Креон, її брат
Тейрезій, сліпий віщун
Жрець Зевеса
Післанець з Коринту
Старий пастух
Слуга
Хор старців Тебанських

Діється перед королівською палатою в Тебах

ЕДІП ЦАР

ЯВА ПЕРША

Насеред площі перед королівською палатою вівтар. Довкола нього багато народу, старці, молодіж і діти, з зеленими гілками, в тім числі також Жрець Зевеса
Едіп виходить з палати

Едіп.

Старого Кадма плем'я молоде,
Чого ви, діти, вівтар цей обсіли,
Оливними гілками умаєні,
Немов на прощу? Куриться ввесь город
Димами жертв, гуде пеанів¹ співом
І гомоном ридання. Тим то я
Не ждучи на післанців, щоб від них
Почути вість, виходжу сам до вас,
Я, многославний владар ваш Едіп.
Скажи мені, старенький—бо тобі
Ялось за них держати річ,—що тут
Вас привело? Бажання чи турботи?
У всьому рад я вам допомогти,
Бо ж мусів би я бути хіба без серця,
Коли б таке умильнее блага
Не зрушило мого співчуття.

¹ Пеан—назва бога Аполлона, а також назва пісні на його честь (І в. Ф р.).

Жрець.

Едіпе, зверхнику мого краю!
Всілякого віку народ ось тут
Обляг твій вівтар. Ті до смілих летів
Ще не оперились, а цих вже літ
Вага зігнула. Це жерці,—я Зевсів.
А одне цвіт молодіжі добірний.
А прочий люд, гілками умаєний,
Заляг всю площу перед обома
Святинями: Атени й Феба чесним
Пророцьким вогнищем. Бо город наш,
Сам бачиш, важко б'єсь у лютім вирі,
Не може виринути головою
З бурхаючих потопів—з пащі смерти.
Посуха нищить у земному лоні,
Все, що посієм, в зароді самім;
Худоба наша гине, навіть діти
Невроджені у лоні матерів!
Та й найлютіший ворог, бог зарази
Вогненний, пагубний гуля по місті,
Дім Кадма¹ робить пусткою глухою
І темний Ад наповнює риданням.
Тому ж ми, пане, облягли твій вівтар,
Я й діти ті, вважаючи тебе
Хоч і богам не рівним, та все ж вищим,
Ніж прочий люд, задля твоїх чудесних
Пригод, в котрих боги тебе вели.
Бо ж ти, заледве в город цей прибувши,
Нас увільнив від датків тій страшливій
Співачці—Сфінкс², і то без наших рад,
Без вказівок. Лиш при богів підмозі

¹ Кадмос—основатель Теб; дім Кадма—Теби (І в. Ф р.).

² Сфінкс—дивовижна казочна потвора з головою жінки, тілом пса, крильми, кігтями льва, хвостом дракона й людським голосом. Вона появилася була на горі коло Теб і

(Так люд говорить, і я вірю свято)
Приніс ти нам рятунок. І тепер,
Могучий владарю Едіпе, ввесь
Цей люд, що вівтар твій обляг, благає
Тебе: шукай відради цьому лиху!
Чень божий вирок або людська рада
Тебе освітить. Та ж мужів бувалих
Розсудне слово все добро і вдачу
Приносить. Ну ж, добродію наш щирій!
Рятуй цей город! Радь нам запопадно!
Тепер ще край ввесь тебе величає,
Як захист свій, за те, що ти колись
Йому в пригоді став. Та не було би
Ніколи слави твому пануванню,
Якби оп'ять ти дав пропасти тим,
Котрих колись підніс. Ні, царю наш!
Постав оп'ять нас на міцному ґрунті!
Щасливим віщуванням ти колись
Спас цю країну, — покажись і нині
Спасителем її! Коли бажаєш
Буть владарем держави, так як ним
Єси, то будь же владарем народу
Веселого, не владарем пустині!
Бо що варт корабель, що варт кріпость,
Коли жива осада в них погине?

Едіп.

Нещасні діти! Не з новим благанням
Прийшли ви! Знаю добре ваше горе.
Ох, знаю: всі ви хорі! Та хоч як
Ви хорі, але так, як я, напевно
Ніхто з вас не хорує. Бо хоч як

кожному прохожому завдавала загадку; хто не відгадав, того вона вбивала. Аж Едіп відгадав її загадку; тоді Сфінкс кинулася в море, а Едіп унаслідив царський престіл у Тебах і руку цариці Іокасти (І в. Ф р.).

Ви терпите, то кожний з вас терпить
Лиш сам за себе, ні за кого більше.
Моя ж душа терпить за весь цей город,
За себе і за вас. Ридання ваші
Не будять мя¹, мов сонного зі сну;
Чимало сліз, повірте, вже пролив я,
І не одних турбот я манівцями
Блукав, шукаючи рятунку стежки.
Оце недавно шурина свого
Креона Менекенка я послав
В Пітійську домівку Аполлона,
Щоб розпитать, як нам спасати город,
Якою радою чи, може, ділом?
І от, злічивши час його вандрівки,
Турбуюсь я, де досі він бариться,
Бо довше щось нема його, ніж треба
І ніж би слід. Та як прийде, то звіть
Мене лихим, коли не виповню
Сумлінно все, що бог мені накаже.

Підчас останніх слів кілька людей потихо сказали щось
Жерцеві.

Жрець.

Прекрасно в'яжуться твої слова
З тим, що оці мужі мені сказали:
Креон надходить.

Едіп.

Боже Аполлоне!
Хай вість, котру несе він, буде нам
Така весела й радісна, як тая
Утіха, що блищить йому з очей!

¹ Мя — мене (народня форма).

Жрець.

Так, радість, певно, він несе, не даром
На голові його вінок лавровий
Ще й з ягодами.

Едіп.

Зараз будем знати.
Вже близько він, почує голос мій.

ЯВА ДРУГА.

Ті самі, Креон.

Едіп.

О, княже Менекенку, брате любий,
Скажи, який від бога вирок нам
Несеш?

Креон.

Щасливий! І тяжку пригоду
Зову я щастям, як лишень щасливо
Скінчиться.

Едіп.

Але що ж нам каже бог?
Ні певности, ні прочуття тривоги
Твої слова в мні досі не збудили.

Креон.

Чи хочеш це почути при тій громаді?
То добре, я скажу. А ні, то в дім
Ходім оба.

Едіп.

Ні, ні, кажи при всіх!
Та ж горе їх болить мя більш, ніж власне.

Креон.

Гаразд, так слухайте ж, що бог віщує!
Виразним словом Феб-господь нам каже.

Прогнати ганьбу краю, що живе
Посеред нас, і не держать у себе
Гріха тяжкого.

Едіп.

Як же край очистить?
Що це за гріх?

Креон.

Очистить так: або
Прогнати, або забити убивцю;
Це кров убитого наш город нищить.

Едіп.

Це ж про якого вбитого Феб мовить?

Креон.

О, царю, був колись царем у нас
Лайос, заким ще ти у цьому місті
Одержав власть.

Едіп.

Я чути чув про це,
Та не видав його.

Креон.

За смерть його
Жадає ясний вирок Аполлона
Тяжкої пімсти, хто б там не були
Його убійці.

Едіп.

Але хто ж вони?
Де нам доглянуть оком темний слід
Затертої, забутої провини?

Креон.

В цім краю, мовив Феб. Хто запопадно
Шукає, той найде; хто ж не вважає,
Той і не бачить.

Едіп.

Чи в палаті своїй
Лайос убитий, чи на чистім полі?
Чи, може, де в чужині?

Креон.

Вибравсь він
Питати бога — так казав, і з того
Часу вже не вертався більш додому.

Едіп.

І ні один слуга ані товариш
Не був із ним, не бачив, як це сталось,
Щоб міг нас навести на слід злочинців?

Креон.

Всіх вбито, крім одного, цей утік
Заляканий і лиш одно напевно
Сказати вміє.

Едіп.

Що одно? Нераз
Одно до многого покаже стежку,
Бо дасть до дальших дослідів притоку.

Креон.

Розбійники його напали — мовить, —
І не від рук одного чоловіка
Погиб він, ні, з рук многих.

Едіп.

Чи ж посміли б
Розбійники пірватись на це діло,
Якби хтось відси золотом на те
Іх не найняв?

Креон.

Та так воно й здавалось,
Та це тяжкий був час, то й не піднявсь
Ніхто помстити Лайосову загибіль.

Едіп.

Яке ж це лихоліття не дало
Вам дослідити, хто злодійським ділом
Зганьбив ваш трон?

Креон.

Це загадочна Сфінкс
Нас змусила покинуть слід неясний
І про найближче дбать.

Едіп.

Так я ж тепер
Це все від первопочину розкрию!
Бо справедливо Аполлон і ти
Звернули взір наш на того мерця;
То ж довг мій нині з вами дружно стати,
За бога мститись і за краю горе.
Я не для другів чиню це далеких,
А сам для себе погань цю зітру.
Бо хто тамтого вбив, той швидко може
Й мене вбить тою самою рукою.
Тож, за тамтого мстячись, я собі
Допомагаю. Швидко ж, діти, встаньте!
Беріть оці благальні галузки!
Хай аж тоді збересь тут Кадма люд,
Як я все вчиню. Божа воля буде,
Чи вийдемо щасливі, чи пропадем.

Креон відходить.

Жрець.

Вставаймо, діти! Те, чого ми тут
Прийшли, обіцяно нам урочисто.

А Феб, що нам прислав цю ворожбу,
Хай буде лікар наш і порятівник!

Народ і жерці відходять.

ЯВА ТРЕТЯ

Хор входить на сцену; Едіп у глибині сцени

Хор.

О, Зевса милозвучна мово,
Що з позолочених хором
Пітона в Теби принеслася,
Скажи, що ти віщуеш нам?
Холоне серце, дрож тривоги
Мене проймає. О, Пеане,
Делійський лікарю святий!
Перед тобою тремтячи
Я жду, що зараз ще мені,
Чи по якимсь часі, відслониш?
Скажи мені, богине Фамо,
Дитя надії золотої!
Тебе зву першу, Зевса доню,
Безсмертная Атено, й враз
Опікунку землі цієї
Твою сестрицю Артемиду,
Що на блискучому престолі
На ринку круглому¹ сидить;
Прошу й тебе, далекострільний Фебе!
Явись ти, трійце, що від смерти
Людей борониш! Та ж колись,
Як тучі пагубні неслись
На город наш, ви відвернули
Пожар заглади добротливо.
Прийдіть, прийдіте ж і тепер!

¹ Статуя Артеміди стояла серед круглого ринку в Тебах (І в. Ф р.).

О, леле! Болі незлічимі
Насіли нас! Ввесь люд хорує,
І нікому допомагати,
І нікому відважно стати,
Щоб нас від лиха боронить.
Бо ні земля не родить плоду,
Ані жінкам в часі породу
Ніхто не може ради дати,
І в муках біднії конають.
І наче птахи бистрокрилі,
Бистріш, ніж вогняні язики,
Летять їх душі к берегам
Західним, де вечірній бог царює.
Без ліку в місті гине люд.
Дрібнії діти на землі
Лежать померші без призору,
А матері й жінки-старушки
На ступнях вівтарів лежать
І зойком, криком з всіх сторін
Несеться до богів благання,
Несесь пеан отой жалібний,
Неначе бурі рев важкий.
О, золота Завеса доню,
Пошли ж нам усміх свій сердечний,
Свою святую благодать!
Благаю й Ареса страшного,
Що нині без спіжевих збруй,
А в огнянім плащі на мене
Посеред зойку-крику йде —
Нехай іде від мене, хоч
В велике ложе Амфітріти¹,
Хоч у відлюдні дебрі там
Вокруг Тракійської затоки,
Бо ж в ясний день він забирає

¹ Море (І в. Ф р.).

Те, що ніч темна не взяла.
О, Зевсе батьку, ти, що мечеш
Вогнисті стріли непохибні,
Ти громом своїм вбий його!
Лікійський пастирю, і ти
Напни тетиву золотую,
Свої могучі стріли шли!
Нехай заблиснуть нам огнисті
І Артеміди похідні,
З котрими по Лікійських горах
Вона полює! І тебе,
Золотовінчаний, взиваю,
Патроне світлий цього краю,
Наш Бакху-винозоре, друже
Менад крикливих! О, прийди
При блиску похіднів північних
І бога лютого всмири,
Що у других богів превічних
Не має чести ні пошани.

Едіп

наближається.

Ви молитесь? Сповниться вам усе,
Пропаде лихо, пільга вам настане,
Коли моїх послухаєте слів,
Як з лихом тим боротись. Я говорю,
Як несвідущий в ділі тім кривавім
І в вісті жодній; без других поради
Тут не зайдеш далеко. А що я
Пізніше став жильцем оцього міста,
То й ось що всім кадмейцям заявляю:
Хто з вас би відав, з чиїх рук погиб
Лай Лабдакенко, того зву, нехай
Усе по ширості мені розкаже.
Хай не боїться сам свідчить на себе,
Бо не буде йому нічого злого,

Лиш хай здоров покине край оцей.
А як хто зна про іншого в цім краю,
Що це зробив, хай не мовчить; я сам
Йому заплату дам і ще й подяку.
Та як мовчатимете, як котрий,
З страху за друга чи то й сам за себе,
Зневажить розказ мій, то знайте, що
Такому буде: хто б він там не був,
Не смій ніхто в тім краю, де моя
Держава й власть, його прийняти в хату,
Ані сказати до нього слово, ані
З ним враз богам молитися й жертви діять,
Ні з ним купатись! Всі його повинні
Від дому гнати, як причину цієї
Зарази, бо що так воно, це ясно
Нам стало днесь з Пітійської віщби.
Так чинячи, поборником я чинюсь
І бога і небіщика царя.
Самого ж вбійцю проклинаю, чи він
Це тайно сам зробив, чи багато їх,
Щоб в гору й ганьбі весь їх вік минув!
І якби свідомо його я в домі
Між своїми держав, то хай упаде
Й на мене те ж, що вирік я, прокляття!
А вам наказую все те зробити
Не так для мене, як для бога, як
Для краю, що без плоду, без богів
Ось пропада. А хоч би й бог нам був
Не наказав цього, то вам не слід би
Лишати без пімсти смерть такого мужа,
Так доброго царя. Найдіть злочинцю!
Тепер, коли тут я цар, маю власть
Ту, що колись тамтой мав, наслідив
По нім і ложе й жінку, мої діти
Були б його дітей братами й сестрами,
Коли б йому дітей судила доля

(Та вдарила судьба його у тім'я!),—
Тепер за нього я, немов за батька,
Впімнусь і що лиш можна, все порушу,
Щоби дістать до рук убійцю Лайя,
Що син був Лабдака, внук Полідора,
Кров Кадма і Агенора старого.
А хто не вчинить так, як я казав,
Тому — молюсь богам — нехай земля
Не дасть ні зерна, жінка хай не вродить
Дітей! Він сам хай згине від оцеї
Зарази, або й гіршою ще смертю!
А вам і прочим всім кадмейцям, що
На цеє згідні, хай могуча Діке
На поміч буде й другі всі боги!

Хор.

О, пане, твій тямуючи проклін,
Ось що скажу: не я його убив,
Ані вказать не вмію вбійці. Феб,
Що нам прислав цей вирок, мусів би
Вказать і того, хто зробив це діло.

Едіп.

Це правда. Та хто ж може змусить бога
Сказати те, чого сказать не хоче?

Хор.

Ще друге б я сказав, що я міркую.

Едіп.

Хоч би ще й третє, не вагуйся мовить.

Хор.

Міркую, пане, що цареві Фебу
Всевидінням найближчий є Тейрезій.

Його спитавши, можна би найліпше
Про це дізнатись.

Едіп.

Я й про це подумав
І вже зробив це. Як лиш вість приніс
Креон, я двох послів післав по нього;
Дивуюсь лиш, що ще їх тут нема.

Хор.

А прочі вісті, знать, пусті, замерклі.

Едіп.

Які це вісті? Важне кожне слово.

Хор.

Мовляв, якісь його прохожі вбили.

Едіп.

І я це чув, та де ж візьмеш ти свідків?

Хор.

Ну, як лиш крихта в нім страху лишилась,
То як лиш вчує твій проклін — не встоїть.

Едіп.

Хто діла не боявсь, той не злякаєсь слів.

Хор.

Та є такий, що вислідить його.
Ось божого вже віщуна ведуть!
Це одинокий чоловік, в котрім
Живе ще правда!

ЯВА ЧЕТВЕРТА.

Тейрезій

сліпий старець, з поводитором, входить.

Едіп.

О, Тейрезій, ти,
Що знаєш все на небі й на землі,
Що можна й що не мож сказать словами!
Хоч невидющий ти, та знаєш добре,
Яка наш город мучить болість люта,
В тобі одним, о княже, вся опора,
Рятунок весь. Бо Феб (коли ще цього
Не чув ти від післанців) оттакий
Прислав нам вирок на посольство наше:
Тоді лишень мине нас ця хвороба,
Коли убійців Лайя винайдем
І поб'ємо чи проженем із краю.
Тож не відмов нам, і чи з лету птахів,
Чи з інших там віщовань річ цю знаєш,
Рятуй себе і город і мене,
Рятуй усіх від скверни вбійства того!
На тебе здаємось. Бож помагать,
Де тра й де можеш — це найкращий труд.

Тейрезій.

Ой, як же важко мудрим бути, коли
Нема за мудрість вдяки! Добре я
Це знав, та й ось забув. А то б сюди
Я не прийшов.

Едіп.

Це що? Чому такий
Знесмілений приходиш?

Тейрезій.

Пусти мене
Додому! Лекше ти свою судьбу,
А я свою зноситимем, коли
Мене послухаєш.

Едіп.

Несправедливо
И недружно місту, що тя згодувало,
Сказав ти, відмовляючи віщби.

Тейрезій.

Не дуже, бачу, і тобі твоя
Говірка на добро виходить, тож
Щоб і собі такого ж не зазнати —

Едіп.

О, пробі! Як це знаєш, на колінах
Всі просим тя, не відвертайсь від нас!

Тейрезій.

Ви всі безумні. Я не хочу слова
Сказать, щоб горя не завдать тобі.

Едіп.

Що, що? Ти знаєш і не скажеш? Хочеш
Нас зрадить, погубити город ввесь?

Тейрезій.

Не хочу болю завдавать собі
Ані тобі. Дарма благать! Ніколи
Не виявлю цього.

Едіп.

О, злюко злюща —
Бо й камінну б розлютив ти натуру —

Невже не скажеш нам? Невже все так
Незрушений останеш, неприхильний?

Тейрезій.

Мій упір лютить тя, а на свій власний
Ти мов сліпий, лишень мене ганьбиш.

Едіп.

Хто ж не розлютився б, таке почувши,
Як ти зневажуєш свій рідний город?

Тейрезій.

Прийде воно й само, хоч я тепер
Це мовчанкою вкрию.

Едіп.

А як має
Прийти, то чи ж не слід тобі сказати?

Тейрезій.

Нічого більше не скажу. А ти
Як хочеш, так лютуй собі і злись.

Едіп.

І не скриватиму тепер у моїм
Гніві ніщо, чого доміркувавсь.
Так знай же, що, по моїй думці, ти
Це діло видумав і виконав.
Хоч і не власними руками! Коли б
Не був випадком ти сліпий, то я б
Сказав, що ти є самотній справець
Оцього вбивства.

Тейрезій.

Чи на правду? Слухай:
Останься ти при тій прокляттю, що

Проголосив недавно, і віднині
Ні в мене, ні в оцих тут не розпитуй!
Бо справець слабости й чуми в цім краю—
Ти сам.

Едіп.

Безвстидно так ти ригнуть смів
Цим словом? І гадаєш, що втечеш
Від кари?

Тейрезій.

Я вже втік. Мене хоронить
Могуча сила правди.

Едіп.

Відки ж ти
Її набравсь? Ачень не з ворожби.

Тейрезій.

Від тебе. Мимоволі ти мене
Припер до цього слова.

Едіп.

До якого?
Скажи ще раз, хай ліпше зрозумію.

Тейрезій.

Хіба вперед не зрозумів? Чого
Ще більше хочеш?

Едіп.

Щось було неясне
В твоїх словах. Скажи ще раз!

Тейрезій.

Так слухай:

Ти сам є той убійця, за котрим
Шукаєш.

Едіп.

Не на радість ти собі
Вже другий раз ображуєш мене.

Тейрезій.

Чи ж маю більше ще казати, щоб ти
Ще дужче зливсь?

Едіп.

Що хочеш, говори!
Це буде все балакання пусте.

Тейрезій.

Так я й кажу, що ув огиднім зв'язку
Живеш ти з наймилішими, і сам
Не бачиш свого зла.

Едіп.

Чи все ти так
Безжурно думаєш таке балакати?

Тейрезій.

Як довго правда силу має в світі.

Едіп.

Є сила в правді, та не в тобі! Ти
Її не маєш, ти сліпий на очі,
На вуха і на розум.

Тейрезій.

Ти, нещасний,
Ганьбиш у мене те, що в тебе швидко
В самого ввесь ганьбитиме народ.

Едіп.

Укритий пільмою, не можеш ти
Пошкодити ні мені, ані нікому,
Хто світло бачить.

Тейрезій.

О, не з моїх рук
Тобі судила доля впасти. Йде
Сам Аполлон, що це вчинити має.

Едіп.

Чи сам ти уложив це, чи Креон?

Тейрезій.

Ой, не Креон упадком твоїм буде,
А лиш ти сам!

Едіп.

О, скарби, власте, штука,
Понад всі штуки вища в цім життю,
Так повнім зради, як же то на вас
Чатує заздрість! Задля тої власти,
Котру вручив мені цей город даром,
Не з просьби,—вірний друг мій з початку,
Креон на мене тайком засідаєсь,
Мене прогнать бажає, підсилає
Цього чарівника та інтриганта,
Підступного кудесника, що тільки
В лихварстві добре бачить, та сліпий
У своїй штуці. Ну, скажи бо, де
Твоя премудра ворожба явилась?
Чому, коли була тут та співачка
Собача, ти рятуючого слова
Міщанам не сказав? А загадку
Не перший ліпший розгадати міг,—
На те віщба була б здалась. Ба, ти
Не мав її ні з лету птахів, видко,
Ні від богів. Аж я прийшов, Едіп
Малосвідущий, повалив її
Лиш дотепом, не птахами навчений.

А ти тепер мене прогнати б рад,
Бо думаєш, що при Креоні будеш
Стоять найближче трону. Та, мабуть,
Слізми проплачеш ти і твій товариш
Ці замисли! Коли б не був ти старець,
То гірко б потерпів за це зухвальство.

Хор.

А нам здаєсь, розміркувавши добре,
Що і його слава, й твої, Едіпе,
Гнів витиснув. Та не туди б змагати,
Лиш як найліпше божий суд розчовпать.

Тейрезій.

Хоч цар ти, та чень рівне право є
Тобі так само відповісти; маю
Те право й я. Бо ж я не твій слуга,
Лиш Фебів, і Креона не наняв я
Собі в заступники. А що зганьбив
Ти сліпоту мою, так знай же ось що:
Хоч ти й видющий, а не бачиш ями,
В якій єси, ні де живеш, ні з ким.
Бо чи ти знаєш, чий ти? Сам о тім
Не знаючи, ти ворог своїм рідним,
Тим, під землею й тим, що на землі.
Вже наближаєсь невдержимим ходом
Батьківське й материнське є прокляття,
Що вдарить тя подвійно й прожене
Із цього краю. Як тепер ти бачиш
День, так тоді лиш бачитимеш тьму.
Не має берега, ні Кітерону гір,
Котрі би швидко не лунали твоїм
Риданням, як пізнаєш, що подружжя,
В котре вплинув ти на вітрилах щастя,
Було для тебе пристанню недолі.
І іншого ще много лиха ти

Не бачиш, що тобі і твоїм дітям
Враз грозить. Ну-ко, лихослов за те
Креона й мій язик! Та знай: немає
На світі чоловіка, щоб страшнішу
Загибіль мав, як та, що жде тебе.

Едіп.

Га, маю слухать довш його зухвальства?
Не щезнеш ти? Не підеш швидко геть,
Плечима к цьому дому обернувшись?

Тейрезій.

Я б і не був прийшов, як би мя ти
Не був зазвав.

Едіп.

Звучи тебе сюди,
Не знав я, що почнеш плести дурниці.

Тейрезій.

Так я тобі таким дурним здаюся?
А твоїм родичам здавався мудрим.

Едіп.

Яким? Стій! Хто ж, по твоєму, мій родич?

Тейрезій.

Цей день тебе і вродить і погубить.

Едіп.

Що знов за темні загадки говориш?

Тейрезій.

А ти хіба не найліпший розгадчик?

Едіп.

Кпиш з мене там, де я вказавсь великим.

Тейрезій.

А власне щастя те тебе згубило.

Едіп.

Що з того, город цей я таки спас.

Тейрезій.

Піду вже. Хлопчику, веди мене!

Едіп.

Веди, веди! Приніс ти нам лиш колот
Та зваду,—лекше стане, як підеш.

Тейрезій.

Піду, та ще скажу тото, за чим
Я тут прийшов,—твій вид мя не злякає,
Бо месть твоя мене вже не досягне.
Так слухай же: той муж, котрого ти
Шукаєш здавна та витрублюєш
Про вбійство Лайя грізно, він є тут.
Вважаєсь за прихожого, та скоро
Тут вродженим покажеться, тебанцем.
Та не порадуєсь тим щастям, ні!
З видющого сліпець, із багача
Жебрак, піде він у чужую землю,
Нащупуючи ліскою¹ дорогу.
Він власним дітям враз явиться братом
І батьком, власній матері і сином
І мужем, батьків співжених і вбійця.
Тепер же йди домів і це роздумай!
А як мені брехню докажеш, в той час
Кажи, що глупство вся віщба моя.

Тейрезій відходить з поводитором, Едіп у палату.

¹ Ліска—патик, палиця.

ЯВА П'ЯТА.

Хор.

Хто це, на кого пророцька
Ця дельфійська скала
Невимовне, дивовижне
Вбійство тее завдала?
О, нехай же якнайшвидше
На вітроногих скакунах
Він біжить від нас у безвість!
Бо в грізних уже вогнях,
В зброї блискавок на нього
Наступає Дія син,
А також страшнії Кери,
Що крок в крок підуть за ним.
Блисла нам оце недавно
Із сніжних Парнасу стін
Вість: шукать усюди вбійці,
Де, дводушник, криєсь він?
Певно, мов бугай, блукає
В диких скалах і лісах
Та печерах, сам-самотній,
Все в бігу, все на ногах.
Нам насланий з преісподні
Хоче вироку уйти;
Та докіль живе він, мусить
В собі все його нести.
А страшні, страшенні речі
Цей віщун нам проказав!
Чи їм вірить, чи не вірить—
Ще на певнім я не став.
Раз надія, то знов сумнів
Запирає річ мою.
Бож ні здавна, ні тепер я
Не чував, щоб на сім'ю

Лабдакідів син Поліба
Злії замисли носив.
Так з якої б речі люту
Лабдакіда смерть я мстив
На Едіпі, не добувши
Певних доказів яких?
Зевс, Аполлон певне знають
Геть всі скритки діл людських;
Та чи знає ліпш від мене
Все те земний ворожбит?
В світі мудрість є на мудрість,
А хто дужчий—побідить.
Ні, ніколи на Едіпа
Я не кину цю вину,
Поки ясне, певне слово
Не розсіє тьму страшну.
Адже ж як та Сфінкс крилата
На наш город надійшла,
Він явивсь нам мудрим другом,
Вирятував нас від зла;
Тож винить його в злочинстві—
Безсердечність би була.

ЯВА ШОСТА.

Креон, Хор.

Креон.

Міщани, чую, що наш цар Едіп
Тяжкі на мене звалює провини!
Я не втерпів, являюсь тут. Бо коли
В теперішнім нещастю він міркує,
Що в слові або в ділі через мене
Якусь поносить шкоду, то я й жити
Не хочу довше, ганьбою окритий,
Бож не мала для мене шкода йде

З такого слова, ні, безмірна шкода.
Як злим окликне мя весь город, ви
І всі приятелі.

Хор.

Е, ганьба та
Не з розмислом чень вирвалась йому,
Лиш з гніву вибухла.

Креон.

Та як же це
Тут виявилось, що віщун збрехав
Через мою підмову?

Хор.

Цар так мовив,
А на якій підставі, я не знаю.

Креон.

І чи так з смілим видом, з чистим серцем
На мене кинув цю неславу він?

Хор.

Не знаю. Царських діл судить не мислю.
Та ось і сам з палати він виходить.

ЯВА СЬОМА.

Ті самі і Едіп.

Едіп.

Га! Ось ти тут! Як смів ти тут явитись?
Чи так безвстидний вид твій, що приходиш
В мої пороги, ти убійця явний
Покійного царя, й моєї влади
Відкритий рабівник? Скажи, їй богу,

Чи ти, задумуючи це, вважав
Мене безумним, чи таким вже трусом?
Чи думав ти, що коромол твоїх
Не визнаю, а дізнавшись, плазом пушу?
Та й чи ж не глупий є твій плян—сягати
Без грошей, без прихильників по трон,
Котрий лиш грішми, людом здобуваєсь?

Креон.

Чи знаєш що? На те, що ти сказав,
Послухай відповідь, а внавши все, суди.

Едіп.

Ти на слова мистець, я ж злий слухач,
Відкривши, що ти лютий ворог мій.

Креон.

Про це якраз мя вислухай вперед.

Едіп.

Про це якраз мовчи, як маєш честь.

Креон.

Як мислиш, що упертість та безумна
Є дуже добра річ, то грубо блудиш.

Едіп.

Як мислиш, що злий замисл против рідних
Минесь тобі безкарно, тяжко блудиш.

Креон.

З тим словом згожуюсь, та лиш скажи,
Яку зневагу ти зазнав від мене?

Едіп.

Чи радив чи не радив ти мені
Послать за тим славутним віщуном?

Креон.

На раді тій я стою ще й тепер.

Едіп.

А як давно то тому, як Лайос —

Креон.

Ну, що вчинив? Кажи, про що йде річ?

Едіп.

Безслідно щез від вбійчої руки?

Креон.

Багато вже часу з тих пор минуло.

Едіп.

А цей віщун уже й тоді ворожив?

Креон.

Так мудро й в чести був такий, як нині.

Едіп.

А чи про мене згадував тоді?

Креон.

При мні цього ніколи не чинив.

Едіп.

А за помершим не слідили ви?

Креон.

Ще й як слідили, та ніщо не взнали.

Едіп.

Чом цей мудрець про це вам не сказав?

Креон.

Не знаю, а не знаючи, мовчу.

Едіп.

А це чень знаєш добре й скажеш нам?

Креон.

Ну, що? Як знаю, певно не втаю.

Едіп.

Чому, як не з тобою в змові, він
Убійство Лайя звалює на мене?

Креон.

Чи чинить це — ти знаєш сам. Тепер же
Позволь мені питать, як ти питав.

Едіп.

Питай. На вбійстві чень мене не зловиш.

Креон.

Скажи, сестру мою за жінку маєш?

Едіп.

Цього не заперечу, звісна річ.

Креон.

Пануєш спільно з нею — чи не так?

Едіп.

Все, що захоче, я сповнити рад.

Креон.

А третій я чи ж вам не є рівня?

Едіп.

Отож то тут злим другом ти вказавсь.

Креон.

Якраз ні! Поміркуй лиш враз зо мною!
Поперед усього ось що: чи волів би
Хтонебудь панувать в страсі, чи спати
Спокійно, а ту саму мати власть?
От тим то ані я, ні жоден інший,
Що має глузди, не забагне радше
Сам быть царем, ніж мати царську власть.
Днесь із-за тебе все без страху маю,
А сам пануючи, я б мусів много
Чинить такого, чому й сам не рад.
Чи ж царський титул може быть миліший
Від цієї влади й сили без турботи?
Ще ж я не божевільний, щоб бажав
Не того, що враз гарне і корисне.
Днесь кожний мя вітає, віддає
Поклін мені; кому до тебе діло,
Той удаєсь до мене, бо всі знають,
Що, що я обіцяю, ти сповниш.
І як же ж міг би я цього позбутись,
Щоби тамте ловить? Така дурниця
Не виляжесь в розумній голові.
Ні! Ні я сам цю думку не кохаю,
Ні зваживсь би на те з ким другим в спілці.
А хочеш проби — сам іди в Пітону
І звідай, чи я вірно цю віщбу
Тобі подав. А як мене спіймаєш
На спільнім заговорі з віщуном,
То вбий мене нє своїм власним судом,
А своїм з моїм враз! Та не оскаржуй
Мене за темні здогади якісь!
Бо ж не по правді прозивать задармо
Лихого добрим, доброго лихим.

Хто друга щирого збуваєсь, той
Все одно що життя б збувавсь, котре
Над все кохає. Та з часом ти ясно
Пізнаєш це, бо тільки час покаже,
Хто йшов по правді; злого ж чоловіка
В одному дні наскрізь пізнати можеш.

Хор.

Він добре мовить, царю! Стережись
Упадку! Хто на все рішаєсь швидко,
Той швидко впаде.

Едіп.

А як коромольник
Швидкий на мене тайком настає,
То швидко й я оборонятись мушу.
Бо як спокійно ждатиму, він зробить
Своє і я нічого вже не вдію.

Креон.

Що ж думаєш? Прогнать мене із краю.

Едіп.

Ні! Згинуть мусиш, не втекти мені.

Креон.

Скажи вперед, за що твій гнів на мене?

Едіп.

Ще мало я сказав? Ти ще не віриш?

Креон.

Ти без ума, здаєсь!

Едіп.

Не бійсь, для себе

Я при умі!

Креон.

Будь при умі й для мене.

Едіп.

Ти зраду здумав!

Креон.

А як це неправда?

Едіп.

То все одно, ти мусиш слухать.

Креон.

Ні!

Злих владників не слухаю.

Едіп.

Міщани!

Чи чуєте?

Креон.

Не бійся, чують все,
Не тільки те, що ти один говориш.

Хор.

Спокій, панове! Ось в сам час із дому
Йокаста йде. Враз з нею сварку цю
Залагодить, що вибухла між вами.

ЯВА ВОСЬМА.

Ті самі і Йокаста.

Йокаста.

Чого, нещасні, нерозважно сварку
Ви підняли? Не встидно вам в таким
Нещастю всього краю ще й самим

Собі злорічить? В дім іди, Едіпе!
І ти, Креоне, йди домів! Не слід
Ятрить з болячки величезну рану.

Креон.

Сестрице, муж твій ось, Едіп, задумав
Мене згубить. Один лиш вибір маю:
Втікати з краю або смертю згинуть.

Едіп.

Так, жінко! Власне я відкрив, що він
Зрадливо важить на моє життя.

Креон.

Та хай я в нужді, всіми клятий згину,
Як щось таке я вдіяв, як ти говориш!

Йокаста.

Едіпе, бійся бога, вір йому!
Зжахнись його присяги на богів,
Зважай на мене й на людей оцих!

Хор.

Послухай, царю! Змилуйся, благаю,
Розумно зваж це діло!

Едіп.

Що ж мені,
По твому, робить?

Хор.

Не зневажай
Його! Безумним не бував він досі,
Та й забожився клятвою страшною.

Едіп.

Та чи роздумав ти, чого жадаєш?

Хор.

Роздумав.

Едіп.

Ну, скажи, що ти роздумав?

Хор.

Не звалюй ганьби і вини з неясних
Підозрінь на князя, що так залявся!

Едіп.

Так знай же, що жадаючи цього,
Жадаєш, щоб я згиб чи втік із краю.

Хор.

Ні, на Гелія клянусь,
Першого з богів Олімпу!
Хай боги мене забудуть,
Хай всі друзи мя покинуть,
Хай пропаду в гору я,
Як це думка є моя!
Та нещастя цього краю
Скорбну душу рвуть мені,
Ви ж ще до старого горя
Це новеє додали.

Едіп.

Так хай же йде, хоч би мені з-за того
Прийшлось і згинуть або з цього краю
Тікати. Твоє, а не його благання
Порушило мене. Де б він не був,
Моя ненависть буде все при ньому.

Креон.

В гніві, як бачу, ти на це склонився,
Та гнів пройде — і каяття настане.

Такі натури справедливо є
Самі для себе найлютіша мука.

Едіп.

Ти ще не даш¹ мені спокою? Ти ще тут?

Креон.

Іду вже, тяжко скривджений тобою,
Та для оцих усе той сам, що був.

Відходить.

ЯВА ДЕВ'ЯТА.

Хор, Йокаста, Едіп довго стоїть, понуривши голову,
в задумі.

Хор.

Провадь, о, пані, в дім його — чи бачиш?

Йокаста.

Та що тут сталось?

Хор.

Темний привид дав
Товчок до сварки, сварка до зневаги.

Йокаста.

І чи оба зневажились взаємно?

Хор.

Авжеж!

Йокаста.

Про що ж зайшла та сварка?

Хор.

Годі!

Досить вже тих нещасть для цього краю!
Лишім цю сварку, скоро раз затихла!

¹ Даш — дасиш (народ. форма).

Едіп

прокидаючись із задуми.

Чи бачиш, ширій ти горожанине,
Що ти зробив? Моя душа ослабла,
Вся сила духа наче отупіла!

Хор.

Пане, вже не раз я клявся,
Тут ще раз тобі клянусь!
Дурень був би я, безглуздий,
Коли б від тебе відвертався!
Ти, що край мій наймиліший,
Генто¹ битий лютим горем,
В тиху пристань навернув,
Накермуй його й сьогодні
На щасливий прямий шлях!

Йокаста.

Та пробі, царю! Розкажи й мені,
За що цей гнів твою збентежив душу?

Едіп.

Скажу — тебе шаную більш, як цих —
Яку Креон скував на мене зраду!

Йокаста.

Та чи так певна вже його провина?

Едіп.

Голосить, що це я Лайоса вбійця.

Йокаста.

Чи сам від себе, чи від других взнав?

¹ Генто — колись-то, недавно.

Едіп.

Цю злюку віщуна тут підіслав,
А сам чинивсь, немов ніщо й не знає.

Йокаста.

Чи так? Ну, викинь все це з голови!
Мене спитай і взнай: Нема на світі
Смертельної істоти, щоб могла
Будуще віщувати. Ось тобі
На це короткий доказ! Бач, була
Колись віщба Лайосу — не скажу,
Щоб від самого Феба, та від слуг його,
Що суджено цьому прийняти смерть
Від власного його й мого сина.
А прецінь, чутка йде, його убили
Чужі розбійники на роздорожжі,
Де три дороги сходяться. А сина,
По трьох днях з роду, він велів слугі,
Ніжки йому в сугубах підв'язавши,
Покинуть на відлюдній десь горі.
Як бачиш, Феб тут не сповнив того,
Щоб цей став батька вбійцею, ні щоб
Лайос від сина згиб, як сам лякався.
А прецінь, віщуни це віщували!
І ти не дбай про них! Що бог захоче
Відкрить, це легко сам нам виявить.

Едіп.

Це що ти, жінко?... Слухаю тебе
І враз якась облуда дух займає,
Якась тривога груди мою стискає!

Йокаста.

Яка жура тебе отак пошибла?

Едіп.

Оце сказала ти, що згиб Лайос
На роздорожжі, де три шляхи входять.

Йокаста.

Такий був слух і досі так говорять.

Едіп.

І де, в якому краю гріх цей стався?

Йокаста.

Край звесь Фокіда; шлях там розбігаєсь
Один до Дельф, а в Давлію другий.

Едіп.

А скільки вже часу цьому минуло?

Йокаста.

Не довго перед тим, як ти в цей край
Прибув на царство, вість прибігла в город.

Едіп.

О боже, що зробить зо мною хочеш?

Йокаста.

Едіпе, чом так це береш до серця?

Едіп.

Зажди ще! А який на зріст був князь,
В яких літах?

Йокаста.

Волосся чорне мав,
Що злегка ще сивіти починало.
Постава й вид от-от на тебе схожі.

Едіп.

Ой, лишенько! Здається, сам на себе
Страшне прокляття кинув я оце
Без відома!

Йокаста.

Що говориш, царю? Й глянуть
Не всмілююсь на тебе.

Едіп.

Страх мене
Пройма, чи той віщун не мовив правду.
Та виясниш мені цю річ, коли
Одно ще скажеш.

Йокаста.

Хоч боюсь і я,
Та що лиш знаю, все сказати готова.

Едіп.

Як вибрався Лайос в дорогу? Певно
Як цар, воєнну сильну мав дружину?

Йокаста.

Всього їх п'ять було, один викличник
Між ними; цар лиш сам на возі їхав.

Едіп.

Ой, ой! Аж надто ясно вже стає!
Та хто приніс вам вісті ці, дружино?

Йокаста.

Слуга, що, спасшись сам, один вернув.

Едіп.

Чи, може, й досі ще живе він дома?

Йокаста.

Та ні! Як повернув сюди й побачив,
Що ти на царстві, а Лайос погиб,
Припав мені до рук і випросивсь
Послать його на поле стадо пасти,
Щоб геть ішов, не бачив цього міста.
Я й вислала його; мені здавалось,
Що вірний цей слуга варт навіть ласки
Геть більшої ніж те, про що просив.

Едіп.

А можна тут оп'ять його спровадить?

Йокаста.

Чому ж ні? Та пощо він тут потрібний?

Едіп.

Здаєсь, за-много вже я чув, дружино,
Що змушує мене його побачить.

Йокаста.

Що ж, він прийде. Та чень і я, о пане,
Почути гідна, що тебе так мучить.

Едіп.

Нічого не втаю перед тобою,
Коли таке мені вже грозить горе.
Бо і кому ж би ліпшому від тебе
Я міг повірить всі свої турботи?
Мій батько був Поліб, Корінту князь,
А мати Меропе, дорянка. Був я
Найпершим в місті тім горожанином,
Аж поки трафилась мені пригода,
Чудненька, певно, та не варта тої
Тривоги, що з-за неї я підняв.
При учті раз один товариш п'яний

Блюзнув мені, що я не батьків син.
Цим приголомшений, я ледве міг
Вдержатись того дня. На другий день
Іду до батька й матері й питаю.
Вони розгнівались на того дуже,
Що це сказав, за ту його зневагу.
Я втішивсь тим, та не переставала
Мене й ота зневага гризти — так
Глибоко, бач, мені засіла в душу.
Потай вітця і неньки вибравсь я
В Пітону. Та не вдовоїв мя Феб
Ні словом відповіді в тому ділі,
Задля котрого я прийшов. Та інше
Страшне, бездонне горе заповів
Мені: в подружжю з матір'ю, мовляв,
Я маю спродити нещасні діти
Всім людям на огиду, маю статись
Убийцею того, що виплодив
Мене — вітця. Почувши це, тікав я
Геть від Корінтської землі, лиш з зір
Слідив, в котрій вона є стороні, —
Тікав, щоб справді ця віщба огидна
Зо мною не сповнилась. В тій вандрівці
Прийшов я на те місце, де, як кажеш,
Погиб володар цього краю. Жінко,
Скажу тобі всю правду! Ледве я,
Блукаючи, на цей трихресний шлях
Прийшов, аж бач, напроти мене їдуть
Викличник і такий, як кажеш, муж
На возі вдвокінь. Тут візник мене
І сам старий взялися силоміць
Спихать з дороги. Отоді в гніві
Я вдарив візника, що пхав мене.
Побачив це старий і вигледів
Момент, коли проз віз я проходив,
Та й вдарив пужалном мене по тім'ю.

Та потерпів за це не так! В тій хвилі
Так булавою з моїх рук дістав,
Що стрімголов із воза впав на землю.
І всіх, що з ним були, побив я. Ну,
Як цей старий був хоч би лиш якийсь
Свояк Лайоса, то чи ж є на світі
Нещасливіший, більш проклятий богом,
Як я? Та ж ні сусід, ні жоден в місті
Мене не сміє в дім прийняти, ні навіть
Словами привітати, противно, мусить
Геть гнати мене! І не хто інший, тільки
Я сам на себе кинув те прокляття.
До жінки вмершого я доторкаюсь
Руками тими, що його ж убили!
Чи ж не злочинець я? Чи ж не огидник?
Тікати мушу, а тікаючи,
Не смію бачити рідні ані вступити
На рідну землю, бо як ні, то мушу
За жінку матір взяти, а вбити батька
Поліба, що мя зродив, виплекав.
Чи ж не на те виходить, що якийсь
Злий дух на мене навернув це горе?
Бодай ніколи, о боги святії,
Я цього дня не бачив, щоб безслідно
З поміж людей пропав, ніж маю бачити,
Як отаке страшне гнете мя лихо!

Хор.

І нам, о, пане, це страшне. Та доки
Він не прийде і ти всю річ не визнаєш,
Не трать надії!

Едіп.

Так, ще тільки й є
Надії в мене, що чекать на того
Слугу, що в полі.

Йокаста.

Чим же може він
Тебе потішить, як прийде?

Едіп.

Ось чим:

Коли те саме скаже він про мене,
Що й ти, то я мину ще чень біди.

Йокаста.

А що ж такого я тобі сказала?

Едіп.

Ти мовила, що він доніс вам, мов то
Розбійники Лайоса вбили. Скоро
Пастух цей і тепер стояти буде
При тім числі, значить тоді: не я
Убив цього; бо ж що кількох людей,
То не один. Та скоро скаже, що
Один це був, тоді вже певна річ,
Що злочин цей тяжкий спада на мене.

Йокаста.

Та ні! Будь певний, що він так сказав
І не візьме назад свого слова.
Ввесь город чув це, не лиш я сама.
Та хоч би й відступив тепер де в чім
Від своїх давніх слів, то в жоден спосіб
Це ще не доказ, пане мій, що ти
Лайоса вбив. Бож Феб йому пророчив,
Що мусить згинуть з рук мого сина.
А прецінь, цей нещасний теж його
Не вбив, бо сам іще давніше згинув.
От тим то відтепер задля віщби
Я й оком не зморгну ні в цей ні в той бік.

Едіп.

І добре маєш. Та пошли когось
В поля по того пастуха, і не забудь!

Йокаста.

Пошлю живенько. Та ходім додому!
Все, все зроблю, що лиш тобі приємне.

Обов відходять.

ЯВА ДЕСЯТА.

Хор

сам.

Дай мені, доле,
Завше побожність
В ділах усіх і словах!
Дай мені боязнь
Перед предвічними
Тими законами,
Що є небесної
Правди й ефіру дітьми,
Їх же не смертні
Сплодили люди,
Але їх батько — Олімп.
Їх же ніколи
Світ не забуде,
Не постаріються,
Бо всемогучий
Бог в них живе.

Гордощі родять тирана.
Гордощі, глупством надуті,
Пхають до діл неподобних,
До безхосенних¹ же діл.

¹ Безхосенний — безкорисний.

Та на найвищу високість
Вибравшись, падають раптом
В темну безодню стрімглав,
Де вже нема під ногами
Грунту твердого. Благаю
Бога, щоб гóроду в боях
Щастя усе подавав;
Та не відступлю ніколи
З-під опікунської власти
Вірних, могучих богів.

Та хто, гордуючи
Словом чи вчинками,
Лихо кує,
Хто не жахається
Правди предвічної,
Хто святих образів
Щиро не чтить,
Той хай допадеться
За невгамовану
Дику буту своєю
Злої біди!

А хто неправедно
Зиску¹ шукає,
Злочин поганий
Кого не лякає,
Хто у засліпленню
Святе зневажає —
Як же би міг такий
Запам'яталий
Від божого гніву
Стріл утекти?
А як такому

¹ Зиск — користь.

Честь буде й слава,
Пощо ж побожні нам
Танці водить?

Більше не піду на прощу
Там, де святий пуп землі,
Ані до Абського храму,
Ні до Олімпії грищ,
Як на безбожних не впаде
Ганьба прилюдна, страшна.

Ти ж, всемогутий
Зевсе володарю,
Як справедливо
Світ тебе чтить,
Ти мусиш бачити,
Як зневажають,
Топчуть ногами
Феба віщбу!
Вже погасає
Блиск Аполлона
Почесть для святощів
Геть пропаде!

ЯВА ОДИНАДЦЯТА.

Хор, Йокаста, потім Післанець.

Йокаста

з вінками і кадилом входить.

Ви старші в цьому краю, думка в мене
З вінцями цими у руках, з кадилом,
З молитвою піти у храм богів.
Бо страх збентежений є дух Едіпа
Всіляким болем. Вже не мірить він
Нове старим, як слід розумному,

А всяку вість хапає найстрашнішу.
Не можучи ніяк його потішить,
До тебе, о Лікійський Аполлоне,
Найближчий нам, з молитвою приходжу
І з дарами оцими.

Складає вінці й кадило на вівтарі.

О, подай
Нам вихід з цього горя! Всі тепер ми
В тривозі, бачучи його, що є
Керманич наш, прибитого страхом.

Післанець

входить.

Чи не дізнався б я від вас, панове,
Де тут живе Едіп, цар цього краю?
Ще краще ж, як хто зна, скажіть, де сам він?

Хор.

Це дім його, а сам він дома, друже,
А жінка ця — його потомків мати.

Післанець.

Дай бог щасливо їй серед щасливих жить,
Благословенній владаря дружині!

Йокаста.

Щасти біг і тобі, чужинче! Варт ти
Цього за свій привіт. Та ну, скажи,
Чого бажаєш? Що звістить приходиш?

Післанець.

Приношу добру вість для дому твого,
О, пані, і для мужа твого.

Йокаста.

Що це
За вість? І хто післав тебе сюди?

Післанець.

З Коринту. Вість, котру скажу, мабуть,
Утішить тя та й враз і засмутить.

Йокаста.

Це що за вість, що може мать таку
Подвійну силу?

Післанець.

У Істмійськiм краю
Ввесь люд бажає вибрать мужа твого
Царем,—таке там говорили всі.

Йокаста.

Це ж як? Хіба Поліб старенький там
Вже не царює?

Післанець.

Ні вже! Смерть його
Звела в могилу.

Йокаста.

Що ти говориш? Вмер
Поліб?

Післанець.

Нехай і сам я вмеру, коли
Неправду кажу!

Йокаста.

Дівчино, біжи
У дім і швидко пану це скажи!
О, божі віщування, де ви ділись?
Від цього мужа скільки літ Едіп
Тікав, боявсь, щоби його не вбив!
А оце ж він погіб своєю смертю,
Не від його руки!

ЯВА ДВАНАДЦЯТА.

Ті самі, Едіп

входить.

Йокасто, жінко любая моя,
Чого мене ти викликала з дому?

Йокаста.

Послухай цього мужа й доконайся
Достотне, скільки стоять ті славетні
Віщування богів!

Едіп.

Це що за муж
І що за вість приніс?

Йокаста.

З Коринту він.
Поліб, твій батько, — каже він — уже
Не є в живих, а вмер.

Едіп.

Що говориш, друже?
Сам своїм словом це скажи мені!

Післанець.

Як перший маю це сказати достотне,
То знай, що справді вже Поліб — небіжчик.

Едіп.

Чи вбитий підступом, чи вмер з хвороби?

Післанець.

І невелика болість переможе
Старече тіло.

Едіп.

Так, значить, умер
Від слабости понійний?

Післанець.

Довгий вік
Прожив, пора було йому в могилу.

Едіп.

Гай, гай! і хто ж тепер, о жінко, буде
Зважать на віщий той вогонь в Пітоні
Чи то на птиць, що перхають угору?
Мені ворожили вони, що маю
Вбити батька рідного, а він умер
І ляг в могилу сам, хоч я при тім
Меча й не доторкнувсь! Хіба що вмер
За мною з туги він — в такім лиш разі
Умер він через мене. Так ото
Старий Поліб узяв ті віщування
З собою в Ад! Пусті слова та й годі!

Йокаста.

Чи ж я давно тобі це не казала?

Едіп.

Казала, та я був страхом прибитий.

Йокаста.

Так викинь все тепер з ума!

Едіп.

Ні, ще боюсь я з матір'ю подружжя.

Йокаста.

Чого боятись має чоловік,
Котрим кермує доля, а котрому

Не суджено будуще ясно бачить?
Найліпше жить попросту, як хто може.
Подружжя з матір'ю ти не лякайся!
Чи раз, буває, сниться чоловіку,
Що з матір'ю своєю пристає?
Та хто про це не дбає, той найлегче
Життя це зносить.

Едіп.

Все це гарно ти
Сказала, як би мати не жила.
Та поки ця жива, хоч гарно говориш,
Я мушу все таки боятись.

Йокаста.

Гріб
Вітця чи ж не додав тобі потіхи?

Едіп.

Ще й як! Та все ж живої я боюсь.

Післанець.

Якої це ти жінки так боїшся?

Едіп.

Меропи, старче, вдові по Полібі.

Післанець.

Та чим вона така страшна для вас?

Едіп.

Від бога, друже, нам віщба грізна.

Післанець.

Чи тайна це? Чи можу я почути?

Едіп.

І овшім. Віщував колись то Феб
Мені, що мушу власну матір взяти
За жінку й власними руками кров
Пролить батьківську. Задля того я
Давно Коринт покинув; правда, тут
Найшов я щастя, та про те нема
Ніщо солодшого, як батька й неньку
У вічі бачить.

Післанець.

Та невже цього
Лякаючись, Коринт покинув ти?

Едіп.

Я ж батьковбійцею мав бути, старче!

Післанець.

Від цього страху, пане, чей же я,
По щирости прийшовши, увільнив тя?

Едіп.

За це й приймеш від мене гідну вдяку.

Післанець.

Я ж іменно для того і прийшов,
Щоб зазнавать добра від тебе, як
Домів повернеш.

Едіп.

Ні, домів ніколи
Не верну я.

Післанець.

Мій сину, ти мабуть
Не знаєш сам докладно, що ділаєш.

Едіп.

Чому, о старче? Виясни це, пробі!

Післанець.

Як задля родичів вертать не хочеш
Домів.

Едіп.

Я ж мушу все лякатись, щоб
Не справдилося слово Аполлона.

Післанець.

Щоб з родичами ти не прогрішився?

Едіп.

Це іменно ляка мене, дідусю.

Післанець.

А знаєш? Ти перед нічим тремтиш.

Едіп.

Як це? Хіба ж я не їх рідний син?

Післанець.

От-о! Поліб тобі зовсім не рідний.

Едіп.

Що говориш? Так Поліб не був мій батько?

Післанець.

Не більш, як перший ліпший з нас, так само.

Едіп.

Хіба ж те саме — батько й перший ліпший?

Післанець.

Не він твій батько був, ні я, ні ті.

Едіп.

А чом же сином звав мене Поліб?

Післанець.

Знай, в дарі з моїх рук приняв тебе.

Едіп.

Чом так любив він дар із рук чужих?

Післанець.

Бездітний здавна, покохав чужее.

Едіп.

А ти ж купив мене, чи десь найшов?

Післанець.

Найшов в ярах лісистих Кітерону.

Едіп.

Чого по тих ярах блукався ти?

Післанець.

В тих горах череду тоді я пас.

Едіп.

Значить, ти наймит був, пастух у горах?

Післанець.

Еге, дитя, й тебе тобі я спас.

Едіп.

Здоровим ти найшов мене, чи хорим?

Післанець.

Сустави твоїх ніг є свідки тому.

Едіп.

Ой, ой! Що згадуєш про давню біль?

Післанець.

Пробиті кінці ніг я розв'язав тобі.

Едіп.

Тих ран поганий знак і досі маю.

Післанець.

Від них пішло й ім'я твоє, що носиш¹.

Едіп.

Чи батько це вчинив мені, чи мати?
Скажи, на бога!

Післанець.

Я цього не знаю.
Той ліпше зна, хто дав мені тебе.

Едіп.

Значить, від другого мене дістав ти,
Не сам найшов?

Післанець.

Так, інший дав мені
Тебе пастух.

Едіп.

Що за один? Чи можеш
Вказати його докладно?

Післанець.

Чом же ні?
Його Лайоса ми слугою звали.

¹ Едіп, по грецьки *Οιδίπους* значить спухлоногий
(Ів. Фр.).

Едіп.

Лайоса, що колись тут царював?

Післанець.

Еге ж! В царя він був чередником.

Едіп.

Чи він живе ще? Рад його я бачить.

Післанець

до хору.

Це ви, тутешні, ліпше знать повинні.

Едіп.

Чи знає хто з-між вас, ось тут присутніх,
Чередника, що спомина цей муж?
Чи бачив хто його чи то в полях,
Чи тут? Скажіть! Це вяснить тра конче.

Хор.

Здаєсь, що це той сам пастух із поля,
Котрого вже вперед хотів ти бачить.
Та це найліпш тобі Йокаста скаже.

Едіп.

Що, жінко? Чи пастух той, за котрим
Недавно ми послали, буде справді
Той сам, котрого згадує цей старець?

Йокаста

страшно збентежена.

Про що він згадує? Покинь це діло!
В словах його не рийсь думками даром.

Едіп.

Не буде цього, щоб на слід такий
Напавши, я не вяснив свій рід.

Йокаста.

Під милий біг благаю тя, коли
Своє життя кохаєш ти, покинь це!
Хай вистарчить само мое страждання.

Едіп.

Не бійсь! Хоч би й до третього коліна
Потрійним я рабом явивсь, для тебе
Не буде з того ганьби.

Йокаста.

Ні, ні, ні!
Послухай мя, благаю! Не дошукуйсь!

Едіп.

Ні, не послухаю, аж поки все те
Докладно не зглиблю.

Йокаста.

Я щиро раджу,
В найліпшій намірі для тебе.

Едіп.

Годі!
Лиш мучать мя оті найліпші ради.

Йокаста.

Нещасний! Щоб ніколи ти не взнав,
Хто ти такий!

Едіп.

Біжіть хтонебудь зараз
І приведіть мені чередника!
А ця хай тішиться вельможним родом.

Йокаста.

Нещасний! Горе, горенько тобі!

Лиш це одно тобі сказать ще маю,
А більш від мене й слова вже не вчуеш.

Поспішно відходить у палату.

ЯВА ТРИНАДЦЯТА.

Хор, Едіп, Післанець.

Хор.

Це чом, Едіпе, пані так поспішно,
Мов диким страхом бита, геть пішла?
Боюсь, щоб з тої мовчанки її
Не виринуло горе.

Едіп.

Хай, що хоче,
Те й вирина! А я пізнать бажаю
Свій рід, хоч будь і низький він! Вона ж,
От як то жінка, високо літає,
Встидаєсь низького мого роду.
Та я себе вважаю сином Щастя,
Того, що подає добро, й отим то
Я встиду не боюсь. Його за матір
Вважаю я, а місяці, мов рідні,
Мене плекали з малку аж до зросту.
І ось який я виріс! І ніколи
Не буду іншим, щоб не мав добратись
До свого роду!

Едіп і післанець усуваються вглиб сцени.

Хор.

Як є у мене віщеє чуття
І ясний ум, то чи ж не буду завтра
При повні місячній танками й співом
Тебе, о Китероне, величати?
Тебе, Олімпові найближчий, батьку,

Кормильче і пістуне щирий мого
Царя Едіпа? О, ласкавий Фебе,
Благослови мене на замір цей!

Та котра ж з дівчат безсмертних,
О дитя, тебе вродила?
Чи гірський вандрівник Пан
Обіймив її любовно?
Чи була вона подруга
Феба, що гостює радо
В полонинах всіх гірських?
Чи Кіллени¹ владник Гермес,
Або Бакхос, бог веселий,
Що по гір вершках гуляє,
Виплодив тебе з одною
З яснооких Німф, з котрими
Часто любить жартувать?

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА.

Хор, Едіп, Післанець, Пастух наближається в
супроводі двох слуг.

Едіп
до хору.

Коли, дядьки, і я судити можу,
Хоч з ним ніколи не зносивсь, то, бачу,
Це йде пастух той, що за ним давно
Шукаємо. Його глибока старість
Як раз під пару цьому мужу осьде.
А надто тих, що тут його ведуть,
Я пізнаю як своїх слуг. Та ви
Мені це швидко можете ствердити,
Бо пастуха цього давніш видали.

¹ Гора в Аркадії, де мав уродитись Гермес (Ів. Фр.).

Хор.

Авжеж, це він! Пізнаємо! Він був
Пастух Лайоса й вірник над усіми.

Пастух входить.

Едіп.

Тебе насамперед, коринтський гостю,
Питаю, чи про цього ти казав?

Післанець.

Цей сам, котрого бачиш!

Едіп

до пастуха.

Гей, старий!

Гляди сюди! Відповідай мені
На все, про що питатиму! Ти був
Слуга Лайоса?

Пастух.

Аджеж був! Не купний,
А таки свого хову.

Едіп.

Що за діло

Робив ти? Як жив?

Пастух.

Я пастушив, пане!
Пастушив мало що не весь свій вік.

Едіп.

А по яких пасовиськах найбільше
Ти пас?

Пастух.

Та так, по Кітероні пас
Та й там поблизько.

Едіп.

Ну, то, певно, знаєш
І цього мужа звідтам?

Пастух.

Відки, пане?

Якого мужа?

Едіп.

Оцього ось тут.
Чи, може, ти деінде з ним стрічався?

Пастух.

Не пригадаю наборзі¹, й не можу
Сказать.

Післанець.

Воно й не диво, пане. Дайте,
Я призабуте ясно наведу
Йому на тямку. Адже ж добре знаю,
Що тямиш, друже, як оба ми разом
На Кітерону склонах пасли стада —
Ти два, а я одно — цілі три літа
З весни до осені; на зиму ж я
Свое гнав стадо у свої кошари,
А ти в стайні Лайосові. Ну, що ж?
Чи так було, чи ні, як я говорю?

Пастух.

Та правда, правда. Це давно було!

Післанець.

Скажи ж тепер, чи тямиш, що ти дав
Мені дитину, щоб як власну кров
Я годував її?

¹ Наборзі — наскоро.

П а с т у х.

Агій! Пощо
Ти про цю річ розказуєш?

П і с л а н е ц ь
показує на Едіпа.

Ади,
Небоже! Ось є хлопчик той тодішній.

П а с т у х.

Щоб ти пропав? Щоб зацімів навіки!

Едіп.

Гов, старче! Не клени його! Тебе б
Скоріш карать за річ цю, ніж його.

П а с т у х.

Що ж зацінив я, найласкавший пане?

Едіп.

Що про дитя це нам сказать не хочеш.

П а с т у х.

Та він плете і сам не знає що,
Собі дармого труду зацідає.

Едіп.

Ей, старче! Ти не хочеш по добру
Сказать, то скажеш плачучи.

П а с т у х.

Ой, пробі!

Не муч мене старого!

Едіп.

Гей, звяжіть

Йому взад руки зараз!

Пастух.

Горел! Горел!

Та за що? В чім повинен я признатись?

Едіп.

Ти дав йому дитину, про котру
Він повідає?

Пастух.

Ой, та дав! Бодай би
Я сам був згинув того дня!

Едіп.

І згинеш,
Коли не будеш правду всю казати.

Пастух.

Ще швидше згину, як скажу всю правду.

Едіп.

Здаєсь, старий, ти щось крутити хочеш!

Пастух.

Ні, панцю, ні! Я ж вже сказав, що дав.

Едіп.

А відки взяв ти те дитя? Чи це
Твоє було, чи то чуже чие?

Пастух.

Та не мое, а я дістав його.

Едіп.

Чи від кого з міщан? З якого дому?

Пастух.

Ох, пробі! Пане, не розпитуй дальше!

Едіп.

Коли даси ще раз про це питатись,
То смерть твоя!

Пастух.

Ну, так з Лайоса дому
Дитя це походило.

Едіп.

Чи від слуг,
Чи з ним самим було яка рідня?

Пастух.

Ой, лишенько! Аж страшно це сказати.

Едіп.

Так, як мені це слухать. Та дарма,
Я мушу чути.

Пастух.

Та казали, що
Це власнеє його дитя було.
Та чи це так було, про це тобі
Найліпше жінка зможе розказати.

Едіп.

Чи це вона дала тобі дитину?

Пастух.

Вона, мій пане.

Едіп.

Щоб ти що зробив?

Пастух.

Щоб стратив де.

Едіп.

Це мати так могла?...

П а с т у х.

Віщба її страшна так налякала.

Е д і п.

Яка?

П а с т у х.

Мовляв: дитя це батька вб'є.

Е д і п.

Чому ж ти дав його цьому старому?

П а с т у х.

Жаль, паночку, мені зробилось. Думав:
Візьме його в чужину, відки й сам.
А він плекав його на люте горі!
Бо як це ти є, про котрого цей
Говорить, то страшна твоя судьба!

Е д і п.

Ой-ой! Ой-ой! Тепер все ясно стало!
О світло боже, це останній раз
Тебе я бачу! На сукір судьбі
Родився я не так, як слід, женивсь
Не з тим, з ким слід, і вбив, кого не слід!
Відходить у палату. Післанець і пастух також мовчки
виходять.

ЯВА П'ЯТНАДЦЯТА.

Х о р.

Горе вам, горе людські покоління!
Поки живі, ви, мов тінь та марна.
Бо чи ж бува кому більше щастя,
Як коли сам себе чує щасливим
І з тим чуттям умира?

Бачучи долю твою,
Бачучи горе твоє,
Бідний Едіпе, твоє,
Не назову вже щасливим нікого.

Ти ж, мов стрілець той, що в ціль попадає,
Щастя найвище підбоем здобув.
Боже, ти вбив цю кіхтясту почвару,
Тую загадчицю, й краю цілому
Муром від згуби ти став.
От через тебе царем
Всі ми назвали тебе,
Всі шанували тебе
Щиро, як владника Тебів могучих.

Нині ж — кого ж у страшніше горе,
В тяжчу недолю зіпхнула судьба?
Горе, Едіпе, ти голово славна,
Якже ж на груді, к котрій ще дитятем тулився,
Якже, нещасний, ти міг
Зганьблене ложе вітця
Мовчки так довго ділити?

Час всевидючий відкрив мимоволі
Недружне подружжя, всім людям гідке,
Виявив — матері з сином.
Горе, Лайоса дитино!
Щоб я ніколи тебе,
Щоб я ніколи не бачив!
Криком несвіцьким із уст
Ллється у мене ридання.
Ах, та по правді сказати, з-за тебе
Я відідхнув від тяжкої тривоги,
Міг супокійно заснути!

ЯВА ШІСТНАДЦЯТА.

Хор, Слуга.

Слуга.

О старці, в цьому краю все найбільше
Шановні! Як для Лабдакідів дому
Ще в серцях ваших давня є любов, —
Що вам тепер почути доведеться!
Що бачити! Яке оплакати горе!
Здаєсь, ні Істер би не змив, ні Фазіс
Не обілив того, що дах оцей
Вкрива й на світло зараз виявить,
Тих добровільних, не невольних мук.
А самохітний біль з усяких болів
Найгірш болить.

Хор.

Вже й те, що досі знаєм,
Таке страшне, що тяжчого, мабуть,
І бути не може. Що ж ти ще до того
Додати можеш?

Слуга.

Лиш маленьке слово,
Що швидко скажеш і затиши живо:
Йокасти божеська краса померла!

Хор.

Нещасна жінка! Від чого ж умерла?

Слуга.

Сама від себе. Що найбільш болюче
Було в тім ділі, це ніхто не може
Відчути, хто при тім не був. Та скільки
Ще в мене пам'яті лишилось, я
Вам розкажу про горе тих нещасних.
Як лиш ввійшла вона, до дна душі

Збентежена, у сіни, обома
Руками рвучи на собі волосся,
Так зараз кинулась в супружу спальню.
Як лиш ввійшла, знутри замкнула двері
І кликати почала Лайоса, мужа
Давно покійного, і споминати
Колишній плід, що смерть йому завдав,
А з нею, матір'ю, в огиднім зв'язку
Дітей нещасних сплотив. Проклинала
Те ложе, на котрім собі на горе
Від мужа—мужа, від дітей—дітей
Породила. Який по тих риданнях
Її кінець був, я й не знаю вже.
Бо це Едіп, ридаючи, надбіг;
І годі вже було нам додивлятись
До неї бідної, бо лиш на нього
Гляділи ми, як бігав сам не свій.
„Меча, меча подайте!“—біжучи
Кричав до нас, і „Де є жінка? Ні,
Не жінка, де є мати, що його
Й дітей його в однім носила лоні!“
Скаженому, знать, з демонів котрийсь
Вказав дорогу, бо ніхто з людей,
Що там стояли, й не поворухнувся.
Ревучи дико, мов хтось вів його,
Він до дверей припав подвійних, вирвав
З завіси довбані замки й ввірвавсь
До спальні. Тут уздріли ми царицю
В повітрі звислу на міцному шнурі.
Побачивши її, нещасний цар
Завив страшенно й зашморг відв'язав.
Коли ж ця бідна на землі лежала,
Страх вимовить, що сталося тоді!
З її одежі золоті шпильки,
Що їй прикрасою були, він вирвав,
Підніс і пхув собі в обидві очі,

Ще й кричучи: „Коли не бачили,
Ким я їй був, як з нею я грішив,
Так бачте ж в пільмі те, чого не слід
Було вам бачить, а кого б вам треба,
Того по вік не пізнавайте більш!“
Так клинучи не раз, а кілька раз
Шпигав, піднявши вверх повіки. Кров
З зіниць лице його зачервонила;
Не краплями кривавая роса,
А мов той чорний дощ, лилась струями.
Отак на двох, не на одного впало
Нещастя, горем вкриті муж і жінка.
Колись було тут щастя, справжнє щастя,
Та нині горе, ганьба, смерть, ридання,
Які лиш є де лиха, всі тут є.

Хор.

Чи ж хоч тепер нещасний цей найшов
Якую пільгу своєму горю?

Слуга.

Ні!

Кричить, щоб відчинити двері, щоб
Усі кадмейці в ньому оглядали
Убійцю батька, матері—та ні!
Таке страшне говорить він, що я
Не смію й вимовить! Жадає, щоб
Його прогнати з краю, щоб в тім домі
Не був він довше, так як сам заляв.
Та помочи, провідника йому
Потрібно, бо над людську силу йде
Його страждання. Та ось, бач, і сам!
Оце відчинюють дверей верії.
Побачиш швидко вид, що може сльози
І ворогові витиснуть лихому.

Едіпа виводять з палати.

ЯВА СІМНАДЦЯТА.

Ті самі і Едіп.

Хор.

Страшенна поява людського страждання!
Страшніша всього, що я досі видав.
Яке ж тебе, бідний, найшло божевілля?
Чи демон якийсь, між найдужчими дужчий,
Наскочив на тебе прокляттям всіх бід?
О горе, нещасний, о горе тобі!
Глядіти на тебе не смію,
А стільки б бажалося тебе розпитати,
Тобі розповісти, потішить тебе,
Та жах мою душу проймає.

Едіп.

Ой-ой! Ой-ой! Мое горенько!
Куди ж мені йти нещасному?
Ох, ох! Куди ж ви стогнання мої
Із уст моїх вилітаєте?
О доле, доленько моя,
Куди ж мене ти гониш?

Хор.

В нечувані й невидані страхіття.

Едіп.

Темно довкола!
Пітьма безмірна,
Непоборима,
Невилічима,
Щільна, неказана
Світ залягла.

Горенько, горе!
Як же то серце рве

Пітьма та чорная!
Та сто раз дужче ще
Спомин гріхів страшних
Душу в'ялить.

Хор.

Не диво, що в такім безмірнім горю
Подвійно мучиш сам себе й терпиш.

Едіп.

Друже мій любий!
Ти самотнім ще
Є мені захистом!
Ти для сліпого ще
Поміч і радощі!
Горе мені!

Бачу тя добре,
Хоч мене тьма гнітить,
Та не схова. тебе!
Голос приятний твій
Ловить душа.

Хор.

Страшне вчинив ти! І як міг ти так
Свій зір знівечить? Що за демон так
Тебе опутав?

Едіп.

Аполлон, брати!

Це Аполлон вчинив! Оце страшне
Завдав мені, безмірнеє страждання.
Та ніхто власноручно не вдарив мене,
Тільки сам я нещасний!
Бо чи слід було бачить ще довше мені
Те, що серця мого
Вже потішить не може ніколи?

Хор.

Правда, правда! Добре говориш.

Едіп.

Бо і що ж я вже можу побачити таке,
Чи то серцем почути, чи сказати,
Що могло би мене ще потішити, брати?
Проженіть, проженіть, якнайшвидше
З цього міста мене, мої любі!
Проженіть ту згубу загальну,
Проженіть те прокляття важке,
Ту потвору, що з всіх, які є в світі люди,
Ненависна найбільше богам!

Хор.

О, нещасний! Чуття твоє рівне
Твому горю! Бодай би я був
Не дождав тебе бачити ніколи!

Едіп.

А бодай же пропав той, що в горах колись
Розв'язав мої ноги пробиті!
Що від згуби мене врятував, згодував!
Проклинаю його я за те.
Коли б тоді був я вмер, то не був би тепер
Я для себе й для всіх найлюбіших моїх
Отаким дивовижним прокляттям.

Хор.

І моє таке ж бажання.

Едіп.

О, тоді я не був би убійник вітця,
Не ззирались би люди на мене,
Як на того, що матері рідній був муж.
А тепер я, як нелюд з нелюдського кодла,

Що в подружжі огидному жив,
Безталанний, із тою, з котрої родився!
О, коли б іще горе лютіше було
Від цього, що мене підтяло,
То й воно б на Едіпа ще впало.

Хор.

Не знаю, що було б для тебе ліпше,
Та бачиться, найліпше б ти зовсім
І не родивсь на світ, ніж жив сліпцем.

Едіп.

О, не кажи: зле сталось те, що сталось!
І не навчай мене й не радь нічого!
Якими б я очима був колись,
Зійшовши в Ад, глядів на батька мого
Чи на нещасну матір — сам не знаю.
Та ж те, що я їм обоїм вчинив,
Гірш того, за що вішають. Та, може,
Ще любий вид дітей би був мене
Порадував, як бігають, ростуть?...
О ні! Не моїм вже очам ця втіха!
Ні міста цього, ані стін не смів
Я бачить, ні богів ікон свячених.
Я ж сам, нещасний, хоч у Тебах цих
З найліпшого походжу покоління,
Я сам обдер себе з тих всіх утіх,
Бо сам казав прогнать з-поміж людей
Того, кого бог виявить нечистим
І пагубним для всього роду. Що ж?
Відкривши, що на мене на самого
Спада ця ганьба, чи ж я міг усім
Глядіти просто в очі? Ні, ніколи!
Я б рад ще й слуху джерело в ушах
Собі заткати, щоб зовсім від світа
Відгородить своє нещасне тіло,

Щоб я не бачив і не чув нічого,
Щоб так, відтятий від всього на світі,
В нетямі я впивався власним горем.
О, Кітероне, пощо ти прийняв
Мене, і чом, прийнявши, гнеть¹ не вбив,
Щоб світ не знав ніколи, чий я син?
Полібе! Ох, Коринте, ти, котрий я
Вважав ще днесь своєю вітчиною,
Чом виховали ви мене вродливим,
Та з зародом страшного зла у крові!
Тепер я злим вказавсь і плодом злого.
О, ви, три шляхи, ти, долино скрита,
Ти, яре лісовий на перехрестю,
Ви, що пили нещасну кров вітця,
Пролиту з моїх рук, чи тямите,
Що я при вас зробив? А що вчинив
Потім, сюди прибувши! Шлюбє, шлюбє!
Мене ти сплотив і свій плід оп'ять
Заставив плодить — і явив на світ
Батьків, братів, синів з одної крові,
Дівчат, жінок і матерів, — що тільки
Найогиднішого бува на світі.
Та ні, не слід і вимовлять того,
Що бачить стидно. Богом вас благаю,
Сховайте, як найшвидше, де мене
За містом, або вбийте, або вкиньте
В безодню моря, де б ніхто ніколи
Мене не бачив. Гей, невже ж ніхто з вас
Мене нещасного й торкнуть не сміє?
Послухайте! Не бійтесь! Мого горя
Ніхто, крім мене, ізносить не буде.

Хор.

В сам час Креон для твоїого бажання

¹ Гнеть — зараз.

Оце надходить, щоб тобі порадить
І допомгти, бо ж він один лишився
Замісто тебе сторож цього краю.

Едіп.

Ох, як же маю говорити з ним?
Як маю ждати щирости від нього?
Вже ж бачу: тяжко скривдив я його!

ЯВА ВІСІМНАДЦЯТА.

Ті самі і Креон.

Креон.

Не насміхатись з тебе йду, Едіпе,
Ні мститись за недавнюю зневагу.

До слуг.

А ви, як вам людських очей не стидно,
То хоч жахайтесь всекормлящого
Вогню святого сонця, щоб таку огиду
Показувать так явно, що її
Зжахнесь земля і сонце й дощ святий.
Живенько заведіть його додому!
Бо лиш рідні годиться рідних горе
Глядіти і вислухувать у скрусі.

Едіп.

О, пробі! Ти прогнав мою тривогу,
Так щиро дбаючи про мене, злюку!
Вчини ж мені одно ще — не для себе,
А для тебе самого я благаю.

Креон.

Якої ж ласки просиш так умильно?

Едіп.

Найшвидше викинь геть мене із краю
Там, де б я й голосу не чув людськóго,

Креон.

Ще б я вчинив, будь певний, та вперед
Спитати треба в бога, що нам діять?

Едіп.

Та ж божий суд вже звісний нам і ясний:
Поганий батьковбійця мусить згинуть.

Креон.

Так сказано було, та як тепер
Річ стала, ліпше нам ще раз спитати.

Едіп.

Ще раз о мні пропашім вам питати?

Креон.

Вже ти тепер на божу волю здайся!

Едіп.

Ще об однім прошу й напоминаю:
Цю, що там в домі, поховай, як знаєш!
Для власної рідні вчини, що слід.
Та щоб мені позволив в собі жить
Цей рідний город, я цього й жадать
Не можу. В горах жить мене покиньте,
В тім Кітероні моїм, що отець
І мати призначили ще живому
На певний гріб. Отам нехай я згину,
Де погубить мене вони хотіли!
Та це я знаю: слабість, ні припадок
Мене не доконає, смерть мене лишила
Найтяжчому стражданню на поталу.

Та вже яка там буде наша доля,
Нехай і буде! Та ось діти... Ну,
Про хлопців ти, Креоне, не турбуйся!
Вони мужчіни. Де їх кине доля,
Зуміють раду дати собі в життю.
Та ті нещасні, бідні дівчата
Мої! Ніколи батько до стола
Без них не сів, і що я їв, те саме
Й вони все їли... Дбай о них, Креоне!
Ох, рад би я ще їх обнять руками,
Оплакати їх долю нещасливу!
Ох, приведи їх, пане мій шановний!

Креон відходить у палату.

Коли руками їх діткнуся, ще раз
Почую, що вони мої, мені
Здаватись буде, що їх бачу в вічі!
Слухає мовчки. Креон з дочками Едіповими, Антігоною
й Ісменою, виходить із палати.

Та що це? Боже мій! Невже ж я чую,
Як плачуть ті голубочки мої!
Невже ж Креон мав милість наді мною,
Прислав мені мої наймильші діти?
Чи правда це?

Креон.

А так. Це я зробив,
Пізнавши це палке твоє бажання.

Едіп.

Бог заплать же тобі за цей твій труд!
І хай боги тобі шлють ліпше щастя,
Аніж мені! Гей, дітоньки! Де ви?
Ходіть сюди! Ось тут! Хай вас діткнуся
Оцими братніми руками, що,
Як бачите, у вашого вітця

Згасили ясні до недавна очі!
Отець ваш, діти, сам не бачучи
Й не домірковуючись того, сплотив
Вас з тою, від котрої й сам родився!
Я гірко плачу — бачить вас не можу! —
Коли подумаю, яке гірке
Життя прийдеться вам вести віднині
Поміж людьми! Не буде товариства
У городі, ні празника, ні збору,
З котрого б ви додому не вертали,
Сльозами миючись замість утіхи.
А як прийде пора вам вийти заміж,
То хто ж поважиться, мої голубки,
Взять вас а з вами взять усю ту ганьбу,
Що к вашим родичам і к вам прилипла?
Бо чи ж хибне тут хоч одна огида?
„Ваш батько батька вбив і мужем був
Своєї мами, що його родила,
І сплотив вас з тієї, від котрої
І сам на світ прийшов“. Отак то будуть
Злословить вам! То й хто ж вас так візьме?
Ні, не візьме ніхто, мої сирітки!
Зів'янете самотно, без утіхи
І без подружжя! Сину, Менекенку!
Ти їм тепер один лишився батьком,
Бо ми, що сплодили їх, ми обое
Погибли! Так не дай їм хліба жебрать,
Не дай блукать без мужа! Бо й вони ж
Твоя рідня! Не дай їм побиватись
Таким же горем, як і я! Май милість
Над ними! Бач, вони ще молоденькі,
Безпомочні, як ти їм не допоможеш.
Дай руку, благородний мужу, що
Мені це прирікаєш! Вам, о діти,
Я не одну би дав іще науку,
Якби її могли ви розуміти.

Та я одного лиш бажаю вам:
Хай лекше вам живесь, хай ласкавіша
Вам доля йде, як вашому вітцю!

Креон.

Годі плакати, Едіпе!
Час уже додому йти.

Едіп.

Хоч не рад іти, та мушу.

Креон.

Все є добре в слухний час.

Едіп.

Знаєш, я чого бажаю?

Креон.

Ну, скажи, то буду знать.

Едіп.

Вишли геть мене із краю!

Креон.

Як бог скаже, я зроблю.

Едіп.

Я ж богам над всіх нелюбий.

Креон.

То тим швидше це й сповнять.

Едіп.

Так міркуєш?

Креон.

Не говорю
Пусто, що не змркував

Едіп.

Так веди ж мене відсіля!

Креон.

Иди ж! Та тут лиши дітей!

Едіп.

Ох, не відбирай мені їх!

Креон.

Не бажай все здобувать!
Те бо, що в життю здобув ти,
Не к добру тобі пішло.

Едіп і Креон відходять.

Хор.

Гляньте, рідних Теб міщани!
Гляньте, ось вам той Едіп,
Що вгадав загадку славу
И царську власть за те здобув,
І котрого щастю в місті
Мовчки хто не завидів?
А в яку тепер безодню
Горя лютого він впав!
Отому не слід нікого
За щасливого вважать
На землі, хто дожида ще
Дня останнього життя,
Поки без біди у вічну
Він пристань не заплаве.

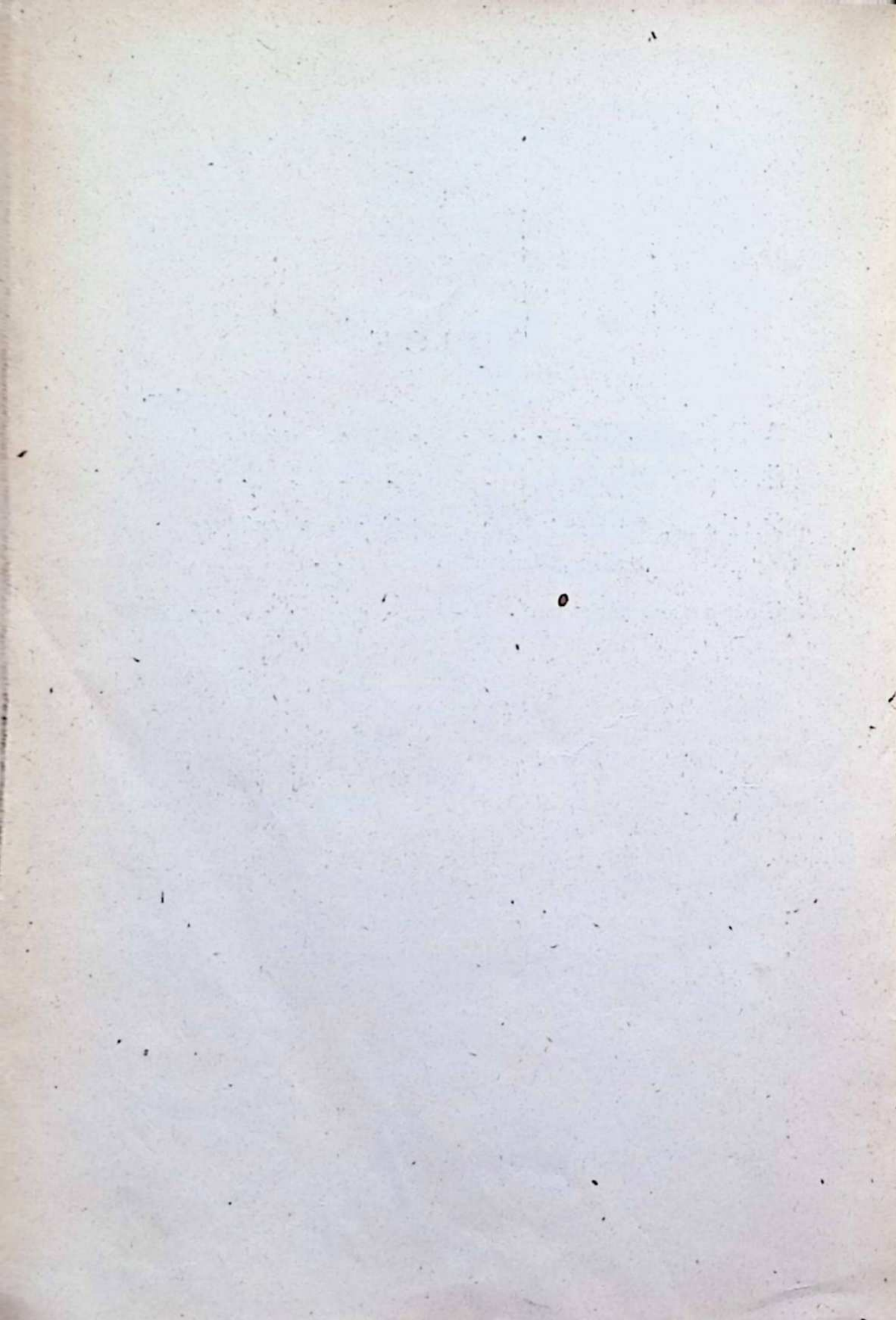
КІНЕЦЬ

Перекл. 1894

З М І С Т

	Стор.
Г. Байрон. Каїн	5
Й. Гете. Фавст, ч. I	109
Й. Гете. Гелена і Фавст, третій акт другої частини „Фавста“	327
Софокль. Едіп Цар	395

ІВАН ФРАНКО

З ЧУЖИХ ЛІТЕРАТУР

Твори т. XXVII — Лірика — Зміст: З буддійської книги „Сутта-Ніпата“; Староарабські поезії; Пісні Сапфіні; Вибір поезій таких поетів: — Овідій, Квінт Горацій, Піндар, Віргілій, М. Річчі (папа Лев XIII), Джованні Беллі, Уїлліам Шекспір, Роберт Бернс, Г. Байрон, А. Теннізон, Віктор Гюго, Жан Мореас, Поль Верлен, Жорж Роденбах, Жан Рішпен, Й. Гете, Ленау, Генріх Гейне, Анастасій Грюн, А. Біргер, Готфрід Келлер, Детлеф фон Лідвенкрон, Конрад Фердинанд Мавр, Брахман, Із німецьких народніх пісень, Генріх Ібсен, Гаральд Гардарі, Вольф Еренкранц-Збаразький, Із жидівської поезії жаргонної, Розенфельд М., Ян Брожек, Себ. Кльонович, Адам Міцкевич, Адам Асник, Віктор Гомулицький, Андрій Немовдовський, З польської народньої поезії, М. Некрасов, Вол. Соловійов, М. Н., М. Чернишевський; Із слов'янської народньої епіки (сербської і болгарської), Ярослав Врхліцький, Сватоплюк Чех, Ян Неруда, Ян Сватоплюк Махар, Карель Гавлічек Боровський, Румунська народня легенда, М. Лермонтов, Ф. Фрейліграт, Т. Мур, П. Шеллі, Д. Штраус, Т. Гуд, Г. Гервег, О. Афанасьєв-Чужбинський, Шевченко і Некрасов на німецьку мову.

Твори т. XXVIII — Драматичні твори, поеми та інше.
КНИГА ПЕРША; Зміст: Й. Гете — Фавст; Г. Байрон — Каїн; Софокль — Едіп цар.

КНИГА ДРУГА; Зміст: Ярослав Врхліцький — Із поеми „Бар-Кохба“; Джордано Бруно — Дев'ять сліпих; В. Гюго — Із драми „Торквемада“; Г. Лессінг — Притча про три перстені; Мільтон Джон — Із драми „Самсон борець“; Менандер — I. Право дитини; II. Із мудрости Менандра; Й. Гете — Герма і Доротея; Пушкін О. — Драматичні поеми.

Твори т. ХХІХ—Проза.

КНИГА ПЕРША; Зміст: Золя Е.— Pontifex Maximus, Злочинець Сальва, Міщанин і селянин, Жаба, Напад на млин, Правда, Повінь; В. Гюґо — Ватерльоо; Доде А. — З останніх оповідань; Люіс П.— Бібліс; Фолеї — Вандейці; Франс А.—Під новий рік; Д. Анунціо—Святий Пантелеон.

КНИГА ДРУГА; Зміст: Г. Гейне—Флорентійські ночі; Лясвіц — Блискавка в неволі; Й. Поппер — Із фантазій реаліста; Г. Келлер — Оповідання; Ліівенкрон—Із воєнних оповідань; Кляйст Г.—Маркіза О.; Біллі Боян—Тарахкавка; Шербарт П.—Жарти; Ракоші В.—Історія осла; Лазаревич Л.— Біля криниці; Йовович Л.—Гайдуки; Марк Твейн—Нариси; Мультатулі—Із оповідань; Берзон Б.—Понад наші сили; Лягерлеф С.—Скарбниця цісаря; Стріндберг А.—Гейже до сонця; Гайденштам В.—Шведи на Україні; Староїсландські новелі; З австралійських новелістів; На нашій не своїй землі.

